

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยความรู้และการวิจัย

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว”

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายท้องถิ่น

บทคัดย่อ

การวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยฝ่ายท้องถิ่น มีประเด็นที่ต้องทบทวนและแสวงหาแนวทางจะปรับฐานการคิดและการทำงาน

การนำเสนอโครงการวิจัยจำนวนมากอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการคิดในสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีคุณค่าอย่างมากต่อการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชนบท/ในชุมชน หากแต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบท/ชุมชนอย่างรวดเร็วและลึกซึ้งได้ทำให้กรอบคิดดังกล่าวไม่สามารถใช้อธิบายได้อีกต่อไป

การทำงานวิจัยด้วยกรอบคิดวัฒนธรรมชุมชน จะมีความโน้มเอียงที่จะก่อให้เกิดการสร้างความจริง/ความจริงร่วมให้ **การเป็นการเฉลิมฉลอง** ซึ่งจะไม่เป็นผลต่อการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพราะจะเป็นการแบ่งแยกระหว่างผู้จัดงานเฉลิมฉลองกับผู้เข้าชมเท่านั้น

แม้ว่ากรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนเพราะเป็นฐานที่มีคุณค่า แต่ขณะเดียวกันก็ต้องตระหนักว่าวัฒนธรรมชุมชนที่มีความเปลี่ยนแปลง ทางที่เหมาะสมก็คือการมองหา “วัฒนธรรมชุมชนใหม่” ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงให้ได้

แนวทางการปรับฐานการคิด ได้แก่ การทำความเข้าใจในวิถีคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โดยเน้นการทำความเข้าใจชุมชนและความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน เจ้าหน้าที่ผู้ประสานงานจำเป็นที่จะต้องเข้าใจกรอบคิดของความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหรือความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้ชัดเจน

การทำความเข้าใจกระบวนการการทำวิจัยของชาวบ้าน การทำงานวิจัยของชาวบ้านเป็นเรื่องการแสวงหาความรู้ตามแบบแผนของชาวบ้าน ได้แก่ การร้อยเรียงตามคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้รู้ตามเรื่องที่ “วิจัย”

ความหมายที่สำคัญของการร้อยเรียงเรื่องราวตามคำเล่า ได้แก่ ทำให้เกิดการบันทึกหรือการสร้าง “การรู้เรื่องร่วมกัน” ที่กว้างขวางมากกว่าคนเดียว แต่เรื่องราวที่ถูกร้อยเรียงและบันทึกเป็นงานวิจัยก็ไม่ได้อธิบายอะไรที่ทำให้เกิดการสร้าง /รื้อฟื้น /สร้างพฤติกรรมรวมหมู่ขึ้นมาใหม่ได้ เพราะไม่ได้ทำให้เกิดสำนึกของการเป็นเจ้าของพื้นที่ /วัฒนธรรม /ปัญหาร่วมกัน (Sense of belonging)

การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพูดคุยระหว่างชาวบ้านกับผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งอาจจะทำได้ทั้งการลงพื้นที่และการบันทึกและถอดเสียงการพูด/เสวนา การถอดเสียงนี้จะทำให้ผู้ดูแลโครงการเข้าใจและมองเห็นได้ว่าควรผลัดดันไปในด้านใดมากกว่ากัน และควรจะเน้นการทำงานวิจัยลักษณะอื่นหรือไม่

การพิจารณาความสัมพันธ์ของโจทย์การวิจัยที่ต้องสัมพันธ์กับชีวิตจริง แม้ว่าคุณภาพที่สำคัญของโครงการวิจัยได้แก่การทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านในการคิด /วิเคราะห์ /ทำความเข้าใจปัญหาต่างๆของชุมชน แต่การคิดค้นคำถามงานวิจัยจำนวนไม่น้อยของชาวบ้านมุ่งเน้นที่ “ปัญหา” เฉพาะด้านอย่างมาก โดยไม่ได้เชื่อมโยงกับปัจจัยทางด้านสังคม หรือหากจะเชื่อมโยง

ก็จะเป็นไปแบบง่ายๆ เช่น รับอิทธิพลจากภายนอก ดังนั้นการแสวงหาทางออก/ทางแก้ปัญหาจึงไม่ได้เชื่อมต่อกับสังคม โดยมากก็จะเน้นการดึงเอาวัฒนธรรมเดิมมาใช้โดยที่ไม่คำนึงว่าจะใช้ได้หรือไม่ เช่น กรอบการคิด ความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน วัด และชุมชน เป็นต้น

ในการทำงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์คงไม่สามารถตอบได้อย่างชัดเจนว่า ณ จุดใดที่ความรู้ประวัติศาสตร์จะมีความสำคัญในการจัดตั้งสังคมในปัจจุบันได้ดังเดิมกว่าเดิม คงจะบอกได้แต่เพียงว่าหากชาวบ้านสามารถที่จะเข้าใจและจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในอดีตให้เห็นถึงพลวัตกว่าที่จะมาเป็นปัจจุบัน ก็เชื่อได้ว่าชาวบ้านจะสามารถจัดตั้งสังคมปัจจุบันของเขาได้ดีและดังเดิมกว่าเดิม

คำนำ

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมเศรษฐกิจไทย การเคลื่อนไหว/เคลื่อนย้ายของผู้คนในพื้นที่ต่างๆมีมากขึ้น และมีความถี่สูงขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทั้งที่เป็นการเคลื่อนย้ายทางกายภาพจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่งและที่สำคัญเป็นการเคลื่อนย้ายทาง “ชนชั้น” อีกด้วย สภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดการเปิดและเปลี่ยนแปลงของ “พื้นที่” ทุกมิติและลักษณะ พื้นที่ความทรงจำหรือพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ก็ได้รับผลสะท้อนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะ “พื้นที่” ของความทรงจำหรือประวัติศาสตร์นั้นเป็นเสมือนพื้นที่รากฐานรองรับความเปลี่ยนแปลงจินตนาการของผู้คนในช่วงปัจจุบันนี้

การศึกษาโครงการวิจัยความรู้และการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว เป็นการสรุป ทบทวนโครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายท้องถิ่น เพื่อที่จะได้ร่วมกันแสวงหาแนวทางการ “รื้อฟื้น/ให้ความหมาย” แก่ผู้คนในการปรับตัวในช่วงเวลาของการเคลื่อนย้ายทางสังคมที่สูงเช่นนี้

กล่าวได้ว่าสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่นมีบทบาทอย่างสำคัญในการ “รื้อฟื้น/ให้ความหมาย” แก่ผู้คนทางด้านจินตนาการต่อ “อดีต” มาโดยตลอด ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญและจะสำคัญมากยิ่งขึ้นไปในอนาคต ดังนั้นจึงนับว่าเป็นจังหวะที่สำคัญและเหมาะสมในการจะประเมินงานประวัติศาสตร์เพื่อที่จะแสวงหาแนวทางการทำงานที่เหมาะสมกับสถานการณ์ต่อไป

แต่เนื่องจากผู้วิจัยขอเลื่อนกำหนดส่งรายงานฉบับสมบูรณ์และทำงานได้ล่าช้ากว่าสัญญา เนื่องจากการเริ่มโครงการช้ากว่ากำหนด ประกอบกับในช่วงหกเดือนแรก ผู้วิจัยได้มีโอกาสเดินทางไปค้นคว้าเอกสารและพูดคุยกับนักวิชาการต่างประเทศที่ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย และญี่ปุ่น อันเป็นโอกาสได้ทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อนของวิชาประวัติศาสตร์ สำนักทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมต่ออดีต ของผู้คนในโลกสมัยใหม่ ซึ่งทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาสในการทบทวนความเปลี่ยนแปลงของวิชาประวัติศาสตร์ สำนักทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมต่ออดีตของผู้คนในโลกสมัยใหม่ ซึ่งสามารถนำมาประกอบการรายงานฉบับนี้

สัญญาตามโครงการ ผู้เขียนเสนอเอกสารประกอบด้วยสองภาคด้วยกัน

ภาคแรก : กรอบคิดและการทำงาน“ประวัติศาสตร์” ของชุมชนที่ผ่านมา

- ๑.การทบทวนความเปลี่ยนแปลงของวิชาประวัติศาสตร์ สำนักทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมต่ออดีต ของผู้คนในโลกสมัยใหม่
- ๒.จัดหมวดหมู่/ลำดับเวลาของเอกสาร โครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น
- ๓.ศึกษา/วิเคราะห์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น

ภาคที่สอง การคิดให้เป็น “ประวัติศาสตร์” : ทำอะไร และอย่างไร

๑. การคิดอย่างเป็นประวัติศาสตร์ : แบบฝึกหัดและแบบทดสอบ
๒. นำเสนอต่อเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและเฝ้าอำนวยการนำไปปรับใช้

โดยในส่วนของ การลงพื้นที่เฉพาะ โครงการหรือการศึกษาเชิงพื้นที่ตามความจำเป็นเพื่อเสริมข้อมูลและการวิเคราะห์ความรู้จากเอกสาร โครงการในข้อที่สามของข้อตกลงตามสัญญานั้น จำเป็นที่จะต้องลงพื้นที่หลังจากการรายงาน/นำเสนอต่อเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและเฝ้าอำนวยการนำไปปรับใช้

โครงการวิจัยความรู้และการวิจัย

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว

State of knowledge on Local History : History on the move

หลักการและเหตุผล / ความเป็นมาของโครงการ

โครงการวิจัยต่างๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น ล้วนแล้วแต่มุ่งเน้นให้เป็นโครงการวิจัยที่ “เพิ่มอำนาจ” (Empowerment) ให้แก่ชาวบ้านในการดูแล/จัดการตนเองภายใต้สถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบต่อชีวิตผู้คนในชุมชนท้องถิ่น

การสนับสนุนโครงการวิจัยได้ดำเนินมาตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๔๑ จนถึงปัจจุบัน นับเนื่องเป็นเวลา ๑๕ ปี จำนวนโครงการวิจัยมีมากมายและกระจายไปทั่วทุกพื้นที่ของสังคมไทย ก่อให้เกิดผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงสังคมไทยไม่น้อย และโครงการจำนวนมากนั้นล้วนแล้วแต่สัมพันธ์และใช้กรอบคิดในแนวทางการศึกษา “ประวัติศาสตร์”

แต่อย่างไรก็ตาม การใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ในการศึกษาเรื่องราวใดๆ ในท้องถิ่นของสังคมไทยมักจะถูกทำให้ลดความหมายและสลายพลังของประวัติศาสตร์ลงไปด้วยการจำกัดอยู่เพียงเรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตหรือวัตถุสิ่งของที่ตกทอดมาจากอดีตเท่านั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากกว่ามากในโครงการจึงเป็นเพียงเสมือนบทกล่าวนำว่าชุมชนท้องถิ่นของตนเองมีความเก่าแก่หรือมีความเป็นมาในอดีตอย่างไร และเป็นบทกล่าวนำที่ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับประเด็นปัญหาของการวิจัยเลย

แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่มีเป้าหมายเพื่อ “เพิ่มอำนาจ” ให้แก่ชุมชนจะใช้คำว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและ/หรือใช้แนวคิด “ประวัติศาสตร์” เป็นเข็มมุ่งนำการศึกษา แต่จำเป็นต้องเข้าใจว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นจะไม่เหมือนกับการศึกษาประวัติศาสตร์โดยทั่วไปหรือประวัติศาสตร์เชิงชนบ (Conventional History) ไม่ว่าจะเป็นเป้าหมายของการศึกษา แนวคิดในการอธิบายอดีต การใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เพื่อเพิ่มอำนาจให้แก่วิชาชุมชนท้องถิ่นนั้นเป็นการใช้อดีตเพื่อยุติกับปัจจุบัน (Using the Past to Live in the Present) และใช้อดีตเพื่อก่อรูปแห่งอนาคต (Using the Past to Shape the Future)

การทำความเข้าใจกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ลักษณะใหม่นี้จึงเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งเพราะหากไม่เข้าใจอดีตก็ย่อมไม่มีทางที่จะเข้าใจปัจจุบัน และแน่นอนว่าย่อมไร้ซึ่งศักยภาพในการก่อรูปให้แก่อนาคตได้

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในความหมายดังกล่าวนี้จึงเป็นการศึกษา “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” (Moving History) ซึ่งมีความหมายที่สำคัญได้แก่ ความรู้ประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นมาจะเป็นเสมือน “สะพาน” ที่สร้างขึ้นเพื่อให้แก่ชาว

ชุมชนได้เดินต่อไปในอนาคตได้ หากสร้าง “สะพาน” ได้ถูกตำแหน่งแห่งที่ของการคมนาคม ก็ย่อมทำให้การเดินทางไปสู่อนาคตนั้นเป็นไปได้ง่ายมากขึ้น หาก “สะพาน” สร้างผิดรูปหรือผิดไม่ถูกตำแหน่งของการคมนาคม ก็ย่อมไม่นำพาใครไปสู่ที่ได้ได้^๑

ดังนั้น การทบทวนโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้เข้าใจถึงจุดอ่อน-จุดแข็งของโครงการที่ใช้ประวัติศาสตร์เป็นเข็มมุ่ง ขณะเดียวกัน ความรู้ที่ได้จากการทบทวนโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น จะเป็นฐานที่สำคัญในการแสวงหาแนวทางในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ในฐานะของประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว ซึ่งถือได้ว่าเรื่องเร่งด่วนในสถานการณ์ปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและลึกซึ้ง

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อที่จะทำให้เข้าใจพรมแดนความรู้ของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยฝ่ายท้องถิ่น โดยจะพิจารณากระบวนการตั้งคำถาม การสร้างความรู้ประวัติศาสตร์ และวิธีคิดและวิธีการในการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์ และนำเสนอข้ออ่อนและข้อแข็งในการสร้างความรู้ที่ผ่านมา
๒. เพื่อที่จะสร้างแนวพินิจในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนในกรอบคิด “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” อย่างเหมาะสมเพื่อใช้เป็นตัวแบบ/แนวทางในการศึกษาต่อไปในอนาคต

แนวทาง/วิธีการในการศึกษา

๑. การศึกษาพรมแดนความรู้จะใช้กรอบความคิดสังคมวิทยาของความรู้ (Sociology of Knowledge) และประวัติศาสตร์นิพนธ์ (Historiography) เพื่อที่จะทำให้เข้าใจความรู้ที่ถูกสร้างภายใต้เงื่อนไขบริบททางสังคม อันจะทำให้การสร้างตัวแบบ/แนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนเป็นการศึกษาที่สามารถนำไปปฏิบัติการวิจัยได้จริง
๒. การศึกษาเชิงพื้นที่ในโครงการที่กำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการวิจัย เพื่อที่จะทำให้มองเห็นการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เป็นจริง

ขอบเขตการวิจัย

๑. การศึกษาเอกสารโครงการวิจัยที่ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์เป็นแนวทาง ทั้งโดยตรงและอ้อม
๒. การลงศึกษาในพื้นที่ที่กำลังดำเนินโครงการอยู่

^๑ กระบวนการการคิดสร้าง “สะพาน” เชื่อมต่อระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต อาจจะเปรียบเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นได้กับการ “คลิก” ในโปรแกรมคอมพิวเตอร์ ซึ่งหาก “คลิก” ถูก ก็ย่อมที่จะดำเนินการต่อไปได้ แน่นอนว่าการเปรียบเทียบกับระบบปฏิบัติการของคอมพิวเตอร์ออกจะเป็นเรื่องเกินไปกว่าที่นักศึกษาวางสังคมศาสตร์จะเชื่อถือ แต่ก็เพียงการเปรียบเทียบให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น การศึกษาที่น่าสนใจของนักวิชาการต่างประเทศ ได้แก่ Ben Rogaly and Becky Taylor, *Moving Histories of Class and Community: Identity, Place and Belonging in Contemporary England*, England :Palgrave Macmillan 2009.

ระยะเวลาการทําวิจัย

๑๒ เดือน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. องค์ความรู้เรื่องพรมแดนความรู้ของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น ซึ่งจะเอื้ออำนวยในการมีจินตนาการใหม่ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของเปลี่ยนแปลงชุมชนไทย
๒. องค์ความรู้ในเรื่องแนวพินิจในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนในกรอบคิด “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” อย่างเหมาะสมเพื่อใช้เป็นตัวแบบ/แนวทางในการศึกษาต่อไป อันจะเอื้อให้แก่การดูแลโครงการวิจัยท้องถิ่นในอนาคต
๓. เพื่อสร้างพื้นที่การถกเถียงในการสร้างความรู้ “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” อันจะเอื้อให้เกิดความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนในอนาคต

กระบวนการผลิตต้นผลงานดังกล่าวออกสู่การใช้ประโยชน์

๑. นำเสนอชุดความรู้ต่อผู้ปฏิบัติงานทุกระดับของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น
๒. นำเสนอชุดความรู้ที่ค้นพบสู่วงวิชาการและสังคม ด้วยการจัดประชุมวิชาการและเสนอผลงานเผยแพร่สู่สาธารณะ

แผนการดำเนินงาน

หกเดือนแรก

๑. จัดหมวดหมู่ /ลำดับเวลาของเอกสารโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น
๒. ศึกษา/วิเคราะห์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่น
๓. การศึกษาเชิงพื้นที่ตามความจำเป็นเพื่อเสริมข้อมูลและการวิเคราะห์ความรู้จากเอกสารโครงการ
๔. นำเสนอต่อเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและเอื้ออำนวยการนำไปปรับใช้

หกเดือนที่สอง

๑. ศึกษา/วิเคราะห์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่น
๒. จัดกรอบความคิดในการศึกษาแนวพินิจในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนในกรอบคิด “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” อย่างเหมาะสมเพื่อใช้เป็นตัวแบบ/แนวทางในการศึกษาต่อไปในอนาคต
๓. นำเสนอต่อเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและเอื้ออำนวยการนำไปปรับใช้

ผลงานที่ต้องส่งให้ สกว.

รายงานความก้าวหน้าระยะ ๖ เดือน

๑. รายงานจัดหมวดหมู่ /ลำดับเวลาของเอกสารโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น
๒. เอกสารการศึกษา/วิเคราะห์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น (เบื้องต้น)

ส่งสรุปรายงานความก้าวหน้า พร้อมสรุปรายงานการเงินในรอบ ๖ เดือน (ตามแบบฟอร์มของ สกว.) จำนวน ๓ ชุด

รายงานความก้าวหน้าระยะ ๑๒ เดือน

๑. เอกสารการศึกษา/วิเคราะห์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น
๒. เอกสารกรอบความคิดในการศึกษาแนวพินิจในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนในกรอบคิด “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” อย่างเหมาะสมเพื่อใช้เป็นตัวแบบ/แนวทางในการศึกษาต่อไปในอนาคต
๓. เอกสารการสรุปการนำเสนอต่อเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบและเอื้ออำนวยความสะดวกนำไปปรับใช้

ส่งสรุปรายงานความก้าวหน้า พร้อมสรุปรายงานการเงินในรอบ ๑๘ เดือน (ตามแบบฟอร์มของ สกว.) จำนวน ๕ ชุด

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ที่มีเนื้อหา ๒ ส่วนหลัก คือ

๑. เอกสารศึกษาพรมแดนความรู้ของการศึกษาประวัติศาสตร์โครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น
๒. เอกสารการศึกษาแนวพินิจในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนในกรอบคิด “ประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว” อย่างเหมาะสมเพื่อใช้เป็นตัวแบบ/แนวทางในการศึกษาต่อไปในอนาคต

ส่งรายงานฉบับสมบูรณ์ พร้อมสรุปรายงานการเงินตลอดโครงการ พร้อมสื่อประชาสัมพันธ์ (ถ้ามี)

จำนวน ๕ ชุด พร้อมแผ่นบันทึกข้อมูล และสรุปรายงานการเงินตลอดโครงการ

กรอบคิดและการทำงาน“ประวัติศาสตร์ชุมชน” ที่ผ่านมา

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านการสร้าง “ความรู้ใหม่” ในช่วงเวลาสิบห้าที่ผ่านมามีของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่นมีความหมายและความสำคัญอย่างมาก การศึกษาในโครงการ “วิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม” ได้พบว่ากระบวนการวิจัยท้องถิ่น ได้ทำให้เกิดผลที่สำคัญอย่างน้อยสามด้านที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ การมองเห็น “ปัญหา” ของตน/ชุมชนตนเอง อันนำไปสู่ ทำให้เกิดความเข้าใจ “ชุมชน” มากขึ้น และในกระบวนการทำวิจัยได้ทำให้เกิดการสร้าง “เครือข่ายทางสังคม”^๒

การทำงานวิจัยท้องถิ่น/ชุมชนในโครงการวิจัยของ สกว. ฝ่ายท้องถิ่นจะเริ่มด้วยการตั้งคำถามกับ “ปัญหา” ของชุมชนที่คนในชุมชนจำนวนหนึ่งมองเห็น แม้ว่าในบางกรณีจะเริ่มต้นด้วยปัญหาที่ดูเหมือนเป็นเรื่องง่ายๆ เช่น การกำจัดขยะ แต่การเริ่มจาก “ปัญหา” ที่เกิดขึ้นในการรับรู้ของคนในชุมชนได้ทำให้คนในชุมชนที่เป็นนักวิจัยต้องระดมผู้คนจำนวนมากขึ้นมาร่วมกันถกเถียงเพื่อเก็บข้อมูล ส่งผลโดยตรงให้เกิดการมองเชื่อมต่อกับ “ปัญหา” ที่ดูเหมือนแยกออกจากส่วนอื่นๆ ให้กลับมาเชื่อมต่อกันอย่างมีเหตุมีผล การทำวิจัยท้องถิ่นเช่นนี้จึงทำให้คนในชุมชนมองเห็นและเข้าใจปัญหาของตนเองได้ชัดเจนกว่าเดิม

การมองเห็น “ปัญหา” ของตนและชุมชนตนเองที่ชัดเจนมากขึ้นส่งผลโดยตรงที่ทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของชีวิตตนกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม เพราะการเชื่อมโยงปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดปัญหาที่กำลังหาทางจะแก้ไขนั้น ทำให้คนในชุมชนมีการเปรียบเทียบกับอดีตและเมื่อพิจารณาอย่างเปรียบเทียบแล้วก็ทำให้เกิดความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของชุมชนมากขึ้น

ในกระบวนการทำงานวิจัยของ สกว. ฝ่ายท้องถิ่น ได้สร้างเวทีกลางสำหรับนักวิจัยในโครงการต่างได้เข้ามาร่วมกันรับฟัง “ปัญหา” โครงการวิจัยอื่นๆ และได้ร่วมรายงานความก้าวหน้าเป็นระยะ ซึ่งนอกจากทำให้เกิดการรับรู้เชิงเปรียบเทียบแล้ว ที่สำคัญ ยังได้ทำให้เกิด “เครือข่ายทางสังคม” ขึ้นมา การติดต่อประสานเพื่อหาความรู้เกิดขึ้นอยู่เนืองๆ แม้ว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นไปในลักษณะไม่เป็นทางการและเป็นเรื่องส่วนบุคคลก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าเป็นผลลัพธ์จากการทำงานวิจัยร่วมกันในโครงการ”

เพื่อที่จะทำให้เข้าใจและประเมินงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. ได้ชัดเจนมากขึ้น ในภาคแรกนี้จะแบ่งประเด็นออกเป็นสามส่วน ได้แก่

^๒ (ร่าง) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการ “วิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิติยุทธศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม” หน้า ๔๖-๔๗.

^๓ ข้อมูลจากการพูดคุยระหว่างผู้วิจัยกับทีมวิจัยโครงการของ สกว. ฝ่ายท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้ทำอย่างจริงจัง แต่ก็พบแบบแผนการติดต่อเช่นนี้เกือบทุกโครงการ

๑.การทบทวนความเปลี่ยนแปลงของวิชาประวัติศาสตร์ สำนักทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมต่ออดีต ของผู้คน
ในโลกสมัยใหม่

๒.จัดหมวดหมู่/ลำดับเวลาของเอกสาร โครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น

๓.ศึกษา/วิเคราะห์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างจากโครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่าย
ท้องถิ่น

ความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ สำนักทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมในอดีต ของผู้คนในโลกสมัยใหม่

Never before has it been more necessary to recover the past,
to deepen our knowledge of history, to demystify the origins
of our problems, to regain our memory of forms of freedom
and advances that were made in liberating humanity of its
Superstitions, irrationalities, and, above all, a loss of faith in
humanity's potentialities.

MURRAY BOOKCHIN

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองของโลกมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในโลกนี้อย่างไพศาลและลึกซึ้ง
ความเปลี่ยนแปลงของการดำรงชีวิตได้ทำให้เกิดผลสืบเนื่องมาสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงการให้ความหมายแก่ตนเองและชุมชน/
สังคมรอบตัวเองทุกมิติ ความเปลี่ยนแปลงที่ลงลึกสู่ความหมายของตัวตนและสังคมเช่นนี้ได้ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ในการศึกษา
มิติต่างๆที่เปลี่ยนแปลงไปของมนุษย์/สังคมกระจายตัวออกไปสู่ทุกสาขาวิชาทั้งในสาขาวิชาหลัก และก่อให้เกิดสาขาวิชาใหม่ๆ ซึ่ง
ทั้งหมดล้วนเกิดขึ้นเพื่อตอบคำถามใหม่ๆและเพื่อทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่ร่ายล้อมมนุษย์ได้ชัดเจนขึ้น

“ความรู้” ทั้งหมดจะมีค่าก็ต่อเมื่อมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ ดังนั้น ความพยายามในการสร้างแนวคิดใหม่ใน
การศึกษาทำความเข้าใจสังคมเกิดขึ้นเมื่อนักวิชาการได้พบว่าเขาเริ่มงุนงงและสงสัยกับสภาพของสังคมที่เขาดำรงชีวิตอยู่ เขาเริ่ม
พบว่าไม่สามารถใช้กรอบความคิดแบบเดิมๆมาอธิบายปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ จึงทำให้ต้องสร้างกรอบการอธิบายใหม่ในช่วงเวลา
ที่ผ่านมา

กระแสนของความเปลี่ยนแปลงในโลกนับเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษาในทศวรรษ ๒๕๑๐ (1970s)
การพังทลายของโลกคอมมิวนิสต์ การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ การเกิดระบบการผลิตหลังการผลิตแบบฟอร์ด (Post
Fordism) เรื่อยมาจนถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนตามกระแสของเสรีนิยมใหม่ ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม

อย่างลึกซึ้ง^๔ การขยายตัวของสำนักคิดใหม่ๆได้เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการเข้าใจสถานการณ์ใหม่เหล่านี้ เช่น สำนักคิดหลังสมัยใหม่ สำนักคิดหลังอาณานิคม แนวการศึกษาวัฒนธรรมศึกษา เป็นต้น

พร้อมกันนั้น การเกิดสำนักคิดใหม่ๆที่ล้วนแล้วแต่ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงของสังคม ได้ส่งผลทำให้เกิดความต้องการแสวงหาการอธิบาย “อดีต” ใหม่ อันส่งผลทำให้เกิดการขยับปรับเปลี่ยนแนวคิดและกรอบการทำความเข้าใจ “อดีต” ที่ซับซ้อนมากขึ้น

เพื่อที่จะทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของการคิดและการศึกษาประวัติศาสตร์ที่จะทำให้มองเห็นแนวทางในการทำงานหรือพื้นที่และสร้างสรรค์ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในอนาคตให้ก้าวหน้าขึ้น การศึกษาในบทนี้ จึงจะแบ่งออกเป็นสองประเด็น ได้แก่ **การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง “ประวัติศาสตร์” กับ “ปัจจุบัน”**, **พัฒนาการของการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์**

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง “ประวัติศาสตร์” กับ “ปัจจุบัน”

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง “ประวัติศาสตร์” กับ “ปัจจุบัน” เป็นประเด็นแรก ก็เพราะว่าสังคมไทยโดยรวมมักจะแยกแยะระหว่าง “ประวัติศาสตร์/อดีต” กับ “ปัจจุบันการณ์” ออกจากกัน ความรู้ทางประวัติศาสตร์จึงถูกทำให้ตื่นเงินเพียงแค่การศึกษา “สิ่งละอัน ภรรยาละน้อย” ที่ปรากฏใน “อดีต” หรือไม่เช่นนั้น ก็ศึกษาถึงบทบาทของวีรบุรุษในอดีตเพื่อหวังที่จะให้คนรู้สึกถึงความจงรักภักดีต่อชาติเท่านั้น

กระบวนการทำให้เกิดการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ในลักษณะแยกแยะระหว่าง “ประวัติศาสตร์/อดีต” กับ “ปัจจุบันการณ์” ออกจากกันปรากฏอย่างชัดเจนในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

แม้เมื่อคณะรัฐประหาร ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๖ ได้กล่าวว่าจำเป็นเพิ่มการศึกษาประวัติศาสตร์ให้มากขึ้น ความหมายก็คือการนำเอาประวัติศาสตร์แบบเดิมที่เน้นการเสียดสีของบรรพบุรุษในการรักษาประเทศชาติมาดอกล้อ/สอนให้นักเรียน/นักศึกษาได้ท่องจำแบบเดิมเท่านั้นเอง และที่น่าตกใจ ก็คือ กลุ่มนักการศึกษาในกระทรวงศึกษาและคณะวิชาทางด้านครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ทั้งหลายก็ได้ออกมาต้อนรับแนวคิดนี้และการแสดงความคิดเห็นทั้งหมดล้วนแล้วแต่ชี้ให้เห็นถึงระดับความเข้าใจวิชาประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้มีสาระทางปัญญาแต่ประการใด

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่าง “ประวัติศาสตร์” กับ “ปัจจุบัน” จึงเป็นเรื่องสำคัญเบื้องต้น เพื่อที่จะทำให้การกำหนดกรอบการวิจัยในเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน/ท้องถิ่นตอบสนองแก่ปัจจุบันของชุมชน/ท้องถิ่นได้มากที่สุด

^๔ ในช่วงสิบปีหลังมานี้ การศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของโลกปรากฏขึ้นอย่างหลากหลาย สามารถตามอ่านได้จาก David Harvey, Ulrich Beck, Castles, S and M Miller (1998) *The Age of Migration*, 2nd edn, Macmillan, Basingstoke. Hardt, M and A Negri (2000) *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. Nederveen Pieterse, J (2003) *Globalisation and Culture*, Rowman and Littlefield, New

ทุกคนยอมรับกันว่าประวัติศาสตร์ในความหมายที่ว่าเป็น “อดีตจริงๆ” ของมนุษย์ย่อมมีความสัมพันธ์อยู่กับปัจจุบันอย่างแน่นนอน เพราะไม่มีใครที่จะปฏิเสธถึงบทบาทของบรรพบุรุษของคนแต่ละรุ่นก็ได้สร้างสมสิ่งต่างๆตกทอดมาสู่ตนในปัจจุบัน การมองเห็นการสืบทอดจากมุมมองของแต่ละครอบครัวที่รับรู้ว่าคุณเองก็สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษของตนก็ทำให้ยอมรับได้ถึง การเชื่อมต่อ/ตกทอด/สืบเนื่องระหว่าง “อดีตจริงๆ” กับสังคมปัจจุบัน

มรดกด้านหนึ่งของ “อดีตจริงๆ” ที่กำหนดความเป็นไปของปัจจุบันย่อมดำรงอยู่อย่างแน่นนอน หากแต่เราจะหาอะไรได้ อย่างไร แม้ว่าเราจะยอมรับการเชื่อมต่อ/ตกทอด/สืบเนื่องระหว่าง “อดีต” กับ “ปัจจุบัน” ของสังคมก็ไม่ใช่ว่าเป็นการยอมรับที่มองเห็นพลังของความสืบเนื่องจริงๆ เพราะมนุษย์ย่อมไม่สามารถที่จะรู้ “อดีตจริงๆ” ของสังคมได้ การรับรู้ “อดีต” ของสังคมนั้น ย่อมผ่านการเล่า/การอธิบายเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของคนที่ทำหน้าที่ให้ความรู้อดีตแก่สังคม

ดังนั้น ประวัติศาสตร์ จึงมีสองความหมายที่ซ้อนทับกันอยู่ ความหมายแรก ได้แก่ ประวัติศาสตร์หรือ “อดีตจริงๆ” ของสังคมมนุษย์ อีกความหมายหนึ่ง ได้แก่ ความรู้ประวัติศาสตร์หรืออดีตที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมา

จึงกล่าวได้ว่า “อดีต” จริงๆเป็นอย่างไรไม่มีใครรู้ได้อย่างแท้จริง หากแต่ที่รับรู้ก็คือเรื่องเล่าหรือการอธิบายอดีตของผู้คนต่างหาก ก่อนที่จะเกิด “วิชาประวัติศาสตร์” ผู้เล่าเรื่อง/อธิบายอดีตก็มักจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ดำรง สถานการณ์ทางปัญญาของผู้คนในสังคมนั้นๆ เช่น นักบวช สมาชิกของชนชั้นผู้ปกครอง

การเล่า “อดีต” จะสอดคล้องกับความเป็นจริงของอดีตหรือไม่ จึงไม่สำคัญเท่ากับการเล่าเรื่อง “อดีต” นั้นได้สอดคล้องกับปัจจุบันการณ์หรือไม่ต่างหาก เพราะ “อดีต” ที่ถูกเล่าจะต้องให้ความหมาย/ตอบสนองต่อสภาพของสังคมในปัจจุบันการณ์ขณะนั้นๆ

ในเมื่อเราไม่สามารถที่จะรู้ “อดีต” จริงๆได้ แต่ทำไมเราในฐานะมนุษย์ยังจำเป็นต้องรู้ “อดีตที่ถูกเล่า” และทำไม “อดีตที่ถูกเล่า” จึงกลายเป็นสิ่งสำคัญในการให้ความหมาย/ตอบสนองแก่สภาพปัจจุบันของสังคม

หากจะกล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ตรรกะที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน เราและสังคมมนุษย์ล้วนแล้วแต่ถูกชี้นำด้วย “อดีต” ทั้งสิ้น มนุษย์ในฐานะปัจเจกชนไม่สามารถสลัดหลุดจากการชี้นำของความทรงจำจากอดีตได้ ลองจินตนาการถึงการสูญเสียความทรงจำในอดีตของเราไปไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด ก็ย่อมจะทำให้เราไม่สามารถที่จะจัดการกับปัจจุบันของเราได้หรือได้อย่างไม่มีประสิทธิภาพ เราจะงุนงงสงสัยและทำตัวไม่ถูกเมื่อเผชิญหน้ากับตำรวจจราจรและเราไม่มีการรับรู้เรื่องราวในอดีตว่าหากทำผิดกฎจราจรแล้วควรจะทำอย่างไร จะยอมรับใบสั่งเพราะรู้ว่าต้องทำตามกฎ หรือจะแอบยัดธนบัตรใส่มือตำรวจเพื่อจะได้รับไปทำงาน

สังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ตรรกะที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน สังคมมนุษย์เรียนรู้ที่จะจัดการกับปัญหาต่างๆที่เผชิญอยู่ด้วยการชี้นำจากความทรงจำทางประวัติศาสตร์ที่ถ่ายทอดกันสืบต่อมา หากไม่มีฐานความรู้จากความทรงจำจากอดีต การเสนอแนวทางการแก้ไขหรือพัฒนาสังคมของรัฐต่างๆก็ย่อมที่จะประสบความสำเร็จยากมากอย่างที่เดียว

การแสวงหาความเข้าใจ “ปัจจุบัน” ที่เปลี่ยนแปลงทุกขณะจิตเพื่อที่จะเดินไปข้างหน้าต่อไปได้อย่างมีความหมายก็ต่อเมื่อได้มองเห็นการเชื่อมต่อระหว่างอดีตกับปัจจุบัน (The present losses most of its meaning when it lost its relations with the past)

การที่ความรู้ประวัติศาสตร์/อดีตเป็นการตอบให้แก่ปัจจุบัน ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเป็นนิจสิน ไม่มีความรู้ประวัติศาสตร์ใดที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงได้ เพราะประวัติศาสตร์ไม่ได้ตอบปัญหาให้แก่ “อดีต” อย่างที่มักจะเข้าใจกัน หากแต่ประวัติศาสตร์เป็นการตอบปัญหาให้แก่ปัจจุบันกาลนั้นๆ จึงกล่าวกันว่าประวัติศาสตร์จึงมีหน้าที่ทางสังคมแก่สังคมปัจจุบันเสมอมา^๕ เมื่อสถานการณ์ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้น ก็จะทำให้ต้องเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจใน “ประวัติศาสตร์/อดีต” ตามไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การศึกษาประวัติศาสตร์จึงแปรเปลี่ยนมาโดยตลอด ความหลากหลายในแนวพินิจการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ก่อกำเนิดขึ้นมาในช่วงหลังนี้ ก็เพราะความตระหนักที่ว่าพลังที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมนั้นไม่ได้มีเพียงพลังหนึ่งเดียวอย่างที่เคยเข้าใจกันมา ดังจะเห็นได้ว่า พัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์คลี่คลายมาจากการศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง (เพราะยุคสมัยหนึ่งมองเห็นว่าการเมืองเป็นหัวใจของความเปลี่ยนแปลง) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์สังคม ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา รวมไปถึงประวัติศาสตร์หลังสมัยใหม่

ความรู้ประวัติศาสตร์/อดีตจึงเป็นความรู้ที่จะถูกใช้ทั้งในแง่ของการจรรโลงสังคมปัจจุบันให้ดำรงอยู่ต่อไปและใช้ไปในการปรับเปลี่ยนสังคมให้เดินไปสู่ “เป้าหมายใหม่” ของสังคมเสมอมา ความรู้ทางประวัติศาสตร์/อดีตจึงได้ทำหน้าที่ที่สำคัญต่อสังคมปัจจุบันอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน

ด้านแรกได้แก่ ความรู้ประวัติศาสตร์/อดีตที่เป็นการอธิบายกระบวนการความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ ในด้านนี้ การอธิบายของประวัติศาสตร์จะทำให้ผู้คนเข้าใจได้ว่าสังคมที่พวกเขามีชีวิตอยู่นั้น เคลื่อนมาได้อย่างไร พลังอะไรในช่วงใดขับเคลื่อนหรือทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรและเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมจากอดีตกาลมาสู่ปัจจุบันเป็นเรื่องที่ทุกสังคมต้องทำเพื่อที่จะทำให้ “เข้าใจ” สภาพสังคมปัจจุบันกาลว่าทำไมจึงเป็นเช่นที่เป็นอยู่ สังคมใดที่มีความรู้ประวัติศาสตร์อธิบายที่สลับซับซ้อนและมีความเปลี่ยนแปลงความรู้ที่รวดเร็วทันกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงก็จะสามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้รวดเร็วกว่า

ด้านที่สอง ได้แก่ ความรู้ประวัติศาสตร์/อดีตที่เป็นการสร้าง “อัตลักษณ์” ในด้านนี้ เป็นส่วนที่ต่อเนื่องมาจากการอธิบายประวัติศาสตร์ เพราะการอธิบายประวัติศาสตร์นอกจากจะบอกให้เข้าใจถึงกระบวนการความเปลี่ยนแปลงแล้วยังได้ส่งผลทำให้คนแต่ละกลุ่มในประวัติศาสตร์ที่ถูกอธิบายตระหนักว่าตนในฐานะคนกลุ่มหนึ่งในประวัติศาสตร์ได้สืบสายมาจากคนที่ทำอะไรในความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์นั้นๆ รวมไปถึง “อัตลักษณ์” ของชาติในประวัติศาสตร์ชาติที่ถูกสร้างขึ้นมา ประเด็นนี้จะมีความสำคัญมากขึ้นในช่วงปัจจุบันนี้ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ความหมายทั้งสองด้านของความรู้ประวัติศาสตร์/อดีตผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมหนึ่งเสมอ หากพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในโลกยุคดิจิทัลที่มีฐานการผลิตอยู่ในกลุ่มชุมชนหรือรัฐขนาดเล็ก ประวัติศาสตร์หรือการเล่าเรื่องอดีตก็จะสัมพันธ์อยู่กับการอธิบายว่าชุมชนที่ดำรงอยู่นั้นมาได้อย่างไร การทำนายทายทักว่าพื้นที่ชุมชนอุดมสมบูรณ์เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเป็นการอธิบายถึงพื้นที่ที่ควรการมีชีวิตอยู่ของคนในปัจจุบันนั้นๆ ขณะเดียวกัน เมื่อ

^๕ E.J. Hobsbawm, “The Social function of the Past : Some questions” www.past.oxfordjournals.org.

ชุมชนทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันมากขึ้น การสร้าง “อัตลักษณ์” ของชุมชนตนเองเพื่อที่จะทำให้ชุมชนอื่นหมายรู้ได้ว่าจะติดต่อกับชุมชนใด เรื่องเล่าเหล่านี้ก็ได้ทำให้เกิด “อัตลักษณ์” ของชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาซึ่งก็มีผลต่อการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมกับชุมชนรอบข้าง

ความหมายของความรู้เรื่อง “อดีต/ประวัติศาสตร์” จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญกับชีวิตในปัจจุบันของผู้คนและของสังคมมากเสียยิ่งกว่าจะมีประโยชน์ในการมีความรู้เรื่อง “อดีต” อย่างที่เข้าใจกัน หากแต่สังคมไทยมีความเข้าใจผิดในเรื่องนี้ตลอดมา การที่ต้องนำประเด็นนี้ขึ้นมาถกก่อน ก็เพื่อต้องการเน้นย้ำว่าการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อความรู้เรื่องในอดีต หากแต่เป็นเรื่องของการตอบปัญหาในปัจจุบันเป็นสำคัญ

เพราะความรู้ประวัติศาสตร์ตอบแก่ปัจจุบันนี้เอง จึงทำให้นักวิชาการไทยศึกษาชาวญี่ปุ่นทั้งหมดที่ผู้เขียนได้ไปพูดคุยและสัมภาษณ์จะตอบคำถามที่ว่า “เคยคิดหรือไม่ว่าสังคมไทยจะประสบปัญหาความแตกต่างและแตกแยกทางความคิดกันเช่นนี้” คำตอบที่เป็นเสียงเดียวกันได้แก่ พวกท่านทั้งหมดไม่เคยคิดเลย และทุกท่านจะต้องกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดในสังคมไทยกันใหม่เพราะหากคิดในแนวทางประวัติศาสตร์แบบเดิม พวกท่านไม่สามารถที่จะเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดในสังคมไทยได้เลย

งานวิจัยท้องถิ่นส่วนใหญ่ก็เกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์” ท้องถิ่น ดังนั้นจำจำเป็นที่จะต้องตระหนักตั้งแต่เบื้องต้นว่าเราท่านทั้งหมดไม่ได้ทำงานประวัติศาสตร์เพื่อตอบแก่อดีต หากแต่เราทำงานทั้งหมดเพื่อตอบปัญหาในปัจจุบันนั่นเอง

การจะทำความเข้าใจการตอบปัญหาต่อปัจจุบันของความรู้ประวัติศาสตร์จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของความคิดและการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาทั้งในสังคมต่างประเทศและในสังคมไทย เพื่อที่จะนำไปสู่ความเข้าใจการทำงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ของฝ่ายท้องถิ่นต่อไป

พัฒนาการของการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์

ความรู้ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงตลอดทุกยุคทุกสมัยเพื่อตอบคำถามให้แก่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันการณืนั้นๆ การทำความเข้าใจในเรื่องความเปลี่ยนแปลงนี้จึงต้องศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมประกอบกันไปด้วย ในหัวข้อนี้จะแบ่งออกเป็นสามประเด็น ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงจาก “ประวัติศาสตร์” สู่ “ประวัติศาสตร์ของเสียงผู้ที่ไม่เคยมีเสียง (Voice of the Voiceless) , ความเปลี่ยนแปลง จากประวัติศาสตร์สู่ “ความทรงจำ” การทำให้ “อดีต” เป็นการเฉลิมฉลองเพื่อสถาปนาความทรงจำ (Commemoration)

ความเปลี่ยนแปลงจาก “ประวัติศาสตร์” สู่ “ประวัติศาสตร์ของเสียงผู้ที่ไม่เคยมีเสียง (Voice of the Voiceless)

ความเปลี่ยนแปลงความรู้ประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการก่อรูปสังคมแบบใหม่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในโลกตะวันตกหลังจากการตกอยู่ในบ่วงของสงครามเย็น การขยายตัวของวิธีการและการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ได้เพิ่มมากขึ้นในทศวรรษ ๒๕๑๐ และ ๒๕๒๐ โดยประมาณ (1960s, 1970s)

ความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่ได้ดึงผู้คนจำนวนมากมาขุดหาผลผลิตเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจหลังสงครามที่ต้องการแรงงานและผู้คนให้เข้ามาาร่วมกันฟื้นฟูเศรษฐกิจ ประกอบกับสภาวะหลังสงครามได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม กล่าวคือ รัฐหลังสงครามไม่ว่าจะเป็นรัฐเดิมหรือรัฐเกิดใหม่ (อันเป็นผลมาจากการสลายตัวของระบอบอาณานิคม) จำเป็นที่จะต้องขยายอำนาจรัฐไปกว้างขวางมากขึ้นทั้งทางด้านการบริการและการควบคุม

กระบวนการความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของรัฐได้ทำให้เกิดการดึงเอาคนจำนวนมากที่ครั้งหนึ่งไม่ได้สัมพันธ์กับรัฐให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐมากขึ้น คนธรรมดาสามัญกลุ่มใหม่ที่เข้ามาสัมพันธ์กับรัฐและระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัวออกมากขึ้นที่มีจำนวนมากขึ้นกว่าเดิมมาก ได้เริ่มต้นที่จะมองเห็นว่าคนธรรมดาสามัญอย่างพวกเขาเหล่านั้นก็มีส่วนในการผลักดัน

ชัยชนะในการยึดอำนาจรัฐและสร้างรัฐสังคมนิยมในประเทศรัสเซียและจีน ได้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ขยายตัวไปในยุโรปและอเมริกา ซึ่งทำให้เกิดการแสวงหาแนวทางในการอธิบายประวัติศาสตร์กันใหม่ การเกิดขึ้นของกลุ่มซ้ายใหม่ (New Left) ในอังกฤษ และในอเมริกา ได้ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การเคลื่อนไหวของคนกลุ่มน้อยหลากหลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่ คนผิวดำ ผู้หญิง และคนชายขอบ ได้ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์หันเหไปสู่การเขียนประวัติศาสตร์ของผู้ที่ไม่เคยมีตัวตนอยู่ในประวัติศาสตร์พร้อมกันนั้น สภาวะหลังสงครามโลกที่ได้เกิดการเชื่อมโยงกันอย่างเข้มข้น ก็ได้ทำให้เกิดการมองประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกันในพื้นที่ที่กว้างใหญ่กว่ารัฐหรือประเทศหนึ่งๆ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกหลังสงครามโลกจึงได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงการศึกษาประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญ ได้แก่ การเกิดประวัติศาสตร์ซ้ายใหม่ ประวัติศาสตร์มาร์กซิสต์และสำนักประวัติศาสตร์อัลนาล ของฝรั่งเศส^๖ และได้้นำให้เริ่มเข้าสู่การสร้างกรอบการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วยการสร้างการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมใหม่ (New Social History) ซึ่งเน้นบทบาททางประวัติศาสตร์ของคนตัวเล็กตัวน้อย และประวัติศาสตร์ของผู้ถูกกดขี่ในหลายลักษณะ^๗ การศึกษาประวัติศาสตร์ลักษณะนี้ถูกเรียกอย่างกว้างๆว่าเป็นการเขียนประวัติศาสตร์จากข้างล่าง (History from below)

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในระดับรัฐและระดับโลกได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของผู้คนอย่างไพศาลและลึกซึ้ง จึงทำให้คนจำนวนมากเริ่มที่จะตระหนักว่าตนเองหรือบรรพบุรุษของตนที่เป็นคนธรรมดาสามัญล้วนแล้วแต่มีส่วนในการสร้างประวัติศาสตร์ให้เคลื่อนที่มาจนถึงปัจจุบันในเวลานั้น กล่าวได้ว่าในช่วงสองทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นช่วงเวลาที่มีการสร้างและการเขียนประวัติศาสตร์ลักษณะใหม่ๆมากมายหลายสำนัก

กลุ่มที่ได้สร้างประวัติศาสตร์สังคมของคนตัวเล็กตัวน้อยและผู้ถูกกดขี่ที่สำคัญในช่วงสองทศวรรษหลังนี้ได้แก่ กลุ่มศึกษา “ผู้ถูกกดขี่” (Subaltern Studies) นักวิชาการจากประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมและได้เอกราชหลังสงครามโลกโดยเฉพาะกลุ่มใน

^๖ โปรดดูใน Caroline Hoefflerle, **The Essential Historiography Reader**, Prentice Hall.

^๗ โปรดดู Carlos Barros, Lawrence J. McCrank, ed, **History Under Debate : International Reflection on the Discipline**. New York : The Haworth Press, 2004. โดยเฉพาะ บทที่ ๔ Recent Trends in U.S. Social History. ซึ่งแม้ว่าเป็นการถกเถียงและมองแนวโน้มในสังคมวิชาการอเมริกา แต่ก็นำมาเปรียบเทียบกับเพื่อมองแนวโน้มหลักในโลกวิชาการทั่วไปได้

ประเทศอินเดียและในทวีปเอเชียได้ ซึ่งได้เขียนประวัติศาสตร์ที่มองจากมุมมองพื้นฐาน/ข้างล่างเพื่อรื้อสร้างกับงานเขียนประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำ^๔

ความเปลี่ยนแปลงของการเขียนประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกก็ได้ส่งผลกระทบมายังในส่วนของประเทศในอาเซียนด้วยเช่นกัน เพราะในเนื้อหาของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของระบบโลกที่ส่งผลกระทบกันไปทุกส่วน

สามทศวรรษหลังมานี้ แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงอย่างไพศาล การจัดสัมมนาทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มนักประวัติศาสตร์ประเทศอาเซียนเพื่อที่จะจัดหาความรู้ใหม่จากอดีตเพื่อตอบคำถามของปัจจุบันเกิดขึ้นในหลายมหาวิทยาลัยและในระดับชาติด้วย

ในประเทศฟิลิปปินส์และมาเลเซียซึ่งมีปัญหาคความขัดแย้งในหลายมิติและหลายระดับได้มีความพยายามจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะนักวิชาการและหน่วยงานของรัฐ ที่จะ “สร้าง” ความรู้เกี่ยวกับ “อดีต” กันใหม่ เพื่อจะสร้างฐานความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและจะทำให้มีศักยภาพในการปรับตัว/แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรื้อฟื้นการศึกษาประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มต่างๆที่เดิมไม่เคยที่ทางในประวัติศาสตร์หรือถูกกีดกันออกจากกรอบการอธิบายอดีตเพื่อสร้างความทรงจำร่วมกัน

กรณีในสังคมไทยกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม ในช่วงเวลาสิบปีที่ผ่านมาก่อนที่จะเกิดการปะทุขึ้นของความขัดแย้งทางการเมือง ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของสังคมกลับไม่ไหวติงและกลับถูกดึงไปตอกย้ำความไม่เปลี่ยนแปลงเสียมากกว่า ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า การที่สังคมไทยตกอยู่ในสถานะเช่นนี้ทำให้คนทุกกลุ่มในสังคมไทยมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่ความขัดแย้งที่นองเลือดในที่สุด

การที่สังคมไทยขาดศักยภาพในการแก้ไขปัญหา ก็เพราะคนในสังคมไทยขาดความรู้ในความเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของสังคม/ความเปลี่ยนแปลงภายในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนจึงทำให้ “ตกหลุมพราง” ของอดีตที่ไม่แปรเปลี่ยนนั่นเอง

แม้ว่าจะเข้าใจกันคือคำว่า **the changing perspectives of historical understanding are the very best introduction we can have to the practical problems of real life.** แต่คำถามที่สำคัญก็คือ **“The obvious question is at what point does the knowledge of the past become important in organizing our present.”**

^๔ Chaturv Vinnayak , **Mapping the Subaltern Studies and the Post Colonial** , London:Verso , 2000.

ความเปลี่ยนแปลง จากประวัติศาสตร์สู่ “ความทรงจำ”

การปรับเปลี่ยนการศึกษา “ประวัติศาสตร์” มาสู่ “ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม (Memory / Collective Memory)” ได้ขยายตัวมากขึ้นภายหลังจากการพังทลายของการปกครองระบบคอมมิวนิสต์ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ของสังคมดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

การดึงเอา “ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม” มาเป็นแกนกลางประวัติศาสตร์ เนื่องจากว่าประวัติศาสตร์แบบขนบนิยมทั่วไป ถือกันว่าการใช้เอกสารลายลักษณ์อักษรและการถูกบันทึกอย่างเป็นทางการเท่านั้นที่จะรองรับการค้นหาความรู้ของวิชาประวัติศาสตร์ ความพยายามที่จะศึกษา “เสียงของผู้ไร้เสียง” จึงต้องมองหาหลักฐานและแนวทางการใช้เอกสารในการศึกษาที่แตกต่างออกไป

แม้ว่าก่อนหน้าที่จะเกิดการใช้นโยบายการศึกษาหลักฐานที่เกี่ยวกับ “ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม” จะปรากฏขึ้นก่อนหน้านี้แล้ว ได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) แต่ก็ยังไม่ได้ถูกทำให้มีเป้าหมายที่จะทำให้เกิดการศึกษาผู้ที่ถูกทำให้ไร้เสียง มักจะเป็นเพียงการศึกษาประวัติศาสตร์ในกรณีที่ไม่มียุทธศาสตร์ลายลักษณ์อักษรเป็นหลัก เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) ที่ปรากฏขึ้นในโลกราวพุทธศักราช ๒๕๓๐

การศึกษาความทรงจำได้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวกลับไปสู่การศึกษาของนักสังคมวิทยา/นักปรัชญาคนสำคัญขึ้นมา ได้แก่ Maurice Halbwachs หนังสือเรื่อง On Collective Memory ได้ถูกนำกลับมาสู่แวดวงวิชาการและได้กลายเป็นหมุดหมายหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์แนวใหม่ การศึกษาประวัติศาสตร์ “ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม” ที่สะพรั่งขึ้นมาในทศวรรษ ๒๐๐๐ ได้ทำให้เกิดการรื้อฟื้นศึกษาความเจ็บปวดของมนุษย์ในเหตุการณ์สำคัญ เช่น การศึกษาความทรงจำของเหยื่อ Holocaust ในค่ายกักกันชาวยิวในสงครามโลกครั้งที่สอง การฆ่า/ข่มขืนหมู่ที่นานกิง

การศึกษาประวัติศาสตร์ “ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม” ได้ขยายออกไปและเริ่มเกิดคำถามที่สำคัญในทำนองว่า “For the Nation or for the People? History and Memory of event”^{๙๐} และในช่วงสิบปีหลังมานี้ การศึกษาประวัติศาสตร์ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม ได้กลายมาเป็นแนวความคิดหลักชุดหนึ่งในการค้นประวัติศาสตร์ให้แก่ประชาชนคนธรรมดาทั่วไป

แนวพินิจในการรอบการพิจารณาจัดสายสัมพันธ์ของข้อมูลในการศึกษาประวัติศาสตร์ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม ได้ดึงเอาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และจิตวิทยามาใช้มากขึ้น เพราะหากไม่มีกรอบในการจัดความสัมพันธ์ของข้อมูลอย่างเป็นระบบและทำให้ชุดข้อมูลนั้นมีความหมาย การศึกษาประวัติศาสตร์ความทรงจำ/ความทรงจำร่วมก็จะเป็นเสมือนการหยิบส่วนเสี้ยวของความทรงจำผู้คนมาเรียงร้อย

^๙ ไพรตดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “ความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” ในสังคมไทย : บนความเคลื่อนไหวสู่ประชาธิปไตย “ ประชาไท ๑๔ มกราคม ๒๕๕๘.ภาคแรก ที่เน้นถึงความเปลี่ยนแปลงในการเขียนประวัติศาสตร์

^{๙๐} Sven Saaler and Wolfgang Schwenker, The Power of Memory in Modern Japan, Global Oriental : UK, 2008.

งานศึกษาความทรงจำร่วมของ Maurice Halbwachs เรื่อง The Psychology of Social Class ได้ผสมผสานระหว่างสังคมวิทยา จิตวิทยา และประวัติศาสตร์เพื่อจะศึกษากระบวนการการทำงานทางจิตวิทยาของกลุ่มทางสังคมที่แตกตัวทางด้านชนชั้นว่ามีความทรงจำที่แตกต่างกันอย่างไร

การศึกษาประวัติศาสตร์ “ความทรงจำและความทรงจำร่วม” ที่ได้ขยายพรมแดนออกไปกว้างขวางมากขึ้นได้ส่งผลทำให้เกิดความพยายามที่จะเข้าใจส่วนลึกของมนุษย์มากขึ้นด้วยการใช้แนวคิดจิตวิทยาสังคม ทำให้เกิดแนวความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ของอารมณ์ความรู้สึก (Emotion History) ขึ้นมา^{๑๑}

กล่าวได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ความทรงจำและความทรงจำร่วมได้เปิดพื้นที่ให้แก่การศึกษาประวัติศาสตร์ที่รวมเอาผู้คนจำนวนมากขึ้นเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันก็ได้ทำให้มิติของมนุษย์ในส่วนลึกถูกศึกษาละเอียดอย่างเป็นประวัติศาสตร์มากขึ้น

การทำให้ “อดีต” เป็นการเฉลิมฉลองเพื่อสถาปนาความทรงจำ (Commemoration)^{๑๒}

นอกจากการศึกษาที่เป็นกระบวนการเพิ่มอำนาจให้แก่ผู้คนที่ถูกหลงลืมไปในประวัติศาสตร์ ความเคลื่อนไหวที่สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ในอีกด้านหนึ่งก็มองได้ว่าส่งผลกระทบด้านลบต่อผู้คนในโลกปัจจุบัน ได้แก่ การทำให้ “อดีต” เป็นการเฉลิมฉลองเพื่อสถาปนาความทรงจำ (Commemoration)

การทำให้ “อดีต” เป็นการเฉลิมฉลองเพื่อสถาปนาความทรงจำ (Commemoration) เกิดขึ้นในเงื่อนไขสามประการ ด้วยกันประการแรก ได้แก่ ความพยายามที่จะรื้อระดมให้ผู้คนในแต่ละรัฐชาติแต่ละสังคมมีความสำนึกผูกพันกับชาติของตนให้มากขึ้น ประการที่สอง การขยายตัวของการเคลื่อนไหวเชิงท่องเที่ยวของผู้คน ประการที่สาม ระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดเชิงโหยหาอดีตของผู้คน

การทำให้ “อดีต” ของพื้นที่ บุคคล ปรากฏการณ์กลายเป็นความทรงจำเพื่อเฉลิมฉลองเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากของความคิดแบบประวัติศาสตร์ในสองด้านด้วยกัน ด้านแรกในกรอบความคิดทางกายภาพไม่ว่าจะเป็นพื้นที่หรือ ปฏิบัติการณ์ในอดีต จะถูก “ นึกขาด ” ออกจากกระสวนของประวัติศาสตร์ทั้งหมด เพื่อทำให้เกิดการเฉลิมฉลองเฉพาะส่วนเสี้ยวของประวัติศาสตร์เท่านั้น ด้านที่สอง ได้แก่ ความคิดเรื่องเรื่อง “ เวลา ” ที่แตกต่างจากการคิด “ เวลา ” กล่าวคือ การทำให้เกิดการเฉลิมฉลองทำให้เปลี่ยนจากเวลาที่เป็นการดำเนินอย่างต่อเนื่องไปมาสู่การทำให้ “ เวลา ” เป็น “ วงกลม ” ที่ในหนึ่งรอบปีจะเฉลิมฉลองกันหนึ่งครั้ง กระบวนการคิดเรื่อง “ เวลา ” เช่นนี้ ได้ตัดขาดความต่อเนื่องของเวลามาสู่การทำให้เวลาของสิ่งที่ถูกเฉลิมฉลองเหลือเพียงส่วนเสี้ยวของประวัติศาสตร์เท่านั้น

^{๑๑} โปรดดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “ ความรู้สึกกับประวัติศาสตร์ : ประวัติศาสตร์ความรู้สึก ” ใน ด้วยรัก: ปรัชญาและสาระของประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ รวมบทความในโอกาสศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อายุ ๗๒ ปี . สำนักพิมพ์สร้างสรรค์

^{๑๒} ประเด็นนี้จะศึกษาละเอียดต่อไปในการนำเสนองานฉบับสมบูรณ์

กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในสองมิตินี้ได้ทำให้เกิด “ ความเลื่อมใส ” ต่อพันธกิจของประวัติศาสตร์ที่มีต่อมนุษย์ และเป็นการให้เวลาของชีวิตผู้คนหลุดลอยออกจากประวัติศาสตร์ไปในที่สุด

Pierre Nora นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศสได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของ “ประวัติศาสตร์” ในมิตินี้อย่างสำคัญในงานขนาดใหญ่เรื่อง *Realms of Memory : Conflicts and divisions*. ซึ่งทำให้มองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของวิธีคิดวิธีรู้สึกของผู้คนในฝรั่งเศสที่มีต่อ ประวัติศาสตร์ อดีต ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม และการเฉลิมฉลองส่วนเสี้ยวของอดีต

การเปลี่ยนแปลงความคิดทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นอย่างซับซ้อนในปัจจุบันไม่ได้เกิดขึ้นเพราะแรงปรารถนาจะสร้างความเป็นเลิศทางวิชาการเฉพาะนักวิชาการเท่านั้น หากแต่เป็นผลมาจากความไม่เข้าใจสังคมที่แปรเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว จึงทำให้เกิดความต้องการแสวงหาความเข้าใจปัจจุบันให้มากที่สุด

สังคมไทยก็เช่นกัน การเปลี่ยนแปลงมากมายที่เกิดขึ้นในด้านหนึ่งทำให้ผู้คนในสังคมไทยไม่เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย ในอีกด้านหนึ่ง เป็นเพราะเราถูกทำให้ “เพิกเฉย” ต่อความหมายของประวัติศาสตร์ที่จะตอบสนองแก่คนในสังคมไทย เราถูกทำให้มองเห็นเพียงแค่ “ ประวัติศาสตร์ ” ของรัฐ จึงทำให้กรอบการอธิบายอดีตเพื่อบูรณาการสร้างสังคมสมานฉันท์เกิดขึ้นไม่ได้

ประเด็นสำคัญของการทำให้ “อดีต ” เป็นการเฉลิมฉลอง ก็คือ “ Commemoration has an emotional dimension which must be corrected by the analytic and interpretative work of historians. ” ซึ่งหมายความว่าหากเกิดการสร้างให้ “ อดีต ” เป็นการเฉลิมฉลอง นักประวัติศาสตร์หรือผู้ที่เข้าใจในการคิดทางประวัติศาสตร์ก็มีหน้าที่ที่จะต้องวิพากษ์วิจารณ์และ/หรือทำให้เกิดความเข้าใจที่กว้างไกลกว่าการเฉลิมฉลอง (จะกล่าวในส่วนการแนะนำอีกครั้งหนึ่ง)

การศึกษาประวัติศาสตร์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น

(จัดหมวดหมู่/ลำดับเวลาของเอกสาร โครงการวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น)

การศึกษางานประวัติศาสตร์ที่คัดสรรมา ทำให้สามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ กลุ่มด้วยกัน แม้ว่างานศึกษาในแต่ละกลุ่มมีความเหลื่อมกันอยู่ในบางด้านและอาจจะแบ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจนไม่ได้ แต่ก็จำเป็นที่จะต้องแยกออกจากกันเพื่อที่จะทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น จึงจะขอแบ่งกลุ่มดังนี้ ได้แก่

๑. กลุ่มที่ใช้โครงการวิจัยเป็นเครื่องมือเฉพาะหน้าในระยะสั้น เพื่อเป็นวิธีในการดึงให้คนจำนวนหนึ่งในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมสร้าง/มีกิจกรรมร่วมกัน โดยมีโจทย์ที่จะให้เกิดการสร้างรูปธรรม/นามธรรมที่ไม่ยากมากนัก เช่น เอกสารประกอบการสอนหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาใน โรงเรียนบริเวณชุมชนนั้นๆ
๒. กลุ่มเป็นกลุ่มที่ใช้ “ปัญหาในชุมชน “ เป็นตั้ง กลุ่มนี้จะมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มแรก แต่จะเป็นการเริ่มต้นจากการที่คนในชุมชนได้ร่วมตั้งโจทย์ (มาจากปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน) การวิจัยก็จะเน้นที่การสร้างกลุ่มวิจัยที่เห็นปัญหาร่วมกันและร่วมกันนำการออกแบบกระบวนการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหานั้นๆ ได้ค่อนข้างชัดเจน
๓. กลุ่มประวัติศาสตร์ “ความผูกพัน” อันเป็นผลมาจากการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่แสดงให้เห็นการก่อร่างสร้างเนื้อสร้างตัวของผู้คนในชุมชน การศึกษากลุ่มนี้เป็นประวัติศาสตร์ที่ทำให้เราเห็นเลือดและเนื้อของบรรพบุรุษในชุมชน ซึ่งน่าจะทำให้เกิด “ความรู้สึกผูกพันกับชุมชน” ได้ดีกว่าสองกลุ่มแรก (แต่งานกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยครับ)

กลุ่มที่ ๑

ด้วยจุดมุ่งหมายของ สกว. ส่วนท้องถิ่นที่ประกาศออกมาชัดเจนว่าโครงการทั้งหมดเป็นโครงการที่ “ชาวบ้าน” เป็นคนตั้งโจทย์ขึ้นมาเอง ดำเนินการวิจัยเอง ดังนั้นจุดเน้นของงานวิจัยจึงอยู่ที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง” (ทุกโครงการจะมีคำนำเช่นนี้ของ สกว. อยู่เสมอ) อย่างไรก็ตามไม่คิดว่าโครงการส่วนใหญ่จะถูกตั้งขึ้นมาจาก “ชาวบ้าน” ในระดับรากฐาน เพราะเท่าที่สังเกตดูหัวหน้าและคณะทำงานในแต่ละโครงการส่วนจะเป็นครู พระ และคนที่ทำงานในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งผมคิดว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ (ที่ไม่แร้นแค้นมากและมีเงินเดือน) ทำให้พวกเขาปรารถนาถึงชุมชนในมุมมองแบบ “สำนักวัฒนธรรมชุมชน” ได้นั่นเอง

งานวิจัยแทบทั้งหมดจึงเริ่มต้นด้วยความสวยงามของชุมชนในอดีต การรุกรานเข้ามาของการพัฒนา ความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรม ความร่วมมือร่วมใจที่หายไป ความขัดแย้งภายในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น ฯลฯ ซึ่งบางโครงการก็ใช้ “ภาษา” ที่น่ากลัวมาก อาทิ เช่น “...คนรุ่นใหม่ไม่รู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเชื้อชาติเผ่าพันธุ์และบรรพบุรุษของตน...ทำให้ไม่เห็นคุณค่าไม่เกิดความรักและ

ภาคภูมิใจและไม่เกิดความหวงแหน หากไม่มีการแก้ไขอย่างเร่งด่วน อีกไม่นานเกินรอชุมชนแห่งนี้ต้องพบกับความล่มสลายทางสังคมวัฒนธรรมอย่างบ้านอื่นเมืองอื่นอย่างแน่นอน^{๙๓}

การตั้งคำถามเช่นนี้ถือว่าเป็นการตั้งคำถามที่ผุดตั้งแต่ต้น เพราะใช้ “วิธีคิดที่ไม่เป็นประวัติศาสตร์” ทำให้ไม่ได้มองว่าประวัติศาสตร์คือความเปลี่ยนแปลง การที่ชุมชนจะดำรงอยู่ได้ในสายตาของงานวิจัยเหล่านี้คือการกลับ “ค้นหา” และพยายามที่จะ “อนุรักษ์” ประเพณี ภูมิปัญญา ความเชื่อเก่าแก่ให้คงอยู่ต่อไป งานกลุ่มนี้จึงเป็นการค้นหา “คนดี” และ “ของดี” ของชุมชนมาบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (ซึ่งนี่คือลักษณะที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในงานกลุ่มอื่นๆ ด้วย)

งานที่ค้นหา “คนดี” ก็คืองานที่พยายามนำเสนอ “บุคคลสำคัญ” ของชุมชนมาเป็นต้นแบบให้ผู้คนในรุ่นหลังปฏิบัติตาม และจะดียิ่งขึ้นถ้าบุคคลสำคัญคนนั้นมีบทบาทร่วมอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติ อาทิเช่น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนวังน้ำขาว จังหวัดชัยนาท ที่พยายามเชื่อมโยงชุมชนของตนเองเข้ากับอาจารย์ปวย อึ้งภากรณ์ (เนื่องจากอาจารย์ปวยกระโดดลงมาและถูกจับที่ชุมชนแห่งนี้)^{๙๔} หรืองานของโสภณ หอมใจที่พยายามรื้อฟื้นและศึกษาประวัติพระสิริมั่งคณาจารย์เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน ต.แม่เหียะจนนำมาสร้างกิจกรรมเชิงศาสนาและคุณธรรมต่างๆ ในชุมชน^{๙๕} หรืองานของสิริวัฒน์ แสงสานดิธรรมาที่สืบค้นตำนานเจ้าพ่อขุนตาลเพื่อใช้เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในชุมชนเช่นเดียวกัน^{๙๖} อิทธิพลของการเขียนประวัติศาสตร์แบบนี้ผู้นำชุมชนจะทรงอิทธิพลมาก เพราะในงานวิจัยอีกหลายชิ้นมักจะเล่าพัฒนาการของชุมชนโดยใช้การเปลี่ยนผู้นำหมู่บ้านหรือผู้นำชุมชนแต่ละสมัยเป็นตัวเดินเรื่อง

คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ การยกย่องและพยายามรื้อฟื้นอำนาจของผู้นำแบบจารีตอย่างเช่นเจ้าพ่อขุนตาล และพระสิริมั่งคณาจารย์ จะมีความเหมาะสมเพียงใดในบริบทที่สังคมได้เปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านวิธีคิดไปอย่างมหาศาลมากแล้ว สำหรับผมคิดว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามจารีตเช่นนี้อาจจะนำไปสู่การเบียดขับผู้คนอีกกลุ่มหนึ่งด้วยการวัด โดยกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม

ส่วนงานที่ค้นหา “ของดี” ของชุมชนก็จะมีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ พยายามจะยกเอาประเพณีวัฒนธรรมรวมถึงสิ่งก่อสร้างต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะหากมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติด้วยแล้วก็จะให้ความสนใจเป็นพิเศษ อาทิเช่น การสืบค้นประวัติวัดร้างต่างๆ ในเมืองพริ้วซึ่งแม้จะทำให้ผู้คนในชุมชนหันมาสนใจโบราณสถานและโบราณวัตถุของชุมชนมากขึ้น แต่พบว่าประวัติศาสตร์ที่สืบค้นออกมานั้นไม่มี “ชีวิต” ของผู้คนในชุมชนเลย^{๙๗}

^{๙๓} เมืองดี นนทะธรรมและคณะ, “โครงการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณีความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนวัดประตูป่า ตำบลประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” พ.ศ.2551. หน้า 2.

^{๙๔} กฤษณนันท์ มนูญผลและคณะ, “โครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนวังน้ำขาวอย่างมีส่วนร่วม ชุมชนบ้านวังน้ำขาว หมู่ที่ 3 ต.วังตะเคียน กิ่ง อ.หนองมะโมง จ.ชัยนาท,” พ.ศ.2550.

^{๙๕} โสภณ หอมใจ และวิชาญ จันทรอินทร์, “โครงการแนวทางการประยุกต์ใช้ความรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในยุคพระสิริมั่งคณาจารย์ เพื่อการจัดการชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.แม่เหียะ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ระยะที่ 1,” พ.ศ.2554.

^{๙๖} สิริวัฒน์ แสงสานดิธรรมา และคณะ, “การสืบค้นประวัติศาสตร์ตำนานเจ้าพ่อขุนตาลเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบ้านห้วยฉัตร อำเภอหางฉัตร จ.ลำปาง,” พ.ศ.2551.

^{๙๗} มนัส ต้นสุภายน และคณะ, “โครงการสืบค้นประวัติศาสตร์เมืองพริ้วผ่านกระบวนการศึกษาวัดร้าง อำเภอพริ้ว จังหวัดเชียงใหม่,” พ.ศ.2550.

งานของกำธร ธินลาดก็ใช้โครงการวิจัยทำให้เกิดการประสานงานระหว่างภาคีต่างๆ ทำการศึกษาประวัติโบราณสถาน โบราณคดี เช่น กู่ล้าน กู่ครูบาสมเด็จ พระธาตุเจดีย์วัดเสาดันธง เป็นต้น จนนำไปสู่การตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลเพื่อเป็นศูนย์กลางในการศึกษาเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างปราชญ์ชาวบ้านกับผู้ที่ให้ความสนใจทางด้านนี้ในบริเวณตำบลต้นธงและตำบลเวียงของ จังหวัดลำพูน^{๑๘}

ส่วนชุมชนที่ไม่มีโบราณสถานสำคัญที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ชาติได้นั้นก็มักจะนำเสนอการประกอบพิธีกรรมตาม ประเพณีต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าในอดีตที่ผ่านมาในชุมชนมีความสุขอย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม งานวิจัยทั้งหมดไม่ได้มอง พิธีกรรมตามประเพณีอย่างเชื่อมโยงกับสังคมเลย จึงมักจะทำได้เพียงแค่นับที่สิ่งขององค์ประกอบต่างๆ ในประเพณีนั้นๆ ว่ามี อะไรบ้างเป็นต้น งานลักษณะนี้ปรากฏอยู่ทั่วไป อาทิเช่นงานของ พระมหาบุญมี จิตฺตโม^{๑๙} ทวี ผลจันทร์^{๒๐} วชิรศักดิ์ แก้วสีสุข^{๒๑} เมือง ดี นนทะธรรม^{๒๒} เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยทำนองนี้ก็คงจะมีประโยชน์หลายโครงการได้พัฒนาไปสู่การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นศึกษา^{๒๓} หรือ อย่างน้อยก็ทำให้เกิดการพูดคุยกันของคนในชุมชนในระหว่างการเก็บข้อมูลเพื่อทำงานวิจัย^{๒๔} แต่เราไม่อาจรู้ได้ว่าภายหลังเสร็จสิ้น กระบวนการวิจัยแล้วเครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นยังจะคงอยู่หรือไม่ ยกเว้นในงานของพระนิคม กิจจุจสาโรที่ศึกษาเพื่อฟื้นฟู วัฒนธรรมของชาวปกาเกอะญอใน ต.บ้านจันทร์ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ที่พบว่า “กิจกรรมงานบุญสัจจอร์” ยังสามารถดำเนินต่อไป ได้แม้ว่าจะสิ้นสุดโครงการวิจัยไปแล้วก็ตาม^{๒๕}

^{๑๘} กำธร ธินลาด และคณะ, “พหุภาคีกับการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการศึกษาศิลปวัฒนธรรม ศึกษากรณีลุ่มน้ำกวางตอนปลายเขตตำบลต้นธงและ ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน,” พ.ศ.2546.

^{๑๙} พระมหาบุญมี จิตฺตโม และคณะ, “โครงการศึกษาและรวบรวมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง,” พ.ศ. 2548.

^{๒๐} ทวี ผลจันทร์ และคณะ, “โครงการวิจัยการศึกษาวัฒนธรรมการลงแขกเห็ดเหียงเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนบ้านคำครดา ตำบลดงมะไฟ อำเภอทรายมูล จังหวัดยโสธร,” พ.ศ.2553.

^{๒๑} วชิรศักดิ์ แก้วสีสุข และคณะ, “โครงการศึกษาเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูคุณค่าประเพณีและวัฒนธรรมบ้านบางจานโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลบาง จาน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี,” พ.ศ.2554.

^{๒๒} เมืองดี นนทะธรรม และคณะ, “โครงการการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนวัดประตูป่า ตำบลประตูป่า อำเภอ เมือง จังหวัดลำพูน,” พ.ศ.2551.

^{๒๓} เช่น ประพาศน์ โยงราชและคณะ, “โครงการวิจัยเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของโรงเรียนบ้านลำแคลง อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง,” พ.ศ. 2551. ส่วนงานของ สยามล เพียรงาน และคณะ, “โครงการการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อการออกแบบหลักสูตรท้องถิ่น: กรณีตำบลแม่สะ เรียง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน,” พ.ศ.2553. ซึ่งงานนี้มีจุดเด่นอยู่ที่สามารถเขียนประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ได้ดีทีเดียวครับ

^{๒๔} ศศิธร ศรีเขียว และคณะ, “โครงการการพัฒนาเยาวชนโดยผ่านการศึกษาศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนตำบลบางโหวง อำเภอเมือง จังหวัด สมุทรปราการ,” พ.ศ.2551.

^{๒๕} ดูใน พระนิคม กิจจุจสาโร และคณะ, “การฟื้นฟูความสัมพันธ์ผ่านเวทีแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของชาวปกาเกอะญอ ต.บ้านจันทร์ อ.แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่,” พ.ศ.2548.

ส่วนงานของมณิรัตน์ จันทลักษณ์ที่พยายามฟื้นฟูวัฒนธรรมการเล่นพื้นบ้านของชุมชนหนึ่งในจังหวัดยโสธรก็พบว่า หลังการวิจัยแล้วเยาวชนกับผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเกิดความสนิทและสัมพันธ์กันมากขึ้น กระบวนการวิจัยทำให้เกิดการรื้อฟื้นความทรงจำเดิมๆ เกี่ยวกับชุมชนและนิทานพื้นบ้าน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็มีความระแวงระวังพอสมควรเพราะตระหนักว่า “ถึงแม้จะฟื้นฟูนิทานให้กลับมาแบบเดิมไม่ได้ก็ตาม ทั้งนี้ต้องยอมรับกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม”^{๒๖} ส่วนงานของจะะ แสงฮองก็ใช้การฟื้นฟูวัฒนธรรมทางดนตรีพื้นบ้านเพื่อทำให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาทางด้านดนตรีพื้นบ้านสู่เยาวชนรุ่นต่อไป^{๒๗}

กลุ่มแรกนี้พบว่ามีความหลากหลายที่สุด และพบว่าส่วนมากเป็นโครงการที่ศึกษาในช่วงทศวรรษ 2540-2550 โครงการวิจัยในกลุ่มนี้ คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่ “กระบวนการมีส่วนร่วม” โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทำวิจัย ศึกษา ค้นคว้าหาประวัติศาสตร์ในชุมชน ที่ส่วนมากจะเน้นไปที่การศึกษาวัตถุ วัตถุในที่นี้คือแหล่งโบราณสถาน สถานที่สำคัญๆ ว่าในชุมชนมีอะไรบ้าง มีของเก่าของแก่อะไรบ้างให้ศึกษาเรื่องราวความเป็นมา จนคล้ายกับว่าเป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ เพราะเน้นไปที่หลักฐานเช่น โบราณวัตถุ และเอกสารต่างๆ อีกทั้งเนื้อหาอธิบายก็ไม่ได้ให้ความสำคัญโดยอธิบายให้เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับชาวบ้านมากนัก แต่กลับเน้นให้เห็นความเก่าแก่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เพื่อความภูมิใจของชุมชน

อย่างไรก็ตามข้อดีของงานวิจัยกลุ่มนี้ก็พบว่ามีส่วนที่เป็นคำบอกเล่าของชาวบ้านบ้างที่จะเห็นร่องรอยของ “ความทรงจำ” บางอย่างหลงเหลืออยู่ เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับการก่อตั้งหมู่บ้าน ตำนานต่างๆ แต่ก็ไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก เพราะในท้ายที่สุดแล้ว การรื้อฟื้นศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ งานเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายคือ การต้องการหรือคาดหวังจะให้ชุมชนกลับไปเป็นแบบเดิมว่าในอดีตชุมชนเคยเป็นมาอย่างไร แต่กลับไม่พยายามที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กลับมองว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งไม่ดี มองว่าเงื่อนไขต่างๆ จากภายนอกเข้ามาทำลาย “วัฒนธรรมชุมชนที่ดีงาม”

กลุ่มที่ 2

กลุ่มนี้มีความคล้ายคลึงกับกลุ่มแรกมากแต่ต่างกันตรงที่งานกลุ่มนี้ได้พัฒนาจนสู่การสร้างกลไกในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างค่อนข้างเป็นรูปธรรม (งานกลุ่มที่ 1 จะไม่เป็นรูปธรรมเท่าไรนัก มักสรุปประมาณว่า หากเยาวชนเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณีเก่าๆ ก็จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนได้เอง) โดยในกลุ่มนี้สามารถแบ่งได้อีกเป็น 3 กลุ่มย่อยด้วยกัน ได้แก่

2.1 การแก้ไขปัญหาเรื่องปากท้องหรือช่วยบรรเทาปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

อาทิเช่น งานของที เรื่องชาญ ซึ่งทำการศึกษาองค์ความรู้ทางด้านดนตรีพื้นบ้านของเขมรในชุมชนบ้านแสอ โศ.ทุ่งมน อ.ปรางสาท จ.สุรินทร์ เพราะเห็นว่าวัฒนธรรมการเล่นดนตรีพื้นบ้านมีความสัมพันธ์อยู่กับทุกพิธีกรรมของชุมชน ซึ่งจากการวิจัยทำให้

^{๒๖} มณิรัตน์ จันทลักษณ์ และคณะ, “โครงการ “นิทานพื้นบ้าน” การฟื้นฟูทุนทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน: กรณีศึกษาบ้านคำสร้างช้าง ตำบลน้ำคำ อำเภอยะเวียง จ.ยโสธร,” พ.ศ.2555.

^{๒๗} สมชาย จะะฮอง และคณะ, “แนวทางการฟื้นฟูและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของเผ่าลาหู่แซแล บ้านห้วยน้ำริน ต.แม่เจดีย์ใหม่ อ.เวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย,” พ.ศ.2546. และ จะะ แสงฮอง และคณะ, “โครงการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีด้านดนตรี (หน่อ) ของชนเผ่าลาหู่แซแล บ้านห้วยน้ำริน ต.แม่เจดีย์ใหม่ อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย,” พ.ศ.2548.

สามารถรวบรวมองค์ความรู้ด้านดนตรีและพัฒนาไปสู่การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับชุมชน มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น มีกระบวนการสอนทำเครื่องดนตรีจากวัสดุในชุมชน นอกจากนี้ ยังสามารถสร้างรายได้ให้กับผู้คนในชุมชนและเด็กนักเรียนในวันหยุด ดังนั้น ดนตรีพื้นบ้านจึงมีคุณค่าและรับใช้ผู้คนในชุมชน^{๒๘}

งานของสมทรง ฤทธิศร ที่เห็นว่าชาวบ้านชุมชนคลองบ้านขมจีน อ.เสนา จ.อยุธยา มีปัญหาเรื่องหนี้สินอันเกิดจากทำนา รวมถึงวิถีชีวิตที่ไม่มั่นคงอันเนื่องมาจากพึ่งพิงเศรษฐกิจภายนอกมากเกินไป ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกันเพื่อคิดหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว โครงการวิจัยนำไปสู่การทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายของสมาชิกในชุมชน และเห็นปัญหาที่แท้จริงว่าชาวบ้านมีหนี้สินเดิมอยู่มาก และมีรายจ่ายสูงรอบด้าน ทั้งในเรื่องสินค้าอุปโภคบริโภคและต้นทุนทางการผลิตทางการเกษตร ทีมวิจัยจึงได้จัดทำโครงการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว อาทิเช่น การทดลองทำอาหารปลาจาก การทดลองทำวัสดุเพาะเห็ดฟาง การทดลองทำนาปรังเพื่อการบริโภค (โดยทำแบบนารวม) การรวมกลุ่มเพื่อซื้อสินค้าจำเป็นในราคาขายส่ง การทำน้ายาล้างจานใช้เอง การผลิตน้ำปลา การทำอาหารปลาอัดเม็ด และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ เป็นต้น^{๒๙}

ส่วนงานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาในการผลิตเหล้าพื้นบ้านของเครือข่ายเหล้าพื้นบ้านจังหวัดขอนแก่น ถือเป็นงานที่ใช้วาทกรรม “วัฒนธรรมชุมชน” เข้ามาเป็นอำนาจต่อรองกับอำนาจรัฐ เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ได้รับความเดือดร้อนจากกฎหมายเกี่ยวกับสุรา มาโดยตลอด การวิจัยจึงเกิดขึ้นเพื่อต่อรองกับรัฐว่าการผลิตเหล้าของชาวบ้านเป็นการรักษาภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีและความสัมพันธ์ในชุมชน นอกจากนี้ การผลิตเองยังมีประโยชน์จากด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านอีกด้วย กล่าวคือ นอกจากจะช่วยประหยัดรายจ่ายในการซื้อเหล้าแล้ว ยังเป็นการยกระดับเศรษฐกิจของชุมชนเพื่อได้สร้างอาชีพเสริม เกิดการลงทุนและเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิต^{๓๐}

ส่วนงานวิจัยเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันขันเกิดขึ้นเพื่อฟื้นฟูความทรงจำร่วมเกี่ยวกับวัฒนธรรมการทำเกลือของชาวบ้านในอดีตที่เคยเป็นเศรษฐกิจสำคัญของผู้คนในชุมชนและระลอกไล่เกลือ แต่ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีต่างๆ เจริญขึ้นการทำเกลือจึงเริ่มก่อให้เกิดผลเสียทั้งต่อสภาพแวดล้อมและความสัมพันธ์ทางสังคม (การมีรถกระบะทำให้บรรทุกเกลือได้มากขึ้น และทำให้การหาไม้มาทำฟืนต้มเกลือได้กว้างไกลขึ้น ซึ่งส่งผลต่อปัญหาเรื่องป่าไม้) ทำให้ทางราชการได้ทำให้บ่อพันขันเป็น “อ่างเก็บน้ำ” ในปี พ.ศ.2524 ซึ่งถือว่าเป็นการยุติการต้มเกลืออย่างสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม การสร้างอ่างเก็บน้ำกลับทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน เพราะชุมชนบ่อพันขันมีที่นาจำนวนน้อย การทำนาส่วนใหญ่จึงไว้เพื่อบริโภค การต้มเกลือต่างหากที่เป็นรายได้เป็นอาชีพของคนในชุมชนแถบนี้ เมื่อต้มเกลือไม่ได้ชาวบ้านจึงเริ่มอพยพไปขายแรงงานนอกท้องถิ่น ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งผูกพันของคนในชุมชน จนกระทั่งเมื่อประมาณ พ.ศ.2539 จึงเกิดการริเริ่มที่จะฟื้นฟูบ่อพันขันโดยในช่วงแรกนั้นได้นั้นทางด้านการท่องเที่ยว (เช่น แข่งเรือยาว เมืองโบราณ การเลี้ยงผีเจ้าปู่ผ่าน) แต่

^{๒๘} ที่ เรืองชาญ และคณะ, “โครงการศึกษาองค์ความรู้วัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้านเขมร เพื่อจัดการเรียนรู้ชุมชนบ้านแสโร ตำบลทุ่งมน อำเภอบราสาท จังหวัดสุรินทร์,” พ.ศ.2554.

^{๒๙} คูโน สมทรง ฤทธิศร และคณะ, “โครงการแก้ปัญหานี้สินชุมชนวัฒนธรรมคลองขมจีน อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา,” พ.ศ.2548.

^{๓๐} เครือข่ายเหล้าพื้นบ้านจังหวัดขอนแก่น, “การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาเหล้าพื้นบ้านเพื่อฟื้นฟูและพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม เศรษฐกิจสังคมของชุมชน,” พ.ศ.2545.

ปัจจุบันเริ่มมีแนวคิดที่จะระบายน้ำออกจากบ่อพันธันเพื่อทำให้การต้มเหลือกกลับมาอีกครั้ง ซึ่งถ้าทำได้ชาวบ้านก็จะมีรายได้จากการต้มเกลือ ส่วนนักท่องเที่ยวก็จะเดินทางมาดูวิถีชีวิตคนต้มเหลื่อที่สัมผัสได้จริง^{๓๑}

2.2 การจัดการทรัพยากรน้ำ-ป่า

งานวิจัยส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบของการนำวัฒนธรรมและความเชื่อตามจารีตมาปรับใช้ในการดูแลรักษาป่าของชุมชน เพราะเห็นว่าแม้ว่ากระแส “ป่าชุมชน” จะแรงขึ้น แต่การความคิดเรื่องการดูแลรักษาป่าก็ยังไม่สามารถเข้าถึงชาวบ้านทุกคนได้ ในงานของหนูเกน จันทาสี ที่ทำการศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน ต.สีชมพู อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น จึงได้ฟื้นคืนพิธีกรรมผีปู่ตา การสร้างเขตอภัยทาน การถ่ายทอดความเชื่อเรื่องป่าช้า และการบวชป่า มาปรับใช้ให้การดูแลป่ามีประสิทธิภาพมากขึ้น^{๓๒}

ส่วนงานของดำรงศักดิ์ มะโนแก้ว ที่ทำการศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำสักก็พบว่าแม้ว่าหมู่บ้านจะมีการจัดการป่าในรูปแบบของป่าชุมชนที่มีกฎระเบียบชัดเจน แต่ก็ยังไม่สามารถจัดการป่าได้ดีเท่าที่ควร ยังมีปัญหาเรื่องบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร ต้องมีการคัดเตือนกันอยู่เป็นประจำ จึงมีความคิดที่จะนำวัฒนธรรมความเชื่อมาผสมผสานด้วย และเห็นว่าความเชื่อเรื่อง “เจ้าหอ” (ผีปู่ตา) ยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านและยังยึดโยงกับพิธีกรรมต่างๆ ในระดับที่อำเภอด่านซ้ายด้วย นั่นคือ พิธีกรรมไหว้พระธาตุเจดีย์ศรีสองรัก พิธีบวงสรวงเจ้าเมืองวัง พิธีบวงสรวงบ้านเจ้าเมืองกลาง พิธีบวงสรวงที่หอหลวง โดยชาวบ้านจะต้องไปทำพิธีที่อำเภอด่านซ้ายทุกปีก่อนที่จะมีพิธีเลี้ยงหอที่หมู่บ้านตนเอง^{๓๓}

ดังนั้น ในโครงการวิจัยระยะที่ 2 คณะกรรมการและคนในชุมชนจึงมีมติร่วมกันว่าให้นำรูปแบบวัฒนธรรมป่าดงหอยไปใช้ในการจัดการป่าร่วมกับป่าชุมชนโลกหนองกาง เพราะเป็นพื้นที่ที่ยังดูแลไม่ทั่วถึง มีการลักลอบตัดไม้ จึงได้จัดพิธีกรรมเลี้ยงป่าดงหอยขึ้นในพื้นที่ที่มีการลักลอบตัดไม้มากที่สุด ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ภูขอนแก่น” และได้นำป้าย “คำสาป” ไปติดเตือนใจไว้ด้วยว่า “ห้ามตัดไม้/เลื่อยไม้เขตป่าชุมชน ห้ามบุกรุกเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนจะถูกลงโทษด้วยคำสาปแช่ง ด้วยเจ้าผีปู่ เจ้าย่าในแห่งนี้ผู้ที่ลักลอบตัดไม้หรือเลื่อยไม้ในเขตจะต้องมีอันเป็นไป เกิดอุบัติเหตุถึงแก่ชีวิตภายใน 3-7 วัน ถ้านำไม้ไปปลูกสร้างบ้านเรือนจะไม่มีความสุข ต้องมีอันเป็นไป ไฟไหม้ พายุลมหมุน”^{๓๔}

^{๓๑} พระปลัดอำพร สมอาษา และคณะ, “โครงการวิจัยชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ่อพันธัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด,” พ.ศ. 2549.

^{๓๒} หนูเกน จันทาสี และคณะ, “โครงการการศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น,” พ.ศ.2548.

^{๓๓} ดำรงศักดิ์ มะโนแก้ว และคณะ, “โครงการวิจัยการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมป่าดงหอยในการจัดการป่าต้นน้ำสัก: กรณีศึกษาบ้านตาตเลี้ยวและบ้านถ้ำพระ ต.อิปุม อ.ด่านซ้าย จ.เลย,” พ.ศ.2552.

^{๓๔} ดำรงศักดิ์ มะโนแก้ว และคณะ, “โครงการวิจัยรูปแบบการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมป่าดงหอยในการจัดการป่าต้นน้ำสัก: กรณีศึกษาบ้านตาตเลี้ยวและบ้านถ้ำพระ ต.อิปุม อ.ด่านซ้าย จ.เลย ระยะที่ 2,” พ.ศ.2554.

ส่วนงานที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น งานของ พัชรินทร์ ไชยรบ ที่ศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี เนื่องจากในปัจจุบันเกิดกลุ่มผู้ที่มีความจำเป็นในการใช้น้ำหลากหลายกว่าในอดีตจึงเห็นว่าจำเป็นต้องเปิดเวทีเพื่อพูดคุย สร้างเครือข่ายเพื่อเรียนรู้และจัดการปัญหาร่วมกัน ซึ่งงานวิจัยนี้เป็น “ชุดโครงการ” ที่มีโครงการย่อยดังนี้คือ

(1) โครงการศึกษาผลกระทบของสารเคมีในลำน้ำห้วยโซ่ (ห้วยโสมงตอนบน) กรณีบ้านคลองเจริญ หมู่ที่ 5, 6 ต.บุญทัน อ.สุวรรณคูหา จ.หนองบัวลำภู

(2) โครงการศึกษาการปรับตัวของชาวนาต่อกรณีน้ำท่วมซ้ำซากด้านการประกอบอาชีพ กรณีบ้านกุดผึ้ง บ้านนาไร่เดียว ต.กุดผึ้ง อ.สุวรรณคูหา จ.หนองบัวลำภู

(3) โครงการรูปแบบการฟื้นฟูระบบนิเวศเพื่อเพิ่มปริมาณปลาพื้นบ้านห้วยหลวง บ้านสองแพ ตำบลวัดหลวง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

(4) โครงการศึกษาผลกระทบของบ่อขยะป่าโคกใหญ่ต่อลำห้วยบ้านน้อยและสุขภาพชุมชนบ้านโพธิ์ศรี ตำบลสร้างนางขาว อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

(5) โครงการการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศตามเพื่อพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูแหล่งอาหารในทาม ในลำน้ำสวายและชายฝั่งแบบมีส่วนร่วมบ้านนาคอม-นาดอกไม้ ตำบลบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี

(6) โครงการศึกษารูปแบบการฟื้นฟูและพัฒนาคุณภาพน้ำหนองแค กรณีบ้านโคกก่อง ตำบลกุดสระ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ซึ่งจากโครงการย่อยทั้งหมดทำให้เกิดพื้นที่อนุรักษ์ปลาห้วยหลวงและลำน้ำใกล้เคียงจำนวน 4 พื้นที่ ได้แก่ 1) เขตอนุรักษ์ลำน้ำห้วยหลวงและพื้นที่พืชสองฝั่งห้วยหลวง ตำบลสร้างแป (อ.เพ็ญ) และตำบลดอนกลอย (อำเภอพิบูลย์รักษ์) 2) เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในอ่างพานจำนวน 400 ไร่และก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์อ่างพาน-ห้วยกลาง อำเภอสร้างคอม จ.อุดรธานี 3) เขตอนุรักษ์ลำหนองแคบ้านโคกก่อง ต.กุดสระ อ.เมือง จ.อุดรธานี 4) เกิดการพัฒนาต่อยอด “เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาบ้านสองแพ ต.วัดหลวง” โยขยายเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาเพิ่มอีก 3 แห่ง ได้แก่ หนองสาธารณะ (ป่าช้าบ้านถ่อน หมู่ 8) สำนักสงฆ์ผดุงดอกบัว และหนองแดนเมือง (หลังวัดโพธิ์งาม)^{๓๕}

กลุ่มที่เป็นหัวข้อเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรในชุมชน งานกลุ่มนี้ศึกษาอยู่ในช่วงทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา มีความน่าสนใจ เนื่องจากเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหาและการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน พยายามเข้าไปศึกษาวัฒนธรรมต่างๆ ที่เคยมีอยู่ในชุมชน เช่น วัฒนธรรมเกี่ยวกับการจัดการน้ำ การจัดการป่า แต่ไม่ได้มุ่งหวังให้เกิดการหวนกลับไปใช้แบบเดิม แต่พยายามนำกลับมาประยุกต์ใช้โดยการฟื้นฟูความทรงจำเกี่ยวกับวัฒนธรรมต่างๆ เหล่านี้ว่าเคยเป็นเงื่อนไขในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน

^{๓๕} ดูใน พัชรินทร์ ไชยรบ และคณะ, “ชุดโครงการศึกษาทางเลือกการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำบนฐานนิเวศวัฒนธรรมและการจัดการร่วมกันด้วยหลักความเมตตา การแบ่งปันและความสงบสุขของส่วนรวม,” พ.ศ.2555.

อย่างไรก็ตามงานกลุ่มนี้ขาดการศึกษาและทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่ชุมชน ซึ่งนั่นเป็นปัญหาที่ทำให้ไม่เข้าใจปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้มากนัก ทำให้การนำวัฒนธรรมบางอย่างที่น่ากลับมาใช้อาจไม่ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นเท่าที่ควร

2.3 การวิจัยเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน

งานกลุ่มนี้มากพอสมควร ลักษณะทั่วไปคือการปรับตัวเพื่อเข้าไปอยู่ในกระแสการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่น่าจะเพิ่งเฟื่องฟูขึ้นมาในช่วงหลังวิกฤต 2540 อาทิเช่น งานของไพศาล ไทยใหม่ที่พยายามสืบค้นตำนานขุนหลวงวิลังคะเพื่อค้นหาวรรณคดีต่างๆ ในตำนานนั้นมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ต่างๆ ในชุมชนเมืองก๊ะอย่างไร อาทิเช่น จากคำบอกเล่ากล่าวว่าเมื่อขุนหลวงวิลังคะพ่ายแพ้ต่อพระนางจามเทวีชาวบ้านชาวเมืองได้แห่ศพขึ้นคอกกริ้วครกและคอกผาเลี่ยม เดิมทางไปตามสันคอยระหว่างอำเภอแมริมกับอำเภอสะเมิง ขบวนแห่เดินข้ามเขื่อนเขาหลงทำให้หลงทางไม่ได้ยินเสียงฆ้องเสียงกลอง เมื่อพยายามนำศพกลับลงเกิดพลิกคว่ำและเอียงตะแคงหันหน้าไปทางเมืองลำพูน ชาวบ้านพากันเสียใจล้มตายกันไปหมดที่คอกคว่ำสองในปัจจุบัน ส่วนพวกฆ้องและกลองหลงทางไปคนละฟากล้มตายบริเวณที่เรียกว่าผากฆ้อง ผากกลองในปัจจุบัน

แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์เช่นนี้เน้นไปที่การสร้างจุดขายในทางท่องเที่ยวและเศรษฐกิจของชุมชนมากกว่าจะนำประวัติศาสตร์มาสร้างคุณค่าและอัตลักษณ์เพื่อบอกถึงความเป็นตัวของตัวเอง เนื่องจากชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมาก และหากชาวบ้านยังปากกัดตีนถีบอยู่ก็ยากที่จะรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันต่อไปได้^{๓๖}

ส่วนงานของจักร กิณีสพยายามรวบรวมภูมิปัญญา เรื่องเล่า นิทาน คำพังเพย ฯลฯ เกี่ยวกับนกของชาวปกาเกอญอในเขตอุทยานแห่งชาติคอยอินทนนท์ (ซึ่งทำได้ทีเดียว เพราะวิถีชีวิตของชาวปกาเกอญอผูกพันกับนกอย่างมากอยู่แล้ว) เพื่อใช้ในการบรรยายประกอบการเดินทางนำนักท่องเที่ยวที่มา “ทัวร์ป่า” นอกจากนั้นยังมีการกำหนดเส้นทางเดินสำรวจป่าโดยอิงจากเส้นทางที่ชาวปกาเกอญอใช้เดินทางไปมาในวิถีชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ซึ่งทั้งหมดก็เพื่อให้ชาวบ้านมีทางเลือกในการประกอบอาชีพหรือดำเนินชีวิตที่มากขึ้น^{๓๗}

ส่วนงานของอุดร วงษ์ทับทิมซึ่งทำที่ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอนก็คล้ายคลึงกัน โดยชุมชนดังกล่าวได้รับผลกระทบจากการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของการเที่ยวในเมืองปายทำให้เริ่มมีเรื่องยาเสพติดเข้ามาเกี่ยวข้อง การสืบค้นประวัติศาสตร์และการจัดโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมจึงเกิดมาเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ซึ่งประวัติศาสตร์ชุมชนที่งานวิจัยนี้สืบค้นมานั้นทำให้เห็นการเคลื่อนย้ายของผู้คนต่างชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคจารีต เรื่องเล่าต่างๆ ในยุคสัมปทานป่าไม้ (ประมาณ

^{๓๖} ไพศาล ไทยใหม่ และคณะ, “โครงการประวัติศาสตร์ขุนหลวงวิลังคะกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเมืองก๊ะ ตำบลสะลง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่,” พ.ศ.2549.

^{๓๗} จักร กิณีส และคณะ, “รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของนกของชาวปกาเกอญอ ในเขตอุทยานแห่งชาติคอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่,” พ.ศ.2543.

ทศวรรษ 2430) และประวัติศาสตร์ร่วมกันในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งการค้นคว้าประวัติศาสตร์ของชุมชนทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน และนำไปสู่การขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ต่อไป^{๘๘}

ส่วนงานของคารุณี บุญธรรมที่ชุมชนชาวม้งบ้านน้ำคะ-सानก้วย จ.พะเยาก็ก็นับเป็นงานวิจัยเพื่อรวบรวมทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้านเพื่อนำมาตอบสนองกับกระแสการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แต่งานวิจัยชิ้นนี้ก็สะท้อนให้เห็นปัญหาความอิหลักอิเหลื่อได้เป็นอย่างดี เพราะในด้านหนึ่งก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาวม้งเพื่อไว้ขายให้กับนักท่องเที่ยว แต่อีกด้านหนึ่งเมื่อชุมชนเปิดรับผู้คนจากโลกภายนอกมากขึ้นก็ดูเหมือนจะสร้างความกังวลให้กับผู้คนในชุมชน (หรืออาจจะแค่กลุ่มนักวิจัย) ว่าจะทำให้เกิดการเลียนแบบพฤติกรรมและวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวในหมู่เยาวชนของชุมชนมากขึ้น

นอกจากนั้นในกระบวนการทำงานก็ยังมีลักษณะแปลกๆ กล่าวคือมีลักษณะบังคับมากกว่าจะสร้างความร่วมมือร่วมใจ คือในงานพัฒนาชุมชนทางแกนนำจะมีการเช็กชื่อผู้ที่เข้าร่วม หากสมาชิกขาดงานโดยไม่มีเหตุผลก็จะถูกยกเลิกในการได้รับสิ่งของตอบแทน เช่น ไม่ได้รับผ้าห่มและเสื้อผ้าที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไทยภูเขาจะนำมาแจกในช่วงฤดูหนาว เป็นต้น^{๘๙}

ส่วนงานของสมศักดิ์ คงแดง ที่ศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบ้านรักไทย จ.แม่ฮ่องสอนมีลักษณะที่เข้มข้นกว่านั้น กล่าวคือมีการตั้งกฎของชุมชนที่ค่อนข้างน่ากลัว อาทิเช่น ห้ามสูบบุหรี่เวลาเดินถนน (ปรับ 500 บาท) บ้านใดไม่เข้าร่วมการประชุมและงานพัฒนาถูกปรับ 200 บาท, สามัคคีจะเลิกหากันต้องจ่ายค่าปรับฝ่ายละ 6,000 บาท, บุคคลใดขโมยของหากจับได้ให้ทำการประจาน โดยแห่ไปทั่วหมู่บ้าน ฯลฯ ซึ่งกฎเหล่านี้อาจจะไม่ได้นำมาใช้จริง หรืออาจจะเขียนเพื่อขอโครงการวิจัยต่างๆ เพียงอย่างเดียวก็เป็นได้ แต่ผมคิดว่ากฎแต่ละข้อมันเกินควร และเน้นการควบคุมชาวบ้านมากเกินไป ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าชุมชนนี้เป็นเขตชายแดนและมีปัญหาเรื่องยาเสพติดนั่นเอง^{๙๐}

กล่าวโดยสรุปแล้ว งานส่วนมากเป็นโครงการที่ศึกษาอยู่ในช่วงทศวรรษ 2530-2540 โดยเนื้อหาหลักเป็นการศึกษาเพื่อหาแนวทางในการจัดการท่องเที่ยว หรืออาจกล่าวว่าเป็นปฏิริยาหลังจากมีการท่องเที่ยวเข้าไปยังหมู่บ้านแล้ว คือมองว่า การท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนนั้นได้ก่อให้เกิดผลกระทบในด้านต่างๆ ที่เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และทำลายวัฒนธรรมบางอย่างของชุมชน อีกทั้งมองว่าผลประโยชน์ที่เข้ามาชาวบ้านไม่ได้รับอย่างที่ควรจะเป็น จึงพยายามหาแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวขึ้น โดยการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย ด้านหนึ่งมีความน่าสนใจที่ทำให้ชาวบ้านสามารถที่จะสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวที่เข้ามาอย่างแท้จริง และคำนึงถึงผลกระทบที่กำลังจะเข้ามา แต่อีกด้านหนึ่งมีความพยายามทำให้เป็นการท่องเที่ยว

^{๘๘} อุดร วงษ์ทับทิม และคณะ, “โครงการชุมชนกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน,” พ.ศ.2545.

^{๘๙} คารุณี บุญธรรม และคณะ, “การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมโดยชุมชนชาวม้งบ้านน้ำคะ-सानก้วย ตำบลช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา,” พ.ศ.2546.

^{๙๐} สมศักดิ์ คงแดง และคณะ, “การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมชุมชนบ้านรักไทย (แม่ฮ่องสอน) ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน,” พ.ศ.2548.

แบบสำเร็จรูป เช่น การขายวัฒนธรรมของชนเผ่าต่างๆ เป็นต้น ซึ่งอาจมีผลต่อคุณค่าของวัฒนธรรมทางจิตใจของชุมชน ที่จะกลายเป็นเพียงสินค้าที่ขายให้แก่นักท่องเที่ยวเท่านั้น

กลุ่มที่ 3

งานกลุ่มนี้คือกลุ่มที่ทำวิจัยออกมาได้ค่อนข้างดี คือมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สัมพันธ์อยู่กับมิติของการดำเนินชีวิตและมิติทางด้านเศรษฐกิจของผู้คน ซึ่งหากจะประเมินแล้วคิดว่าน่าจะนำไปสู่การสร้าง “ความทรงจำร่วม” และความรักความผูกพันของผู้คนที่มีต่อชุมชนได้มากกว่างานในกลุ่มอื่นๆ

งานของวิสิฐ บัดโธสง ทำการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอำเภอโนนดินแดง กรณีศึกษาปราสาทหนองหงส์ ซึ่งนอกจากจะทำให้เห็นวิถีชีวิตและการดำรงตนของบรรพบุรุษในชุมชนแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว กลุ่มชาติพันธุ์เขมร และกลุ่มชาติพันธุ์จีนผ่านการจัดงานประเพณีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาทหนองหงส์อีกด้วย

กลุ่มลาวนับถือเจ้าพ่อปราสาทหนองหงส์ในฐานะศาลปู่ตาโดยมีพิธีกรรมบุญเบิกบ้านขึ้นในเดือนหก ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์เขมรแม้ว่าจะมีจำนวนน้อยแต่ก็จัดพิธีโดนตาขึ้นที่ปราสาทหนองหงส์ด้วยเช่นกัน ซึ่งถือเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่บรรพบุรุษของชาติพันธุ์ทั้งสองจะต้องกราบไหว้ศาลเจ้าพ่อออกไปล่าสัตว์หรือทำงานในไร่ ส่วนศาลที่ตั้งขึ้นหน้าตลาดโนนดินแดงซึ่งปัจจุบันเป็นศาลแบบจีนก็สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของพ่อค้าชาวจีนที่เกิดขึ้นในช่วงหลังได้เป็นอย่างดี จึงถือได้ว่าเจ้าพ่อหนองหงส์เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนทุกชาติพันธุ์ในชุมชนอย่างแท้จริง^{๔๐}

งานของนิทัศน์ จันทร์^{๔๑} ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนทัพคล้าย อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ก็แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ดิ้นรนของบรรพบุรุษในชุมชนตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จนกระทั่งถึงปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เช่นเดียวกับงานของสุภาพ ขอมปวน^{๔๒}ซึ่งเป็นงานที่ดีที่สุดเพราะแสดงให้เห็นข้อมูลของบรรพบุรุษตั้งแต่ยุคบุกเบิกตั้งถิ่นฐาน ความขัดแย้งและการแก้ปัญหากรณีเรื่องเหมืองฝายหรือพัฒนาการของการทอดุงซึ่งต่อมากลายเป็นสินค้าสำคัญของชุมชน (สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างของเก่าและของใหม่ได้เป็นอย่างดี)

^{๔๐} วิสิฐ บัดโธสง และคณะ, “โครงการศึกษาแนวทางสร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอำเภอโนนดินแดง: กรณีศึกษาปราสาทหนองหงส์ อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์,” พ.ศ.2553.

^{๔๑} นิทัศน์ จันทร์ และคณะ, “โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อฟื้นฟูความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทัพคล้าย ตำบลทัพหลวง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี,” พ.ศ.2552.

^{๔๒} สุภาพ ขอมปวน และคณะ, “โครงการวิจัยศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำ กรณีศึกษา: พื้นที่ตำบลศรีดอนมูล อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย,” พ.ศ.2549.

การทำงานส่งเสริมโครงการวิจัยเพื่อความเข้มแข็งของท้องถิ่น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่ามีจุดอ่อนและจุดแข็งของงาน/การวิจัยอยู่ การนำเสนอในที่นี้จะเน้นที่ทำให้ผู้ที่รับผิดชอบในการพิจารณาออกทุนให้แก่งาน/การวิจัยได้ลองนำไปผสมผสานกับกรอบการทำงานเพื่อที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดการสร้างงาน/การวิจัยที่จะส่งผลสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

๑. การทำความเข้าใจเบื้องต้นต่อวิถีคิดทางประวัติศาสตร์ การนำเสนอโครงการวิจัยจำนวนมากอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการคิดในสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีคุณค่าอย่างมากต่อการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชนบท/ในชุมชน หากแต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบท/ชุมชนอย่างรวดเร็วและลึกซึ้งได้ทำให้กรอบคิดดังกล่าวไม่สามารถใช้อธิบายได้อีกต่อไป และหากพิจารณา รวมไปถึงประเด็นที่ ๒ (จะกล่าวต่อไป) ก็จะทำให้ผู้ที่เข้ามาทำวิจัยได้เป็นเพียงคนกลุ่มเล็กในชุมชนซึ่งมีสถานะเป็นชนชั้นนำ (เดิม) ที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นแบบเดิมในชุมชนที่กำลังเปลี่ยนแปลงโดยมีการเลื่อนตำแหน่งแห่งที่กันอย่างกว้างขวาง

การวิจัยด้วยกรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนทำให้แสวงหาหรือมองหาแต่เพียงด้านที่ไม่มีความเปลี่ยนแปลงและนำมาเป็นเกณฑ์ในการจำแนกทางด้านศีลธรรมของการอยู่ร่วมกัน ซึ่งจะส่งผลทำให้การร่วมกลุ่มกันเพื่อคิดแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนหรือการสร้าง “ สมบัติร่วม ” ของชุมชนไม่สามารถที่จะดำเนินต่อเนื่องต่อไปได้ ด้วยเหตุที่ว่าหากคิดบนฐานกรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนแบบเดิมก็จะกลายเป็นการกีดกันคนจำนวนมากในชุมชนออกไป

เราจำเป็นต้องเข้าใจกรอบคิดวัฒนธรรมชุมชนเพราะเป็นฐานที่มีคุณค่า แต่ขณะเดียวกันก็ต้องตระหนักว่าวัฒนธรรมชุมชนก็มีความเปลี่ยนแปลง ทางที่เหมาะสมก็คือการมองหา “ วัฒนธรรมชุมชนใหม่ ” ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงให้ได้

ข้อควรระวัง การทำงานวิจัยด้วยกรอบคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มที่ใช้โครงการวิจัยเป็นเครื่องมือทำงานเฉพาะหน้าในระยะสั้น เพื่อเป็นวิธีในการดึงให้คนจำนวนหนึ่งในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมสร้าง/มีกิจกรรมร่วมกัน โดยมีโจทย์ที่จะให้เกิดการสร้างรูปธรรม/นามธรรมที่ไม่ยากมากนัก จะมีความโน้มเอียงที่จะก่อให้เกิดการสร้าง **ความทรงจำ/ความทรงจำร่วม** ให้การเป็นการเฉลิมฉลอง ซึ่งจะไม่เป็นผลดีต่อการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพราะจะเป็นการแบ่งแยกระหว่างผู้จัดงานเฉลิมฉลองกับผู้เข้าชมเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม โครงการอาจจะไม่สามารถยับยั้งหรือขวางกระบวนการสร้างความทรงจำ/ความทรงจำร่วมให้การเป็น
การเฉลิมฉลอง เพราะในหลายกรณีเป็นความต้องการของชาวบ้าน ขณะเดียวกันหากมองในด้านดีก็จะพบว่าชาวบ้าน
เห็นการทำให้เกิดการเฉลิมฉลองก็มีผลทำให้เกิดกิจกรรมร่วมหมู่ขึ้นมาได้ ทางเจ้าหน้าที่ที่ดูแลโครงการก็จำเป็นที่
จะต้องทำตามแต่ก็ควรที่จะเพิ่มมิติความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนการสร้างการเฉลิมฉลองและหลังการสร้างการเฉลิม
ฉลองให้แก่การรับรู้โดยรวมของชาวบ้านในชุมชน

การทำความเข้าใจในการคิดทางประวัติศาสตร์อาจจะจำเป็นที่จะต้องสร้าง “หน่วยผู้ช่วยเหลือ” ให้ทำงานร่วมกับผู้
ประสานงานโครงการเป็นระยะไป

๒. เบื้องแรกของการทำความเข้าใจในวิถีคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เพื่อที่จะบอกแก่ผู้ประสานงานว่าจะต้องทำอะไรบ้าง
ในการพิจารณาโครงการวิจัย ได้แก่ การทำความเข้าใจชุมชนและความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน อันจะทำให้เห็น
การจัดตำแหน่งแห่งที่ของนักวิจัยในโครงการ และการมองเห็นตำแหน่งแห่งที่ของนักวิจัยในโครงการก็จะทำให้มอง
ต่อไปได้ว่าในตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมนั้นๆจะนำไปสู่การมองเห็นได้ว่าหากจะให้ทุนวิจัยจะต้องทำอะไรบ้าง

ความข้อนี้ที่จะต้องขยายเพื่อทำความเข้าใจมากขึ้น เช่น หากกลุ่มนักวิจัยเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมเดิมที่เริ่มหมดบทบาท
ในชุมชนเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงในชุมชน การตั้งคำถามการวิจัยในเชิงการรื้อฟื้นทุนทางวัฒนธรรมเดิมก็มี
แนวโน้มที่จะพยายามทำให้ทุนวัฒนธรรมนั้นกระจุยตัวอยู่ในกลุ่มของตนเอง เป็นต้น

ความเข้าใจในเรื่องความเปลี่ยนแปลงของชุมชนและการเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและ
ยากลำบากไม่น้อย เพราะเป็นการ “เรียกร้อง” ต่อเจ้าหน้าที่ที่พิจารณาโครงการให้ทำงานมากกว่าการพิจารณาโครงการ
ทั่วไป เพราะเจ้าหน้าที่จำเป็นที่จะต้อง “วิเคราะห์” ชุมชนก่อน แต่แน่นอนว่าการ “เรียกร้อง” นี้ ย่อมไม่ได้ต้องการ
การ “วิเคราะห์” ที่ชัดเจนหรือละเอียดเชิงวิชาการ เพราะมีเช่นนั้นก็ต้องทำวิจัยชุมชนก่อนพิจารณาโครงการ ซึ่งเป็น
เรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่ต้องการประเมินจากภูมิหลังของผู้เสนอโครงการและทำความเข้าใจคร่าวๆของความ
เปลี่ยนแปลงของชุมชน

ในหลายโครงการ การเฉลิมฉลองจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถานที่/บุคคลที่ชาวบ้านเห็นว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งทำให้
เจ้าหน้าที่ดูแลโครงการไม่สามารถที่จะยับยั้งได้ แต่ก็มีทางที่จะทำให้ชาวบ้านเพิ่มมิติของความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่
ด้วยการให้ความหมายแก่สถานที่/บุคคลนั้นสัมพันธ์อยู่กับสมบัติร่วมของชุมชน

๓. การทำความเข้าใจกระบวนการการทำวิจัยของชาวบ้าน การทำงานวิจัยของชาวบ้านเป็นเรื่องการแสวงหาความรู้ตาม
แบบแผนของชาวบ้าน ได้แก่ การร้อยเรียงตามคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้รู้ตามเรื่องที่ “วิจัย”

การแสวงหาคำบอกเล่าจะมีลักษณะร่วมกันสองแบบ แบบแรกได้แก่ การนัดผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมวงสนทนาและก็มีคำถามหลักในเรื่องนั้นๆว่ามีความเป็นมาอย่างไร อีกแบบหนึ่ง ได้แก่ ใช้ผู้เฒ่าผู้แก่เป็นบุคคลสำคัญในการสัมภาษณ์ (Key Person)

ความหมายที่สำคัญของการเรียงร้อยเรื่องราวตามคำเล่า ได้แก่ ทำให้เกิดการบันทึกหรือการสร้าง “การรู้เรื่องร่วมกัน” ที่กว้างขวางมากกว่าคนๆเดียว แต่เรื่องราวที่ถูกเรียงร้อยและบันทึกเป็นงานวิจัยก็ไม่ได้อธิบายอะไรที่ทำให้เกิดการสร้าง/รื้อฟื้น/สร้างพฤติกรรมรวมหมู่ขึ้นมาใหม่ได้ เพราะไม่ได้ทำให้เกิดสำนึกของการเป็นเจ้าของพื้นที่/วัฒนธรรม/ปัญหาาร่วมกัน (Sense of belonging)

งานวิจัยจำนวนมากก็ได้แสดงให้เห็นว่าผู้วิจัยเองก็ไม่ได้คาดคิดไปสู่จุดดังกล่าว งานจำนวนมากจึงเขียนบรรยายเพียงแค่กิจกรรมการพบปะพูดคุยโดยที่ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงเนื่องหาการพูดคุยหรือมีข้อถกเถียงใดๆ

หากเราเข้าใจกระบวนการทำวิจัยของชาวบ้านว่าดำเนินไปเช่นนี้ สิ่งที่เป็นสำหรับผู้ติดตามงานวิจัยที่น่าจะทำได้ในสองด้าน ได้แก่ การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพูดคุยระหว่างชาวบ้านกับผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งแน่นอนว่าย่อมทำความเข้าใจกับแก่นแท้ที่ไม่น้อย แต่อาจจะเลือกเข้าไปในครั้งที่คิดว่าสำคัญ อีกด้านหนึ่งที่น่าจะทำได้มากกว่า ได้แก่ การบันทึกและถอดเสียงการพูด/เสวนา โดยกำหนดให้ชาวบ้านส่งมาพร้อมกับโครงการวิจัยในระยะต่างๆ ซึ่งการถอดเสียงนี้จะทำให้ผู้ดูแลโครงการเข้าใจและมองเห็นได้ว่าควรจะผลักดันไปในด้านใดมากกว่ากัน และควรจะเน้นการทำงานวิจัยลักษณะอื่นหรือไม่ อย่างไร การอ่านบันทึกการถอดเทปนี้อาจจะขอความช่วยเหลือจากนักวิชาการได้ และ ที่สำคัญ เอกสารชุดนี้จะกลายเป็นเอกสารที่สำคัญในอนาคต

การเสนอการทำงานสองด้านดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดภาระงานที่มากขึ้นอย่างแน่นอน แต่หากจะเลือกทำบางโครงการก็น่าจะเป็นไปได้ ผู้ประเมินมีความประทับใจกับการทำงานของพนักงานของกรามีนแบงค์ของประเทศบังกลาเทศที่ติดตามผู้กู้เงินรายย่อยอย่างใกล้ชิดและแนะนำแนวทางการทำงานตลอดเวลา ซึ่งพบว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก จึงเสนอให้ทดลองการติดตามงานเพื่อที่จะแสวงหาแนวทางในการทำงานได้หลากหลายมากขึ้น

ที่สำคัญ ประสพการณ์ของผู้ประเมินที่มีต่อเจ้าหน้าที่งานวิจัยของฝ่ายท้องถิ่นที่ผ่านมาทำให้คิดว่าความรู้จากการทำงานที่ผ่านมาของเจ้าหน้าที่ทุกระดับมีมากเพียงพอที่จะทำงานวิจัยในด้านการติดตามได้อย่างมีประสิทธิภาพแน่นอน

๔.การพิจารณาความสัมพันธ์ของโจทย์การวิจัยที่ต้องสัมพันธ์กับชีวิตจริง แม้ว่าอุปการที่สำคัญของโครงการวิจัยได้แก่การทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านในการคิด /วิเคราะห์ /ทำความเข้าใจปัญหาต่างๆของชุมชน แต่การคิดค้นคำถามงานวิจัยจำนวนไม่น้อยของชาวบ้านมุ่งเน้นที่ “ปัญหา” เฉพาะด้านอย่างมาก โดยไม่ได้เชื่อมโยงกับปัจจัยทางด้านสังคม หรือหากจะเชื่อมโยงก็จะเป็นไปแบบง่ายๆ เช่น รับอิทธิพลจากภายนอก ดังนั้นการแสวงหาทางออก/

ทางแก้ปัญหาจึงไม่ได้เชื่อมต่อกับสังคม โดยมากก็จะเน้นการดึงเอาวัฒนธรรมเดิมมาใช้โดยที่ไม่คำนึงว่าจะใช้ได้หรือไม่ เช่น กรอบการคิดบ้าน วัด ชุมชน เป็นต้น

แน่นอนว่า การผลักดันให้ชาวบ้านคิดเชื่อมโยงประเด็นปัญหาของพื้นที่กับความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ แต่เป็นความจำเป็นที่จะต้องสร้าง/คืนการมองเห็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้ได้มาก/ลึกซึ้งที่สุดเท่าที่จะทำได้

การทำให้ชาวบ้านมองเห็นการเชื่อมโยงอาจจะทำได้ทั้งการพูด/บอกกล่าว/ตั้งคำถามให้แก่ชาวบ้านและทีมวิจัย และที่สำคัญ ได้แก่ การลงพื้นที่ที่จะชี้ให้เห็นว่ากระบวนการความเปลี่ยนแปลงทางสังคมทุกมิติได้ก่อให้เกิด “ปัญหา ” เช่นที่นักวิจัยทั้งหมดได้คิดกันขึ้นมา

ข้อเสนอเบื้องต้นทั้งสี่ประการนี้ในด้านหนึ่งถือได้ว่าเป็นการ “ผลกระทบ” ให้แก่เจ้าหน้าที่ทุกระดับของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ฝ่ายท้องถิ่น แต่ในอีกด้านหนึ่ง ความรู้และประสบการณ์มากมายของเจ้าหน้าที่ทั้งหมดสามารถที่จะนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในการทำงานวิจัยของชาวบ้านได้ ซึ่งการทำงานในแนวนี้นี้ไม่มีหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษาใดๆจะทำได้ ดังนั้นหากเห็นด้วยกับข้อทดลองเสนอนี้ “ ภาระ ” ที่กำลังจะได้รับก็จะกลายเป็น “ พันธกิจต่อสังคม ” ที่จะเกื้อหนุนการ “ เพิ่มอำนาจ ” ให้แก่ชาวบ้านในที่สุด

การทำงานเพื่อ “ พันธกิจ ” นี้ไม่ใช่เพียงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสังคมไทยหรือสังคมชนบทไทยเท่านั้น แต่กระแสดความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบันก็กำลังผลักดันให้ผู้คนจำนวนมากจัดความสัมพันธ์ระหว่างตนกับอดีตใหม่ทั้งสิ้น หากเจ้าหน้าที่ในโครงการวิจัยชุมชนสามารถที่จะทำงานการคิดการวิจัยร่วมกับชาวบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็ย่อมหมายความว่าสังคมไทยมีโอกาที่จะจัดความสัมพันธ์ทางสังคมกันใหม่ในอีกหลายมิติ

คำถามที่สำคัญที่ต้องกล่าวถึงได้แก่ **“The obvious question is at what point does the knowledge of the past become important in organizing our present”**

ในการทำงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์คงไม่สามารถตอบได้อย่างชัดเจนว่า ณ จุดใดที่ความรู้ประวัติศาสตร์จะมีความสำคัญในการจัดตั้งสังคมในปัจจุบันได้ดังเดิมกว่าเดิม คงจะบอกได้แต่เพียงว่าหากชาวบ้านสามารถที่จะเข้าใจและจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในอดีตให้เห็นถึงพลวัตกว่าที่จะมาเป็นปัจจุบัน ก็เชื่อได้ว่าชาวบ้านจะสามารถจัดตั้งสังคมปัจจุบันของเขาได้ดีและงดงามกว่าเดิมแน่ๆ

ทำนองเดียวกัน หากคนในสังคมทั้งหมดสามารถที่จะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้อย่างเป็นประวัติศาสตร์ พวกเขาจะย่อมที่จะมองเห็นภาพพลวัตของพื้นที่ชนบท มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของผู้คนที่หลากหลายมากกว่าเดิม สังคมโดยรวมก็จะมีพลังมากขึ้นในการปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น

การคิดให้เป็น “ประวัติศาสตร์” : ทำอะไร และอย่างไร

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญมากขึ้นในปัจจุบัน เพราะความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นพลังจากภายนอกและการปรับตัวของคนในชุมชนเองที่ความซับซ้อนมากขึ้น จนทำให้ชุมชนท้องถิ่นตกอยู่ในสภาวะที่ต้องการฐานความรู้ความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ลักษณะใหม่ที่จะเอื้ออำนวยให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถที่จะอธิบายความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนตนเองได้อย่างมีพลัง เพราะหากปราศจาก “ราก” ของชุมชน ชุมชนก็ย่อมสูญเสียพลังในการปรับตัวไปในที่สุด และมีแนวโน้มที่จะทำให้กลายเป็น “ชุมชน” ที่ปราศจากสำนึกของความเป็น “ชุมชน” อันจะทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกมากมาย

การสำรวจและวิเคราะห์ในภาคที่ ๑ จะเห็นได้ว่า “ความรู้ทางประวัติศาสตร์” ของชาวบ้านที่ร่วมทำวิจัยทั้งหมดกลับ “ไม่เป็นประวัติศาสตร์” จึงทำให้คุณค่าที่แท้จริงของงานวิจัยไม่ได้ฝังลึกลงไปชุมชน

ปัญหาทางด้านความคิดที่ทำให้เกิดการคิดที่ “ไม่เป็นประวัติศาสตร์” มีสามประการด้วยกัน ได้แก่ การกดทับโดยประวัติศาสตร์รัฐชาติ การสร้างความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” และ ความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ^{๔๔}

การกดทับโดยประวัติศาสตร์รัฐชาติ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยตกอยู่ในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” อันเนื่องมาจากความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นนำไทยต้องสร้างจินตนาการของประวัติศาสตร์ชาติไทย เพื่อที่จะรักษาราชอาณาจักรเอาไว้ให้ได้ในการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตก การศึกษาท้องถิ่นในมโนทัศน์ “ชาติไทย” ก็ดำเนินมาโดยตลอดแม้ว่าหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ก็ตาม ปัญญาชนท้องถิ่นภาคเหนือจำนวนไม่น้อยก็พยายามศึกษาประวัติศาสตร์ของตน เช่น สงวน โชติสุขรัตน์ เขียนเรื่อง วีรกรรมเจ้ากาวิละ ทั้งหมดก็ยังคงอธิบายล้านนาหรือภาคเหนือของไทยที่เชื่อมโยงขึ้นต่อรัฐส่วนกลางและเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ

ความเปลี่ยนแปลงของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในทศวรรษ ๒๕๑๐ ได้แก่ การขยายการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเข้าสู่แวดวงวิชาการมากขึ้น รวมทั้งปัญหาความขัดแย้งทางความคิดทางการเมืองในปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ได้ทำให้รัฐสนับสนุนให้เกิดการสร้างความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง จึงทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็มักเป็นพิเศษ การ सम्มนา

^{๔๔} ความจากนี้ไป ผู้เขียนได้เคยเขียนไว้ในหลายแห่ง ที่สำคัญได้แก่ บทสรุป “ระหว่างความทรงจำและประวัติศาสตร์” ในโครงการวิจัยยุทธวิธีประวัติศาสตร์ ภาคเหนือ สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (พิมพ์เผยแพร่แล้ว)

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกิดขึ้นทุกพื้นที่ที่มีสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ศึกษานี้ก็ยังคงอยู่ภายใต้กรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย”^{๔๔}

การสร้างความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภายใต้กรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์การเมืองเป็นหลัก ได้ส่งผลกระทบต่อการรับรู้ประวัติศาสตร์หรือนักทางประวัติศาสตร์ของชาวบ้านทั่วไปอย่างลึกซึ้ง ที่สำคัญที่สุด ก็คือ กรอบมโนทัศน์ประวัติศาสตร์แบบ “ชาติไทย” ได้มอบภารกิจใน “การทำให้ชาติก้าวหน้า” ให้แก่นชนชั้นนำเพียงกลุ่มเดียว

ความก้าวหน้า ความล้มเหลว หรือปฏิบัติการทั้งหมดในประวัติศาสตร์จึงเป็นพลังของชนชั้นนำเท่านั้น หากชาวบ้านในอดีตจะมีบทบาทสำคัญ ก็จะต้องเป็นผู้นำที่เข้าไปเชื่อมต่อกับบทบาทของชนชั้นนำหรือทำอะไรลงไปในอดีตก็ต้องทำเพื่อชาติ เช่น กรณีท้าวสุรนารี หรือ ชาวบ้านบ้านบางระจัน

ประวัติศาสตร์การเมืองแบบรัฐชาตินี้ส่งผลทำให้ชาวบ้านทุกพื้นที่ในสังคมไทยไม่สามารถเชื่อมต่อกับชีวิตทางสังคมในอดีตของพวกเขาได้เลย ชีวิตของพวกเขาจึงอยู่อย่างไม่มีประวัติศาสตร์ อย่างมากที่สุด หากชาวบ้านจะระลึกถึงประวัติศาสตร์ ก็จะเน้นหรือพูดเพียงแค่ชื่อของผู้นำในการตั้งหมู่บ้าน เรื่อยมาจนถึงการยกระดับเป็นองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น อบต หรือ เทศบาล เท่านั้น

งานวิจัยท้องถิ่นของชาวบ้านที่ได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว. ฝ่ายท้องถิ่นทั้งหมดล้วนแล้วแต่มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมภายในท้องถิ่นที่ในความเป็นจริงเป็นพลังหลักในการขับเคลื่อนท้องถิ่นจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในประเด็นนี้จะต้องเปลี่ยนความเข้าใจประวัติศาสตร์การเมืองมาสู่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในความหมายใหม่ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การสร้างความคิด “วัฒนธรรมชุมชน”

การพัฒนาการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ถือว่าก้าวหน้าและสามารถก้าวข้ามกรอบมโนทัศน์ประวัติศาสตร์การเมืองแบบ “ชาติไทย” ได้ก็คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ชุมชนในกรอบ “วัฒนธรรมชุมชน”

กล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นมาจากการเริ่มศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทยของศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งถือได้ว่าเป็นงานที่สำคัญยิ่งและเป็นจุดเปลี่ยนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยที่สำคัญจุดหนึ่งด้วย

แม้ว่าอาจารย์ฉัตรทิพย์จะเริ่มการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านด้วยแนวคิดทฤษฎีวิถีการผลิตแห่งเอเชีย (Asiatic Mode of Production) ซึ่งทำให้นักประวัติศาสตร์กลุ่มชนนิยมกังวลใจในการใช้ทฤษฎีในการอธิบายประวัติศาสตร์ แต่เมื่ออาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ร่วมกับลูกศิษย์ ซึ่งเป็นนักศึกษาปริญญาโทและอาจารย์อีกจำนวนมากลงศึกษาในพื้นที่อย่างจริงจัง อาจารย์ฉัตรทิพย์สามารถใช้ทฤษฎีอย่างกลมกลืนเข้ากับข้อมูลในพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งทำให้ในเวลาต่อมาการถกเถียงในประเด็นเรื่องการใช้ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์มาอธิบายหรือเอามาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์หรือไม่นั้นหมดความสำคัญลงไป

^{๔๔} อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ “ปัญหาการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา : จากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสู่ประวัติศาสตร์ชุมชน” ใน เอกสารคำสอนวิชา

ปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา . เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒.

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภาได้วางรากฐานของความคิดในเรื่องความเป็นอิสระโดยสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐหรือ “บ้านกับเมือง”^{๔๖} ซึ่งเป็นมุมมองที่สำคัญที่ต่อมาได้ทำให้เกิดการพัฒนาความคิดในการอธิบายสังคมชนบทไทยด้วยแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน”^{๔๗} ขึ้นมา

ความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านและการศึกษา “วัฒนธรรมชุมชน” ได้แก่การสร้างและเปิดพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้แก่ชุมชนชาวบ้านอย่างเป็นระบบครั้งแรก การเริ่มต้นของอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในกลุ่มนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน ทำให้การสร้างกรอบความคิดที่ว่าชุมชนชาวบ้านไม่ใช่คนสิ้นไร้ไม้ตอก หากแต่เป็นผู้ที่ร่วมสร้างสรรค์สังคมไทยอย่างต่อเนื่องตลอดมา

การเปิดพื้นที่ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวบ้านและ “วัฒนธรรมชุมชน” ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนความหมายของ “วัฒนธรรม” ที่เดิมจำกัดตัวอยู่เพียง “สิ่งที่ดีงาม” ของชนชั้นสูงให้กลับมาสู่วัฒนธรรมที่เป็นสมบัติของชาวบ้านขึ้นมา^{๔๘} ซึ่งส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความรู้อย่างมากมาย ภายหลังจากที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้สร้างชุดการศึกษาดังกล่าวขึ้นมาแล้ว การเคลื่อนไหวทางสังคมโดยกลุ่มนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนได้นำความคิดของท่านไปสร้างสรรค์ความรู้เกี่ยวกับ “วัฒนธรรมชุมชน” ในหลายมิติทีเดียว เช่น ทางด้านความรู้ได้ทำให้เกิดความรู้ท้องถิ่นขึ้นมาและความรู้ท้องถิ่นได้รับการยอมรับอย่างสูงจากสังคมไทย ดังจะพบคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ปราชญ์ชาวบ้าน” ได้แพร่หลายไปอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษเดียวหลังผลงานของท่าน^{๔๙}

กล่าวได้ว่า การริเริ่มสร้างสรรค์การศึกษาของอาจารย์ฉัตรทิพย์จะส่งผลทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในวงวิชาการแล้ว ยังได้ส่งผลต่อการสร้างปฏิบัติการทางสังคมของคนอีกหลายกลุ่มในสังคมไทยด้วย การพิจารณาตัดสินความสำเร็จของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยและการศึกษา “วัฒนธรรมชุมชน” จึงต้องพิจารณาอย่างเป็นประวัติศาสตร์ คือ การวางชุดความคิดนี้อยู่ในบริบทของสังคมวิทยาความรู้ด้วย มิเช่นนั้นก็จะมองไม่เห็นความสำคัญของชุดความคิดหนึ่งไปอย่างน่าเสียดาย

การค้นพบที่สำคัญในโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเป็นหัวหน้าโครงการ เป็นการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา และประวัติศาสตร์ โดยใช้สถิติทั้งของรัฐบาล และสถิติที่ชุดโครงการสำรวจเองโดยใช้แบบสอบถามในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ ส่วนภาคเหนือให้นักวิจัยผู้ช่วยฟังตัวและเก็บข้อมูลแบบ

^{๔๖} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **บ้านกับเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๙.

^{๔๗} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน” ใน ชาคิต ชุมวัฒนธรรม และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บก.) **สายธารแห่งความคิด**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบรอบ ๖๐ ปี อาจารย์คุณวราวุฒา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๒๕๓๒.

^{๔๘} ดูความเปลี่ยนแปลงของความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ในสังคมตะวันตก ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นดำเนินมาในลักษณะเดียวกัน คือ จากชนชั้นสูงมาสู่สังคม ใน Raymond William, **Keywords**. London: Collins, 1976.

^{๔๙} โปรดดูประเด็นการเปลี่ยนองค์ประธานของความรู้ชาวบ้านใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **นิเวศประวัติศาสตร์ : พรมแดนความรู้**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๗.

มานุษยวิทยาในหมู่บ้าน สัมภาษณ์แบบวิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการ และ นักพัฒนาเอกชน นอกจากนี้ยังศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ ได้แก่^{๕๐}

๑. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชน และระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเรทราบกันอนอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ให้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทยใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

๒. การแปรรูป (Transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน เป็นกระบวนการที่มีความหนักหน่วงมาก คือ เป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมากและยังเกิดขึ้นจำกัด ซึ่งการที่เกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นจากลักษณะของชุมชนหมู่บ้านที่ทำให้ความมั่นคง ซึ่งทำให้การศึกษาชุมชนหมู่บ้านต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะพิเศษของหมู่บ้านไทย

๓. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย

การค้นพบลักษณะทั้งลักษณะเฉพาะและลักษณะร่วมของชุมชนในแต่ละภาคของอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นต้องระมัดระวังในการศึกษาที่จะไม่เน้นเพียงความแตกต่างหรือเน้นเพียงลักษณะร่วมเพียงด้านเดียว

ขณะเดียวกัน การศึกษาที่เน้นว่าชาวบ้านในชนบทมีรากฐานทางวัฒนธรรมแบบชุมชน ซึ่งแม้ว่าการขยายตัวของรัฐและทุนนิยมจะมีผลกระทบต่อ “วัฒนธรรมชุมชน” มาก แต่วัฒนธรรมชุมชนก็ยังมิได้สูญสิ้นไปอย่างสิ้นเชิง ชาวบ้านยังคงอาศัยพลังของวัฒนธรรมชุมชนเป็นรากฐานในการปรับตัวและการเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งการคิดว่าพลังของวัฒนธรรมชุมชนเป็นความมุ่งหวังของสังคมไทยที่จะเอื้ออำนวยให้คนในชุมชนสามารถอยู่รอดและเป็นพลังนำได้ ก็เป็นแนวการวิเคราะห์ที่สำคัญที่ได้รับการยอมรับจากนักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยาจำนวนมากและได้นำไปพัฒนาต่อ

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านซึ่งต่อมาได้เชื่อมเข้ากับแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนของอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก้าวหน้าอย่างมาก จนกล่าวได้ว่าภายหลังจากงานอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้แพร่หลายขึ้นก็ไม่มีทางที่ใครจะศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” ได้อีกต่อไป และที่สำคัญ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือท้องถิ่นศึกษารูปแบบใดก็ตามที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจในประเด็นของระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านและวัฒนธรรมชุมชน แม้ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ตาม ไม่มีใครที่ศึกษาท้องถิ่นแล้วจะปฏิเสธ/ไม่ศึกษาหรือไม่รับรู้ในสองประเด็นนี้ได้อีกต่อไป การวางหลักการรากฐานที่จำเป็นของการศึกษาท้องถิ่นของอาจารย์ฉัตรทิพย์นี้ถือว่าเป็นหลักหมายที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสังคมวิชาการไทยเลยทีเดียว

หลักหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านที่มีต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ได้แก่ การเปลี่ยน “ประธาน” (Subject) ของความรู้ประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการเปิดโลกให้แก่นักประวัติศาสตร์รุ่นหลัง จึงไม่น่าแปลกใจที่

^{๕๐} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “คำแถลงของชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ใน พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก, กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีสถิติ, ๒๕๔๖. หน้า ๑๒-๑๔.

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์เคยเขียนถึงความสำคัญของอาจารย์ฉัตรทิพย์ในงานแนะนำหนังสือประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของอาจารย์ไว้
ทำนองว่า “นักเรียนประวัติศาสตร์โดยตรง-ทำความเข้าใจความเคารพ นักประวัติศาสตร์คนสำคัญได้ผ่านมาถึงแล้ว”

การก้าวพ้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” ที่ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่มีวัน
หวนคืนกลับไปศึกษาลักษณะเดิมได้อีกต่อไปนั้น ยังมีการศึกษาที่สำคัญของกลุ่มนักวิชาการท่านอื่นๆ อีก ที่สำคัญ ได้แก่ ศาสตราจารย์
ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ และศาสตราจารย์ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์

อาจารย์อานันท์มีบทบาทในการวางกรอบความคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเชิงวัฒนธรรมโดยเน้นศึกษาการ
เคลื่อนไหวทางความคิดที่มนุษย์ได้สร้างความหมายเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งมีผลให้เกิดทั้งการครอบงำของอุดมการณ์
หลัก และการต่อต้านการครอบงำดังกล่าว โดยอาจารย์อานันท์ ได้สรุปไว้ว่า

“กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม
หมายถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับ
อำนาจในสังคม ซึ่งสามารถมองได้โดยผ่านวาทกรรมหรือ
การแสดงออกทางสัญลักษณ์ใดสัญลักษณ์หนึ่ง แต่สื่อความหมาย
ที่มีนัยแตกต่างกัน เช่น ชาติพันธุ์ ชนชั้น และเพศ...”^{๕๐}

อาจารย์อานันท์จะวิเคราะห์และวิจารณ์พัฒนาการของแนวคิดหรือทฤษฎีในการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมของชาวนา
รวมทั้งในการศึกษาเกี่ยวกับชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ด้วย จึงช่วยให้เข้าใจสถานภาพขององค์ความรู้ การที่อาจารย์อานันท์วิเคราะห์และ
วิจารณ์แนวคิดในการศึกษาสังคมชาวนาโดยมีการยกปรากฏการณ์ทางสังคมและอุดมการณ์ในสังคมชาวนามาเป็นตัวอย่าง เป็น
ประโยชน์อย่างมากต่อการทำความเข้าใจสังคมชาวนา โดยเฉพาะ การพัฒนาความคิดในการอธิบาย “ระบบกรรมสิทธิ์” ในสังคม
ชาวนาที่มีลักษณะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน”^{๕๑} ซึ่งท่านได้ทำให้การศึกษาเรื่อง “ชุมชน” นั้นมานั้นให้คำนึงถึงพลวัตของชุมชน รวมถึง
เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แฝงอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมซึ่งมีผลต่อการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน^{๕๒} เป็นต้น

กล่าวได้ว่างานเขียนของอาจารย์อานันท์ ในฐานะนักมานุษยวิทยา ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของ
สังคมชาวนาและชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เพื่อเข้าใจวัฒนธรรมในมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยอาศัยการวิจัยภาคสนามอย่างเข้มข้น
เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของ “สังคมชาวนา” ได้เป็นอย่างดี

^{๕๐} อานันท์ กาญจนพันธุ์, “แนวความคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม” เอกสารการประชุมวิชาการประจำปีของ
สมาคมประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘. หน้า ๑๒-๑๓.

^{๕๑} อานันท์ กาญจนพันธุ์, วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย, ๒๕๔๔.

^{๕๒} อานันท์ กาญจนพันธุ์, มิติชุมชน : วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย, ๒๕๔๔.

การศึกษาของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้น “วัฒนธรรมชุมชน” ที่เกิดขึ้นในระยะหลัง คือในช่วงทศวรรษ ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ล้วนยอมรับว่ามีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบทมาก แต่จะพยายามค้นหาบรรทัดทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้าน เพื่อยืนยันและแสวงหาศักยภาพในการปรับตัวของชาวบ้าน โดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน พร้อมกับพยายามยืนยันการคงอยู่ของระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน เพื่อที่จะมองหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชนบท ขณะที่สำนักมานุษยวิทยาเชิงใหม่นำโดยอาจารย์อานันท์ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญในการมองสังคมชนบทให้แตกต่างออกไป โดยเน้นให้เห็นถึง “สิทธิซ้อน” ในระบบทรัพย์สินของสังคมท้องถิ่น ซึ่งล้วนแล้วแต่มีคุณค่าสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในเวลาต่อมา

แต่มีข้อเสนอเพิ่มเติมที่แตกต่างออกไปจากงานวิจัยของนักประวัติศาสตร์ที่เน้นการปรับตัวของชาวบ้านในชนบทเช่นกัน แต่เน้นไปที่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม มากกว่าจะเน้นความคงอยู่ของระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น งานศึกษาที่น่าสนใจโดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง **บนหนทางสู่อนาคต**

งานวิจัยเรื่อง **บนหนทางสู่อนาคต** นิธิแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรรมกำลังเปลี่ยนไปสู่การใช้ “ทุนเข้มข้น” มากขึ้น ชาวนาที่สามารถปรับตัวได้จะต้องมีทุนและเส้นสายอย่างกว้างขวาง มีความสัมพันธ์และมีเครือข่ายกับกลุ่มคนภายนอกหมู่บ้าน ในขณะที่ชาวนาเล็กและชาวไร่ที่ที่ดินซึ่งมีขีดความสามารถในการปรับตัวได้น้อยกว่า และถูกดึงดูดเข้าสู่เมืองเพิ่มขึ้น โครงสร้างทางสังคมของชนบทไทยเกิดช่องว่างระหว่างคนต่างฐานะ ทำให้วัฒนธรรมที่เคยประสานคนในชุมชนกำลังสลายไป แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ยังคงอยู่ในชนบทนั้นก็พยายามปรับตัวด้วยการสร้างความหลากหลายในทุกทาง เช่น แบ่งที่ดินและแรงงานส่วนหนึ่งในครอบครัวสำหรับการปลูกข้าวไว้กินอีกส่วนหนึ่งสำหรับปลูกข้าวไว้ขาย หรือแบ่งแรงงานส่วนหนึ่งไว้ในภาคเกษตรแต่อีกส่วนหนึ่งออกไปขายแรงงานในเมือง เป็นต้น^{๔๔}

ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ก้าวพ้นจากกรอบมโนทัศน์ “ชาติไทย” ดังกล่าวมาแล้ว ได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน “เพื่อชุมชน” ที่เน้นการสร้างความรู้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชาวบ้าน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยชุมชนและสังคม ซึ่งพบว่า “การรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น นับเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการสร้างสำนึกที่จะทำให้ชาวบ้านเข้ามารวมกลุ่มและร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติกิจกรรมใดๆก็ตามให้สำเร็จผล อันเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน”^{๔๕}

ความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ

การดำเนินชีวิตของเราแต่ละคนในปัจจุบันถูก “นำทาง” โดยความทรงจำของเราตลอดมา เราเผชิญหน้ากับปัญหาในชีวิตปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ ขึ้นอยู่กับ “อดีต” ที่ฝังไว้ในระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด ความทรงจำนี้จะบอกกับเราเสมอว่าเราเป็น

^{๔๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, **บนหนทางสู่อนาคต** รายงานการประชุมทางวิชาการเรื่องปัญหาที่ทำลายสังคมไทย : ใครจะทำอะไร อย่างไร, กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันการวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, ๒๕๓๖.

^{๔๕} ยงยุทธ ชูแว่น, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๑.

ใคร มาจากไหน และสิ่งที่กำลังกระทำอยู่นั้นทำไปเพื่ออะไร ตัวอย่างเช่น เรามาจากครอบครัวยากจนที่เป็นชาวนา เครือญาติที่ยากจน คั่นคั่นเช่นกัน เราเดินทางจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของภาคอีสานที่หาโอกาสทำงานไม่ได้เข้าสู่กรุงเทพฯ และเรากำลังทำอะไรอยู่ใน กรุงเทพฯ ก็เพราะต้องการแก้ไขปัญหายากของครอบครัวเรานั่นเอง

บางคนอาจจะเรียกความทรงจำต่ออดีตเช่นนี้ว่า “ประสบการณ์ชีวิต” แต่ต้องตระหนักว่าประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคนไม่ใช่ เพียงแต่ประสบการณ์ส่วนตัวเท่านั้น หากแต่เป็นประสบการณ์ของชีวิตตนเองที่ผสานเข้ากับประสบการณ์ชีวิตของครอบครัว ที่สำคัญ ประสบการณ์ชีวิต ยังประกอบด้วยพลังที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะส่วนที่ตนเองและครอบครัวสัมพันธ์อยู่ ร่วม ซึ่งได้เชื่อมและกำหนดชีวิตส่วนตัวและชีวิตครอบครัวให้มีความหมายรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งขึ้นมา

ความทรงจำของแต่ละคนจึงไม่ใช่ความทรงจำส่วนตัวแท้ ๆ หากแต่มีส่วนเชื่อมโยงและถูกกำหนดโดยชุมชนและสังคมอยู่เสมอ หากความทรงจำเช่นนี้นั้นจะดำรงอยู่ในสถานะเป็นความทรงจำส่วนตัว ก็เพราะเราจะไม่สร้างความหมายของชีวิตของเราไปมากไปกว่าชีวิตส่วนตัวของเราคนหนึ่งเท่านั้น

ความเข้าใจในเรื่องความทรงจำเป็นส่วนที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับสังคมนั้น Jame J.Fentress กล่าวไว้ว่า

“...social groups construct their own image of the world by establishing and agreed version of the past, and to emphasize that these version are established by communication, not by private remembrance. Indeed, one’s private memories, and even the cognitive process of remembering, contain much that is social in origin...”^{๕๖}

แต่ที่สำคัญ ก็คือ การที่ความทรงจำนี้ถูกทำให้เป็นเรื่องส่วนตัว ซึ่งเกิดขึ้นมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองที่สำคัญที่ ส่งผลให้เกิดการเบียดขับให้ความทรงจำที่สัมพันธ์กับสังคมกลายเป็นเรื่องส่วนตัว ไป

ความทรงจำของเรานี้ก็จะถูกคลุมไว้ด้วยความทรงจำอีกลักษณะหนึ่ง อันเป็นความทรงจำของสังคมที่ใหญ่กว่าและจะแปรเปลี่ยน ความหมายความทรงจำของชีวิตเราก็คือการเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์ชาติ

การเกิดประวัติศาสตร์ชาติเป็นความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของชาติที่จะต้องสร้างให้คนในสังคมตระหนักรู้และซึมซับให้ ได้ว่าทุกคนในพื้นที่นี้ต้องอยู่ร่วมกันเป็น “ชาติ” ไม่ได้แยกออกเป็นชุมชนย่อย ๆ ที่เป็นอิสระต่อกันอย่างเดิมอีกต่อไป

ประวัติศาสตร์ชาติและอำนาจรัฐสมัยใหม่จึงได้แปรเปลี่ยนความทรงจำส่วนตัวของเราส่วนหนึ่งให้มีความหมายแบบใหม่และยึดโยงกับสังคมกว้างขวางเกิดขึ้น โดยทำให้อดีตของเรานั้นมีสถานะเป็นนามธรรมและเป็นภาพรวมของพลเมืองที่อยู่ในรัฐชาติ และจะต้องกระทำการทุกอย่างตามที่ชาติต้องการเพื่อจรรโลงเป้าหมายของชาติเอาไว้ให้ได้

^{๕๖} Jame J.Fentress. **Social Memory: New Perspective on the Past** . London: Blackwell Publishers.1992.p x.

ความทรงจำของเราจึงถูกทำให้มีสองระดับซ้อนทับกันอยู่ ระดับแรก ได้แก่ ความทรงจำในระดับอดีตของชีวิตประจำวันที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นจริงในช่วงชีวิตที่ผ่านมา เช่น ความทรงจำของเราต่ออดีตของหมู่บ้านหนองช้างค้ำ หรือความทรงจำของลูกอีสาน ดังกล่าวข้างต้น

ในอีกระดับหนึ่ง ได้แก่ ความทรงจำที่ให้ความหมาย “เรา” ในสถานะนามธรรมที่สัมพันธ์กับรูปแบบใหม่ เช่น เราเป็นพลเมืองไทยในรัฐไทยสมัยใหม่ที่มีรากฐานความเป็นมาที่ยาวนาน

เราเรียกความทรงจำสองระดับนี้แตกต่างกัน ในระดับแรก เรียกกันโดยทั่วไปว่าความทรงจำ ส่วนในระดับที่สอง ถูกเรียกว่าประวัติศาสตร์ การถ่ายทอดความทรงจำทั้งสองระดับก็แตกต่างกัน ความทรงจำถูกถ่ายทอดทางเชิงมุขปาฐะ ส่วนประวัติศาสตร์ได้รับอำนาจให้ถ่ายทอดทางสัญลักษณ์ทุกประเภท เช่น คำรา อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑ

ในยามที่รัฐและสังคมปรกติ ความทรงจำในระดับอดีตของชีวิตประจำวันที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นจริงในช่วงชีวิตที่ผ่านมาจะถูกทำให้เป็นเรื่องส่วนตัวของเรา เพราะไม่ได้นำไปยึดโยงกับความทรงจำแบบประวัติศาสตร์ชาติหรือหากจะยึดโยงก็เพียงแต่การเป็นพลเมืองธรรมดาที่ไม่ค่อยมีความหมายใดต่อรัฐ

ทฤษฎีองคคพพที่ใช้อธิบายรัฐและสังคมไทยที่ผ่านมาจะให้ความหมายประชาชนหรือพลเมืองเป็นแค่ “เส้นผมหรือเส้นขน” ที่หลุดร่วงไปก็ไม่เป็นไร ชกเว้นอย่าหลุดร่วงมากจนผิดปรกติ ดังปรากฏในการเปรียบเทียบทฤษฎีองคคพพในพระบรมราชปรารภของของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส^{๕๖} ที่ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า

“...ผม,ขน เปรียบด้วยราษฎร เมื่อขาดไปสักเส้นหนึ่งก็ไม่สู้กระไรนัก
แต่เมื่อขาดไปหลาย ๆ เส้น ก็ดูโหล่ง แม้ถึงพวกราษฎรก็เหมือนกัน
ถ้าตายไปคนหนึ่งก็ไม่รู้สึกกระไรนัก แต่ถ้าตายไปมาก บ้านเมืองก็
จะเจี๊ยบเหว..”^{๕๗}

แต่เพราะว่าประวัติศาสตร์เป็นเสมือนซีเมนต์ที่ใช้ยึดโยงหน่วยต่าง ๆ ของสังคมที่แตกต่างกันให้มีความสัมพันธ์กันลักษณะหนึ่งอันนำไปสู่การประกอบสร้างกันเป็น โครงสร้างของสังคมขึ้นมา ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ประกอบสร้างขึ้นมาในเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์จึงต้องสร้างประวัติศาสตร์ที่ปวงราษฎรไม่จำเป็นและไม่ต้องมีบทบาทที่สำคัญในประวัติศาสตร์แต่อย่างไร

แต่ประวัติศาสตร์สัมพันธ์อยู่กับสังคมอย่างแยกกันไม่ออก ช่วงใดที่เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของผู้คนในสังคม ทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ ๆ ขึ้นมาและอยู่นอกกระบวนการความสัมพันธ์ทางสังคมและอำนาจลักษณะเดิม

^{๕๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสถือได้ว่าเป็นหนึ่งในผู้ที่ทรงสร้างความเป็นไทยและความทรงจำร่วมกันของสังคมการเมืองไทยไปรดดู สายชล สัตยานุรักษ์, **ประวัติศาสตร์วิคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ.๒๔๓๕ ถึง พ.ศ.๒๔๓๕** รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์, กรุงเทพฯ:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, พ.ศ. ๒๕๕๐.

^{๕๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จตรวจการณ์คณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๗**, กรุงเทพมหานคร:คุรุสภา ๒๕๐๔, หน้า ๗๖.

หรือกล่าวได้ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม ก็จะพบความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์

จังหวะของประวัติศาสตร์ที่มีความเปลี่ยนแปลงที่ลึกซึ้งเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดการเลื่อนไหลระหว่าง “ความทรงจำ” กับ “ประวัติศาสตร์” การเลื่อนไหล/แทรกตัว/ประกอบรวม/แทนที่ ของความทรงจำเข้าไปในประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากความเข้มข้นของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจ

ความแตกต่างระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์จึงมีน้อยกว่าที่เคยเข้าใจกันมา

การแทรกตัวของความทรงจำในประวัติศาสตร์ไทย เกิดขึ้นมาเป็นระยะ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ กลุ่มข้าราชการสามัญชนที่เติบโตมากขึ้นกลายเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคมไทย คนกลุ่มนี้เริ่มสำนึกในพลังของสามัญชนและเริ่มทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด

ข้าราชการสามัญชนกลุ่มนี้ได้เริ่มทำให้ “ความทรงจำส่วนตัว” เช่น สายตระกูลสามัญชนของตน มีความหมายใหม่ ไม่ใช่เพียงแค่คุณธรรมที่ทรมานหาकिनไปวัน ๆ หากแต่เป็น โคตรตระกูลสามัญชนที่มีส่วนเข้าไปผลักดันให้ชาติบ้านเมืองก้าวหน้า การเปลี่ยนให้ “ความทรงจำส่วนตัว” ให้เข้าไปมีบทบาทในความก้าวหน้าของรัฐทำให้เกิดการขยายตัวของเขียนประวัติตระกูลของสามัญชน เช่น งานเขียนเรื่อง ดำเนินสนามบึงกรุงรัตนโกสินทร์ ของ ขุนวรกิจพิศาล และ การเขียนนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่เน้นบทบาทของสามัญชน เช่น เรื่อง “ดาบต่อดาบ” ของบุญยืน โกมลบุตร (นามแฝงของสันต์ โกมลบุตร) ซึ่งได้เริ่มทำให้ “ความทรงจำ” ของคนกลุ่มนี้แทรกเข้าไปในประวัติศาสตร์ขึ้นรวมทั้งบทบาทของสามัญชนก็กลายเป็นวีรกรรม เช่น บทบาทของยาโม ชาวบ้านบ้านบางระจัน เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงนี้เช่นเดียวกัน ความทรงจำส่วนตัวของกลุ่มสามัญชนก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก่อรูปขึ้นมาจากความทรงจำส่วนตัวที่เชื่อมต่อกับความก้าวหน้าของประวัติศาสตร์ชาติ^{๕๕}

การเลื่อนไหล/เชื่อมต่อกันระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ การเลื่อนไหล/เชื่อมต่อกันระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์ปรากฏอย่างชัดเจนในการสร้าง “วีรบุรุษและวีรสตรี” สามัญชนขึ้นมาจากความทรงจำของผู้คนเฉพาะถิ่น ที่เด่นชัดได้แก่ ท่านโม (หรือท้าวสุรนารี ในปัจจุบัน) ^{๖๐} ซึ่งไม่เคยมีบทบาทสำคัญอะไรในประวัติศาสตร์ แต่ได้รับการยกย่องอย่างสูงส่งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เพราะความทรงจำของชาวบ้านเกี่ยวกับวีรกรรมอันอาหาญของ “ท่านโม” ได้กลายมาเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ของสังคมไทย^{๖๑}

^{๕๕} ไพรตดู อรรถจักร สัตยานุรักษ์ “ประวัติศาสตร์สามัญชน ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕” ใน ชาคิต ชุ่มวัฒนธรรม และ อุกฤษฏ์ ปัทมานนท์, **สายธารแห่งความคิด**, คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบ ๖๐ ปี อาจารย์คุณวราวุธ สุเมธกิจ สนิทวงศ์ ณ.อยุธยา, กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือฟ้าหลวง กรมมหาวิทยาลัย. ๒๕๓๒.

^{๖๐} ไพรตดูข้อกังขาในเรื่องไดโน สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิศรานุวัติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ**, เล่ม ๔ กรุงเทพมหานคร: คลังสภา ๒๕๑๕ หน้า ๒๗๖.

^{๖๑} ประเด็นการเลื่อนไหลของ “ท่านโม” นั้นน่าสนใจยิ่ง เพราะว่ามี การเลื่อนจากความทรงจำมาสู่ประวัติศาสตร์และเคลื่อนมาอีกหน้าหนึ่ง เป็นความทรงจำร่วมชุดใหม่เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์และนำมาสู่การเปลี่ยนชื่อเรียกมาสู่ “ยาโม”

กลุ่มคนจีนที่ตัดสินใจจะตั้งรกรากในสังคมไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพราะไม่สามารถที่จะเดินทางกลับไปสู่มาตุภูมิดั้งเดิมของตนได้อีกแล้ว จึงตัดสินใจที่จะประกอบอาชีพค้าขายอย่างจริงจังและได้เริ่มลงทุนในการค้าขายมากขึ้น^{๖๒} ก็ได้สร้างความทรงจำชุดหนึ่งเพื่อที่จะยืนยันความมีตัวตนใหม่ของพวกเขา ความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้นของกลุ่มคนจีนได้เชื่อมเอาชีวิตส่วนตัวเข้ากับประวัติศาสตร์ได้อย่างแนบแน่นในกรอบความคิด “เลื้อยผืนหมอนใบ เดินทางมาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภาร” ซึ่งความทรงจำร่วมชุดใหม่ที่สร้างขึ้นมานี้ได้ทำให้เกิดกระบวนการการกลืนกลายคนจีนเป็นไทยในคนจีนหลายกลุ่ม

วิกฤตการณ์ทางการเมืองของการแบ่งแยกเป็นซ้าย-ขวาปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ได้ทำให้เกิดการเพิ่มบทบาทของท้องถิ่นในประวัติศาสตร์ชาติในต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ แต่ส่วนใหญ่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยทั่วไปมักจะศึกษาท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ แม้การศึกษาในแนวนี้อาจจะทำให้ย้อนกลับไปทบทวนข้อสรุปบางประการที่แพร่หลายในประวัติศาสตร์ชาติได้ก็ตาม^{๖๓}

แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติก็ไม่ได้ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมอย่างแท้จริง เพราะท้องถิ่นจะถูกกำหนดมาจากส่วนกลางเสมอ แม้ว่าจะมีผู้ที่ถือว่านี่ก็เป็นความทรงจำร่วมเช่นเดียวกัน แต่ก็ยังเป็นความทรงจำร่วมที่มองว่าท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของชาติ ถูกกำหนดโดยผู้นำของชาติ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจำเป็นที่จะต้องศึกษาให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเป็นอิสระโดยสัมพัทธ์จากรัฐ กล่าวคือ หากพยายามพิจารณาชุมชนท้องถิ่นให้เป็นหน่วยศึกษาที่ค่อนข้างอิสระ ก็จะทำให้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นได้แสดงตัวคนที่มียบทบาทในการสร้างชุมชนท้องถิ่นอีกมาก คนเหล่านี้เมื่อมองจากประวัติศาสตร์ชาติแล้ว ก็ไม่มีความหมายอะไรเลย นอกจากเป็นผู้รับการกระทำจากภายนอก แต่เมื่อมองลงไปในระดับชุมชนท้องถิ่นแล้ว คนเหล่านี้ล้วนมีบทบาทและความหมายที่สำคัญยิ่งต่อชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญไม่ได้ยอมเป็นผู้รับผลความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างไม่ตอบโต้ ตรงกันข้ามกลับพยายามแสวงหาทางเลือกในการเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญ เป็นทางเลือกระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว-เครือญาติและระดับชุมชน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าความแตกต่างระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์ไม่ได้มากหรือแตกต่างกันอย่างเด็ดขาด การเลื่อนไหลของความทรงจำเข้าแทนที่/ประกอบรวม/กับประวัติศาสตร์ จึงไม่ใช่เรื่องลึกลับตายหรือเรื่องเหลวไหลไร้สาระ หากแต่เป็นกระบวนการความเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด (Mentality) ของสังคมที่จะสร้างความหมายใหม่ให้แก่กลุ่มคนที่ปรับเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในสังคม ทั้งนี้ก็เป็นไปเพื่อการสร้างสังคมที่งดงามขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงจำเป็นที่จะต้องคิดถึงกระบวนการการ “คืนวิถีคิดทางประวัติศาสตร์” และ “คืนประวัติศาสตร์” ให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งก็คือ กระบวนการทำให้ชาวบ้านหรือนักวิจัยชาวบ้านสามารถสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนทุกด้านได้ และไม่จำนนต่อกรอบคิดที่มองเฉพาะด้านเดียวของ “วัฒนธรรมชุมชน” ประการที่สำคัญจะต้องไม่ทำให้ประวัติศาสตร์หลงเหลือเพียง “การเฉลิมฉลอง” เท่านั้น

^{๖๒} ไพรอดู ภูมิรัฐพงษ์ สกุลเลียว, “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกับการเมืองไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถึงการรัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๐๐”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๕๒.

^{๖๓} อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ “รัฐกับประวัติศาสตร์” บทความวิชาการในการประชุมวิชาการ “ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม” ศูนย์ประชุมนานาชาติ โรงแรมดิเอ็มเพรส เชียงใหม่ ๒๒-๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๑.

การคิดอย่างเป็นประวัติศาสตร์ : แบบฝึกหัดและแบบทดสอบ

กระบวนการทำวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำให้ผู้วิจัยและทุกคนที่เข้าร่วมโครงการวิจัยสามารถเข้าใจ “ธรรมชาติ” ของความรู้, ความหมายของประวัติศาสตร์ และ การวิจัย/การวิจัยประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องยากเย็นไม่น้อยที่จะทำให้ให้นักวิจัยหลุดพ้นกรอบการวิจัยเชิงพหุกรรมศาสตร์แบบคับแคบ เช่น งานวิจัยต้องมีแบบสอบถามและต้องมีหำบท

การเข้าใจ “ธรรมชาติ” ของความรู้ เป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะในสังคมไทยพูดเรื่อง “ความรู้” มากมาย แต่กลับไม่มีความพยายามทำความเข้าใจจริงจึงว่าความรู้คืออะไร

การนิยามความรู้ให้เข้าใจได้ง่ายและชัดเจน ได้แก่ การทำให้นักวิจัยเข้าใจได้ว่าความรู้ทุกชุดในโลกนี้ เหมือนกันตรงที่เป็น “การสร้างสายสัมพันธ์ของข้อมูลปลีกๆ เพื่อให้เกิดความหมายใหม่” ความสามารถของนักวิจัยในการทำวิจัยได้แก่การมองเห็น/สร้างสายสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่หลากหลายที่ไม่ใช่แค่การหยิบเอาทฤษฎีหนึ่งใดมาใช้ โดยการหาข้อมูลก็ทำเพียงแค่ออกแบบสอบถามแล้วนำมา “ขัด” ในกรอบทฤษฎี (แน่นอนว่าการมองเห็นความสัมพันธ์ของข้อมูลไม่ใช่การนั่งเทียนคิดเอาเอง หากแต่จำเป็นต้องรู้ทฤษฎีแต่จะใช้ทฤษฎีเป็นเพียงแว่นตาใช้พิจารณาข้อมูลเท่านั้น [Theory without empirics is empty. Empirics without theory is blind: Immanuel Kant 1724-1804]) การมองเห็นสายสัมพันธ์ของข้อมูลหมายถึงการสร้างมโนทัศน์ในการอธิบาย จนกลายเป็นความรู้ที่มีความหมายขึ้นมา

การทำงานวิจัยในลักษณะ “การถ่ายทอดเรื่องเล่าความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน” จะทำให้นักวิจัยได้เรียนรู้กระบวนการวิจัยจนสามารถ “สร้างสายสัมพันธ์ของข้อมูลปลีก ๆ เพื่อให้เกิดความหมายใหม่” เพราะนักวิจัยจะต้องพยายามอธิบายปรากฏการณ์หนึ่งๆ/ข้อมูลปลีกๆ ขึ้นหนึ่งให้เชื่อมต่อเชื่อมโยงกับบริบทรอบปรากฏการณ์นั้นๆ แม้ว่าในบางกรณีการผู้เล่าผู้แก่ (ที่มาร่วมหมั่นกัน) อาจจะอธิบายจากแง่มุมของท่านเพียงด้านเดียว นักวิจัยจะต้องมีหน้าที่ที่จะต้องอธิบายเพิ่มเติมให้แก่ทั้งผู้เล่า ผู้แก่ คนในชุมชน และในงานวิจัย เช่น ผู้เล่าผู้แก่มักจะอธิบายว่าประเพณีล่มสลายเพราะคนรุ่นใหม่ไม่สนใจเพียงประการเดียว ซึ่งก็จะจบลงด้วยการเน้นให้คนรุ่นใหม่เข้าใจและรักประเพณี แต่นักวิจัยจะต้องอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ทำให้คนรุ่นใหม่ต้องออกไปนอกชุมชน อนาคตของพวกเขาอยู่นอกชุมชน ความผูกพันกับประเพณีแบบเดิมจึงลดลงการที่จะทำให้ประเพณีมีความหมายแต่คนรุ่นใหม่ก็จะต้องคิดกันต่อว่าจะปรับเปลี่ยนแปลงทำให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงชีวิตชุมชนอย่างไรและเพียงใดที่จะไม่สูญเสียความหมายที่สำคัญต่อชุมชน

การทำให้เกิดความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ของความรู้นี้จะช่วยผลักดันให้นักวิจัยมีความมั่นใจที่จะสร้างสรรค์ความรู้ได้ด้วยตนเองมากขึ้น เพราะนักวิจัยจะเป็นผู้ที่สามารถสร้างความรู้จากข้อมูลท้องถิ่นที่ตนเองคุ้นเคยได้

การทำให้นักวิจัยมีความรู้และความเข้าใจในความหมายของประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่สำคัญมากที่นักวิจัยในโครงการได้ทุ่มเทเวลาอย่างมากในการพูดคุย การวิพากษ์วิจารณ์ และการเสนอแนะวิธีคิดและวิธีทำความเข้าใจในความหมายของประวัติศาสตร์ เพราะชาวบ้านทั้งหมดถูกทำให้เข้าใจ/รับรู้ว่าประวัติศาสตร์คือเรื่องราวในอดีตของส่วนที่สัมพันธ์อยู่กับรัฐหรือส่วนที่เป็นหลักของชาติ เช่น ศาสนา

ความสับสนอันเกิดจากความไม่เข้าใจความหมายของประวัติศาสตร์ปรากฏชัดเจน ดังที่มีการกล่าวถึงเป้าหมายบางอย่างที่เป็นการมุ่งหวังผลประโยชน์หรือมุ่งให้เด็กรู้ “อดีต” แบบด้นเงิน เช่น ความต้องการ (เพียงแค่ว่า)จะให้เด็กนักเรียนที่เขามาร่วมทำวิจัยสามารถเป็นผู้นำไค้ผู้นำเที่ยว หรือ มองว่าประวัติศาสตร์คือการรู้ว่าเจดีย์เก่า วัดเก่าเรื่องเล่าในชุมชนมีความเป็นมาอย่างไรเท่านั้น หรือ

หากสนใจจะศึกษาประเพณี ก็จะคิดได้เพียงแค่ค้นหารายละเอียดว่าประเพณีเคยทำมาอย่างไร และจะจบลงด้วยการ “รำพึงรำพัน” ทำนองว่าปัจจุบันประเพณีเสื่อมถอยน้อยลงเพราะคนรุ่นใหม่รับวัฒนธรรมหรือมีค่านิยมเป็นตะวันตก ดังนั้นจะต้องรณรงค์ให้หันมาทำฟื้นฟูประเพณีที่มีค่าของชุมชน^{๖๔} ประวัติศาสตร์ลักษณะนี้ (ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาอย่างไม่เป็นประวัติศาสตร์เสียด้วยซ้ำ) ไม่ได้ก่อให้เกิดผลทางปัญญาแต่ประการใด^{๖๕}

ความพยายามจะทำให้เกิดความเข้าใจในวิธีคิดแบบประวัติศาสตร์ที่มีหลักการอยู่๒ ประการ ได้แก่

๑) ทุกสรรพสิ่งมีความเปลี่ยนแปลง

๒) ความเปลี่ยนแปลงทุกอย่างต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบริบท

การเน้นหลักการคิดสองประการนี้ ก็เพื่อที่จะให้นักวิจัยหลุดพ้นจากการคิดแบบไม่เป็นประวัติศาสตร์ ที่มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง หรือมองเห็นความเปลี่ยนแปลงแบบมั่วๆ (เช่น ความล่มสลายของประเพณี ก็จะลงความเห็นไปในทันทีว่าคนรุ่นใหม่รับวัฒนธรรมตะวันตก โดยไม่มีความคิดที่จะทำความเข้าใจบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนเลย) ซึ่งเป็นเรื่องที่ใช้เวลามากพอสมควรทีเดียว

นอกจากการให้นักวิจัยหลุดออกจากวิธีคิดที่ไม่เป็นประวัติศาสตร์แล้ว ยังต้องทำให้เข้าใจถึงการเลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนความทรงจำมาสู่ประวัติศาสตร์ เพราะนักวิจัยเกือบทั้งหมดไม่สามารถเข้าใจได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ดำเนินมานั้นเป็นประวัติศาสตร์ได้อย่างไร เพราะเป็นเรื่องการทำมาหากินของชาวบ้าน (ซึ่งนักวิจัยมักจะคิดว่าเป็นไม่ใช่ประวัติศาสตร์) และที่สำคัญความทรงจำส่วนตัวของผู้เฒ่าผู้แก่แต่ละท่านเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนตนเองจะเป็นประวัติศาสตร์ได้อย่างไร ในเมื่อไม่ใช่เรื่องของรัฐหรือศาสนาพุทธ

การถกเถียงให้เข้าใจถึงวิถีของการเปลี่ยนแปลง “ความทรงจำ” สู่ประวัติศาสตร์ชุมชนได้ โดยทำให้เข้าใจได้ว่าว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนมีแกนที่สำคัญ ได้แก่ การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่มในชุมชน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างคนในชุมชนกับสภาวะภายนอกชุมชน และระหว่างคนภายในชุมชนด้วยกันเอง^{๖๖}

ความทรงจำที่ครูได้มาจากกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่จะทำให้ให้นักวิจัยมองเห็นหรืออย่างน้อยก็พยายามจะมองว่าความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองหากแต่มีบริบทและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดขึ้นมา

^{๖๔} ความตื่นตัวของ การรับรู้ประวัติศาสตร์เช่นนี้ไม่ใช่ความผิดปกติของครูจากโรงเรียนต่างๆ เพราะในความเป็นจริงแล้ว ผู้มีอำนาจในสังคมไทยและที่อยู่ในกระทรวงศึกษาฯ ก็คิดได้ในระดับนี้เหมือนกัน จนอาจจะกล่าวได้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เกือบจะไม่มีวิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์

^{๖๕} หลักสูตรท้องถิ่นศึกษาของโรงเรียนต่างๆจะถูกสร้างอย่างไม่เป็นประวัติศาสตร์ ซึ่งทำให้การเรียนรู้ท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องกระด้างไร้ความหมายต่อปัจจุบัน

^{๖๖} ไบรด์ดู ภาคผนวก ๒ ซึ่งเป็นเอกสารที่ผู้เขียนใช้ในการพูดคุยกับครูและนักวิจัยในโครงการฯ

แม้ว่าประวัติศาสตร์ความทรงจำร่วมของชุมชนเช่นนี้จะศึกษาได้ในระยะเวลาไม่ยาวไกลไปในอดีตเกินร้อยยี่สิบปี แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นปัญหา เพราะการก่อตั้งชุมชนหรือการเคลื่อนย้ายชุมชนเกือบทั้งหมดในสังคมไทยร่วมสมัยล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นภายในสองช่วงเวลาอันได้แก่ช่วงรัชกาลที่ห้า กับหลังทศวรรษ ๒๕๐๐ ซึ่งก็อยู่ในรอบร้อยยี่สิบปีนี้ทั้งสิ้น^{๖๓}

หากกระบวนการการทำงานวิจัยประวัติศาสตร์โดยนักวิจัยและครูได้ทำให้คนเฒ่าคนแก่หรือพื้น “ความทรงจำ” ที่ในอดีตเคยเป็นเสมือนสายใยยึดเหนี่ยวชุมชนเอาไว้ แต่เมื่อราวสี่สิบปีที่ผ่านมาถูกทำให้กลายไปเป็นเพียง “ความทรงจำส่วนตัว” ได้กลับมาร่วมถักสานกันระหว่างคนในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่าการสร้างความทรงจำร่วมชุดใหม่หรือการรื้อฟื้นความทรงจำร่วมชุดเดิมก็ย่อมจะมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างยิ่ง

หากสามารถที่จะพัฒนาวิธีคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ก็จะสามารถมีโอกาสดำเนินการปฏิบัติการศึกษาที่กำลังดำเนินอยู่ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างสูงต่อสังคมไทย หากไม่สามารถเบียดกระแสการปฏิรูปแบบเดิม ๆ ได้ ผลของการทำงานก็อาจจะยังคงทำให้ผู้ร่วมโครงการฯ ทั้งหมดสามารถดำเนินการวิจัยแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเอง

แต่มีข้ออ่อนในวิธีคิดที่ “ไม่เป็นประวัติศาสตร์” แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็ได้เปิด “พื้นที่” ของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สำคัญยิ่งหลายประการด้วยกัน

๑. ความเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อนของชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชนนั้นไม่ได้เป็นไปในลักษณะเดียวกัน และไม่ได้เกิดในช่วงเวลาเดียวกัน เมื่อมองภาพรวมประวัติศาสตร์ชุมชนที่ได้ทำงานวิจัยจะพบว่าประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงของแต่ละชุมชนมีความแตกต่าง ประวัติศาสตร์จึงเป็นภาพของความ “ไม่สม่ำเสมอ” และ “ไม่ราบเรียบ” มีความขัดแย้ง และมีการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนตลอดเวลา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าแต่ละหนึ่งชุมชนแตกต่างกันจนไม่สามารถจัดกลุ่มได้ ความแตกต่างที่เกิดขึ้น (เพราะมีลักษณะร่วมบางประการ) พอที่จะจัดกลุ่มได้และสามารถที่จะมองเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างของแต่ละกลุ่มได้

ความเข้าใจประวัติศาสตร์ที่ “ไม่สม่ำเสมอ” และ “ไม่ราบเรียบ” นี้จะทำให้เราหลีกเลี่ยงการมองภาพชนบทไทยที่มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียวเหมือนกันไปหมด อันจะทำให้สามารถเข้าใจถึงความแตกต่างของชุมชนในแต่ละกลุ่มได้ชัดเจนขึ้น

๒. ด้วยความแตกต่างของกลุ่มชุมชนจึงทำให้การแบ่งเวลาของความเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นเป็น “เวลา” ของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากงานศึกษาในโครงการฯ นี้ ไม่ได้มีความพยายามจะเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับประวัติศาสตร์ชาติ ดังนั้นการกำหนดยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น จึงไม่ได้อิงกับยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ชาติ^{๖๔}

การศึกษาประวัติศาสตร์ในโครงการนี้ได้ทำให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ดำเนินผ่านแต่ละช่วงเวลามานั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากการบีบบังคับให้เปลี่ยนจากอำนาจ/ความต้องการจากภายนอกเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นพลังของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่น

^{๖๓} การเพิ่มขึ้นของประชากรที่ทำให้เกิด “ชุมชนคนไทย” ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ก็จะเกิดขึ้นมาในช่วงระหว่างร้อยยี่สิบปีนี้ ซึ่งก่อนหน้านี้ประชากรของสังคมไทยมีเบาบางมากและไม่ได้ตั้งมั่นอยู่ในที่ที่อยู่ปัจจุบัน ดังนั้นความพยายามที่จะโยงชุมชนที่เพิ่มเกิดในร้อยปีกับเจดีย์เก่าอายุเกินสองร้อยปีจึงไม่ได้เกิดการเชื่อมต่อทางประวัติศาสตร์ต่อชุมชนแต่อย่างใด

^{๖๔} โปรดดูในเอกสารภาคผนวก ๒ เรื่อง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น-ชุมชน๒” ซึ่งผู้เขียนใช้ในการถ่ายทอดให้แก่ครูและนักเรียนในกระบวนการประชุมกลุ่มย่อยของโครงการวิจัยฯ ซึ่งภายหลังจากเมื่อได้อ่านงานวิจัยที่ครูและนักเรียนจัดส่งมาพบว่าครูและนักเรียนที่ทำวิจัยนั้นสามารถที่จะจัด “เวลา” ของชุมชนได้เป็นอย่างดี ดังที่ผู้เขียนสรุปไว้ในภาคผนวก ๒ เรื่อง “ประวัติศาสตร์สู่อนาคต : ยุววิจัยประวัติศาสตร์”

ที่จะต้อง “ต่อสู้” เพื่อให้ตน ครอบครัวของตน ชุมชนของตนรอดพ้นจากปัญหาหรือวิกฤติที่กำลังเผชิญอยู่ และปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ตัวละครอีกมากในประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นล้วนแล้วแต่มีบทบาทสำคัญในการ “ต่อสู้” และ “ปรับตัว” เสมอ และไม่ยอมเป็นเพียงผู้รับผลความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างเฉยๆ พวกเขาพยายามที่จะสร้างทางเลือกที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่น การปรับตัวรับการผลผลิตเชิงพาณิชย์ ฯลฯ ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนจึงเกิดจากการปรับตัวของคนในชุมชนเพื่อตอบสนองความเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกอย่างเต็มที่ตามแต่เงื่อนไขของตนเอง ชุมชน จะเอื้ออำนวยให้

๓. ความพยายามสร้างความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่ทำให้เห็นพลวัตอยู่ในระดับหนึ่ง ถือได้ว่าเป็นการสร้างชุดความรู้ใหม่ที่ทำเป็นต่อสังคมไทยในปัจจุบัน เพราะหากเราต้องการสร้างความเป็น “ชุมชน” เราไม่สามารถสร้างความ เป็นชุมชนได้หากเราไม่สามารถเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ที่เป็นสายโยงใยผู้คนให้มีความรู้สึกผูกพันกันเป็น สำนักของกลุ่มได้

๔. หากพิจารณาผลการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนี้เชื่อมต่อการศึกษการพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐในช่วงเวลา สี่สิบปีที่ผ่านมา ก็จะทำให้เรามองเห็นและเข้าใจถึงกระบวนการพัฒนาที่มีผลแตกต่างกันในหลายระดับ (Development Processes on Different Levels) มีทั้งผลต่อระดับตัวบุคคล ระดับกลุ่มย่อยในชุมชน และระดับชุมชนโดยรวม ซึ่งจะแตกต่างไปจากการศึกษาผล ของกระบวนการพัฒนาแนวทางอื่น ๆ ที่มักจะเหมารวมเอาความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะเดียว

การพิจารณาอย่างจำแนกถึงผลของการพัฒนาว่ามีต่อชุมชนระดับต่าง ๆ อย่างไร จะช่วยให้มองเห็นได้ว่าหากต้องการ สร้างการพัฒนาที่ส่งผลดีต่อคนจำนวนมากในชุมชนจะต้องทำอย่างไร

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้มีประโยชน์อันใด

๑. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มอำนาจประชาชน คือ ชุมชนได้มีอดีตที่เขา “สร้าง” ขึ้นเอง ความรู้ในเรื่อง ประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นจาก “ความทรงจำ” ปลื้ม ๆ จนมีความหมายและสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงจินตนาการของ คนในชุมชน จากเดิมที่สำนึกเพียงว่าตนเองเป็นคนตัวเล็กตัวน้อยไม่มีความหมายอะไรในประวัติศาสตร์ เปลี่ยนแปลง มาสู่ความสำนึกใหม่ที่ตระหนักว่าตัวเขา บรรพบุรุษของเขาได้มีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนอย่างต่อเนื่องมา

ความทรงจำของชาวบ้านเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนตนเองก่อนที่นักวิจัยในโครงการจะมา “วิจัย” ตกอยู่ในลักษณะ ของความทรงจำส่วนตัวเท่านั้น และ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับรัฐที่เน้นกันเสมอมา ครู นักวิจัยได้มาสร้างความทรงจำใหม่ที่แตกต่างจากเดิมด้วยการทำให้ความทรงจำส่วนตัวนั้นได้เชื่อมต่อกันจนเป็นความ ทรงจำร่วมและเปลี่ยนความคิดว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องความเปลี่ยนแปลงของชีวิตทางสังคมของชุมชนนั่นเอง จึงทำ ให้ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณมีความหมายมากขึ้น

๒. ความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจะทำให้เกิดการเชื่อมต่อ “ชีวิตส่วนตัว” เข้ากับ “ชีวิตสาธารณะ/ชีวิตชุมชน” เพราะในปัจจุบัน ความทรงจำส่วนตัวไม่ได้เชื่อมต่อกับประวัติศาสตร์ชุมชน การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนก็ไม่สามารถมีจินตนาการข้ามพ้นชีวิตส่วนตัวได้ แต่สำนึกประวัติศาสตร์เช่นนี้จะทำให้คนในชุมชนจินตนาการถึงความ

ผูกพันระหว่างตัวเขากับชุมชนได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ การคืน “อัตลักษณ์ชุมชน” ให้แก่ชาวบ้านที่กำลังตกอยู่ภายใต้ “อัตลักษณ์ส่วนตัว” นั่นเอง ซึ่งน่าจะทำให้เห็นทางการแก้ไขปัญหาทางสังคมอีกมากมาย^{๖๕}

๓. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้ มีผลต่อสังคมโดยรวมด้วย เพราะการศึกษาเช่นนี้เป็นการทำให้เกิด “เสียงของผู้ที่ไม่เคยมีเสียง” (Voices of the voiceless) ในยามที่สังคมกำลังประสบปัญหาความขัดแย้งทางความคิดถึง การมีเสียงของผู้ที่ไม่เคยมีเสียงก็จะช่วยให้เกิดต่อรองในความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เกิดความสมดุลมากขึ้น
๔. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้ ได้ช่วยทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใน “ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์”(Landscape of History)^{๖๖} ไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็น “พื้นที่” และ “เวลา” ในประวัติศาสตร์ หรือ ผู้กระทำการในประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งน่าจะส่งผลทำให้เกิดการสร้าง “ความรู้ประวัติศาสตร์” ชุดใหม่อื่น ๆ ที่หลากหลายมากขึ้น

^{๖๕} ปัจจุบันนี้ ชุมชนไทยกำลังตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของ “ชุมชนที่ไม่มีชุมชน” ดังปรากฏการกระทำบางอย่างที่เป็นอันตรายต่อสังคมและชุมชน ที่สำคัญ ได้แก่ พฤติกรรมขว้างก้อนหินใส่รถยนต์ไม่ใช่ปรากฏการณ์ธรรมดาของวัยรุ่นคนอง หากแต่เป็นอารมณ์ความรู้สึกลึกทางสังคมของผู้ที่สูญเสียความหมายของตัวตนและสังคม โปรดอ่าน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ “ปาหินใส่สังคม” คอลัมน์ได้กระแส **หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ** ๗ สิงหาคม ๒๕๕๒.

^{๖๖} โปรดอ่าน John Lewis Gaddis, *The Landscape of History : How Historian Map The Past*, Oxford University Press, 2002. หนังสือเล่มนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวิธีคิดทางประวัติศาสตร์.

ภาคผนวก

การท่องเที่ยว “เมืองเก่า” ภาคเหนือตอนล่าง

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ผมได้รับเกียรติไปร่วมประชุมกับเครือข่ายนักวิจัยในโครงการ “การท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งมี ผศ.ดร.สุรวิทย์ จันทร์เชื้อ (อดีตนายกประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม) เป็นผู้ประสานงานในโครงการงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นการท่องเที่ยวโดยชุมชนภาคเหนือตอนล่าง

เป้าหมายสำคัญของโครงการการศึกษาการท่องเที่ยวโดยชุมชนภาคเหนือตอนล่าง คือ การสร้างพื้นที่การท่องเที่ยวโดยที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อที่จะจัดการการบริหารการท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน โดยคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น อาจจะจำแนกพื้นที่ที่เข้าร่วมในโครงการได้อย่างกว้างๆว่าประกอบด้วยพื้นที่ “ชนบท” และพื้นที่ “เมืองเก่า”

ผมขอหยิบพื้นที่ “เมืองเก่า” มาเล่าให้ฟังในคราวนี้นะครับ ส่วนพื้นที่ “ชนบท” ซึ่งเน้นอยู่ในประเด็นของธรรมชาติที่สวยงามและมีคุณค่าประกอบกับวิถีชีวิตธรรมดา/ธรรมชาติของพื้นที่นั้นในภาคเกษตรกรรมนั้นจะขยายความในคราวต่อไป

การรื้อฟื้นการท่องเที่ยวพื้นที่ “เมืองเก่า” ได้ขยายตัวมากขึ้นมากในช่วงยี่สิบปีหลังมานี้ อาจจะกล่าวได้ว่าการทำงานร่วมกับเทศบาลสามชุก สุพรรณบุรีเป็นต้นตอหนึ่งที่ออกดอกออกผลอย่างมีนัยยะสำคัญ ซึ่งเป็นผลโดยตรงมาจากกระแสการโหยหา “อดีต” (Nostalgia) ของชนชั้นกลางรุ่นที่สองและสามของสังคมไทย

แม้ว่าการโหยหาอดีตเป็นสิ่งที่สวยงามและประเทืองจิตใจของผู้คน แต่หากจะคิดถึงการท่องเที่ยวที่ให้ผลมากกว่าความรู้สึกประทับใจเฉพาะหน้า จำเป็นที่จะต้องสร้าง “การโหยหาประวัติศาสตร์” เข้ามาร่วมด้วย เพราะไม่เช่นนั้น การโหยหาอดีตก็จะเลือกหยิบเอาบ้านเรือนเก่าๆ หรือขนม อาหาร แบบเก่ามาเสนอให้แก่นักท่องเที่ยวได้เสพเท่านั้น อาหาร ขนมแบบเก่า ไม่ได้หมายความว่า จะอร่อยไปเสียทุกอย่างนะครับ เพราะในสมัยนั้น การประกอบอาหารหรือขนมทำก็ขึ้นมาอย่างง่าย ๆ บางอย่างจึงเป็น “โบราณ” (primitive) ไม่สอดคล้องกับรสนิยมทางลิ้นของชนชั้นกลางหรอกนะครับ (ยกเว้นบางพื้นที่ที่มีเมื่อก่อนนั้นมีคนรวยจำนวนมากพอที่จะซื้อหาอาหารและขนมที่เข้าถึงเครื่องปรุงได้มากกว่าที่อื่นๆ)

การเสนอการท่องเที่ยวในพื้นที่ “เมืองเก่า” ของภาคเหนือตอนล่างจึงควรจะทำให้เกิดการขับเคลื่อนนักท่องเที่ยวออกไปจากบางส่วนของเมืองเก่า (อาหารและบ้านเก่า) มาสู่ความสำคัญของ “เมืองเก่า” ในกระแสธารแห่งประวัติศาสตร์

ชุมชน “เมือง” ในภาคเหนือตอนล่างได้เกิดขึ้นและขยายตัวอย่างมากหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรีในสมัยรัชกาลที่ ๔ ปี พ.ศ. ๒๓๕๘ การขยายตัวเครือข่ายการค้าที่เข้มข้นมากขึ้นได้สร้างเส้นทางการค้าทางเรือขึ้นเป็นเครือข่าย ภาคเหนือตอนล่าง (ภาค

กลางตอนบน) ที่มีแม่น้ำสายใหญ่มารวมกันที่ปากน้ำโพกลายเป็นจุดเชื่อมต่อทางการค้าที่สำคัญที่กระจายออกไปแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน และแม่น้ำสาขาอีกหลายสาย

การค้าที่ขยายตัวไปตามสายน้ำเช่นนี้สอดคล้องไปกับการขยายตัวของการส่งสินค้า “ไม้สัก” ล่องลงมาตามแม่น้ำโดยเฉพาะแม่น้ำยม (หากสนใจ โปรดอ่านงานเขียนที่ดีเยี่ยมของศาสตราจารย์ ดร. กิตติชัย วัฒนานิกม หลายเล่มในหัวเรื่อง “นายห้างป่าไม้”) จึงยังทำให้ “ชีวิตและโลก” ของผู้คนในลุ่มน้ำภาคเหนือตอนล่างเปลี่ยนแปลงไปอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ การสร้างบ้านเรือนแบบใหม่จากเดิม การประดิษฐ์อาหาร/ขนมรสชาติใหม่จากเดิม

พลังของการสร้างสรรค์ความเปลี่ยนแปลงใหม่เพื่อตอบสนอง “ชีวิตและโลก” ที่แปรเปลี่ยนมาได้เกิดขึ้นในพื้นที่ “เมืองเก่า” ริมน้ำของภาคเหนือตอนล่างและได้เชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายอย่างกว้างขวาง

ไม่เพียงเท่านั้น ความเปลี่ยนแปลง “ชีวิตและโลก” ได้ผลักดันให้ผู้คนจำนวนไม่น้อยที่สะสมทุนจากการค้าขายได้สร้างการเชื่อมต่อกับ “รัฐ” และได้มีส่วนร่วมในการสร้าง “รัฐสมัยใหม่” ขึ้นมาในช่วงรัชกาลที่ ๕

การศึกษาระดับปริญญาเอกของอาจารย์ณัฐพงษ์ สกุลเลี่ยว แห่ง ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ เรื่อง “สามัญชนในหัวเมืองฝ่ายเหนือกับการก่อตัวของรัฐสมัยใหม่สยามทศวรรษ ๒๔๐๐-๒๔๕๐” มีข้อเสนอที่สำคัญว่า “สามัญชน” ในหัวเมืองต่างๆ (โดยยกพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างเป็นกรณีศึกษา) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓-๕ มีส่วนอย่างสำคัญในกระบวนการก่อตัวของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย โดยอาจารย์ณัฐพงษ์ ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลอย่างละเอียดและพิถีพิถันสมมุติฐานของตนเองได้อย่างน่าสนใจและน่าเชื่อถือ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการขยายตัวของเครือข่ายการค้าที่ทำให้พ่อค้าหบดีขยายตัวขึ้นนั้น ทำให้พ่อค้าหบดีกลายเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในรัฐไทยและสังคมไทย เช่น บทบาทในการ “บริจาค” หรือจัดทำสิ่งใหม่ๆ ที่เป็นสาธารณประโยชน์ แม้แต่ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นก็ทำให้พ่อค้าหบดีสามัญชนเหล่านี้ดิ้นรนต่อสู้โดยการดึงเอารัฐและกลไกรัฐมาเป็นเครื่องมือ ซึ่งทำให้สถาบันทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมสมัยใหม่มีพลังขึ้นมา

พื้นที่ “เมือง” ในภาคเหนือตอนล่างจึงเป็นการสร้างการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ต่างๆ ให้แปรเปลี่ยนมาสู่ “รัฐ” สมัยใหม่ ผู้นำในพื้นที่ที่ได้รับสถาปนาศักดิ์จึงไม่ใช่เพียงคนร่ำรวยในชุมชนตลาดเท่านั้น หากแต่เป็นผู้ร่วมในการสร้าง “รัฐ/ชาติ” ไทยสมัยใหม่ อีกโสดหนึ่งด้วย

การวิจัยพื้นที่ “เมืองเก่า” เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน จึงจำเป็นที่จะต้องเริ่มจากการที่คนในชุมชนวางพื้นที่ “เมืองเก่า” ของตนในประวัติศาสตร์อย่างเหมาะสมและถูกต้อง ซึ่งจะต้องสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เห็นการเชื่อมกันเป็น “เครือข่าย” ของ “เมือง” ในภาคเหนือตอนล่าง

การศึกษาประวัติศาสตร์แม้ว่าจะทำไปเพื่อการท่องเที่ยวจึงไม่ใช่แค่การไปเยี่ยมชมพื้นที่กายภาพที่แปลกแตกต่างจากปกติเท่านั้น หากแต่เป็นการสร้างความเข้าใจ “อดีต” ที่อยู่ร่วมกับเราทุกขณะจิต (The Past within us)

“หากจะฝันถึงวันพรุ่งนี้”

บทสรุปเบื้องต้นในรอบหกเดือนนี้ ผู้ประเมินขอขอบคุณความที่เขียนเมื่อต้นปีมาใช้แทนการสรุป เพราะหวังว่าทางเจ้าหน้าที่ฝ่ายท้องถิ่นจะยินดีรับ “พันธกิจ” ที่จะช่วยเหลือสังคมและชาติ บทความที่ใช้แทนการสรุปนี้ต้องการจะชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมากมายและไพศาล แต่คนในสังคมไทยกลับมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จึงนำไปสู่โศกนาฏกรรมยาวนานกว่าสิบปี

ในวันนี้ “หากจะฝันถึงวันพรุ่งนี้” คงยังจะเป็นวลีที่ให้เราตระหนักว่าเราต้องคิดต้องฝันต้องลงมือทำกันอีกมากมายหลายเรื่อง ผมเองได้หยุดเขียนบทความไปหลังจากเขียนเดือนคณะรัฐประหารว่าเวลาของพวกเขาไม่มากนักหรือหลังการยึดอำนาจหนึ่งคืน เหตุผลก็คือ “จน” หนังสือพิมพ์ที่ไม่ยอมลงพิมพ์บทความนั้นให้ ประกอบกับตระหนักดีว่าหากอยากจะเขียนต่อไปให้ได้พิมพ์และไม่ถูกเรียกไป “พูดคุย” ก็คงต้องเซ็นเซอร์ตัวเอง จึงตัดสินใจหยุดเลยดีกว่า (แม้กระนั้นก็ยังได้รับเกียรติจากนายทหารและนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ของจังหวัดมาพูดคุยและโทรศัพท์ปรึกษาหารือเรื่องต่างๆสองสามครั้ง) และที่สำคัญเมื่อเปิดเทอมมีงานสอนมากจนเกือบจะต้องเตรียมตัวสอนแบบวันต่อวัน (เจ็ดวิชาในหนึ่งเทอม) จึงได้พักยาว

แต่ความรู้สึกที่อยากจะอธิบายความคิดเห็นของตนเองเพื่อแชร์กันในที่สาธารณะยังคงมีอยู่ จึงกลับไปหยิบบทความเก่ามาปัดฝุ่นใหม่ เพราะคิดว่ายังเป็นเรื่องที่ต้องพูดคุยกันให้มากขึ้น ความที่จะกล่าวต่อไปนี้จึงเป็นความเก่าเป็นส่วนใหญ่ (กันยายน ๒๕๕๓)

คนจำนวนไม่น้อยในสังคมไทยวันนี้ กำลังต้องการการมองไปข้างหน้ามองหาสังคมในอนาคตที่ชัดเจนกว่าปัจจุบัน เพราะอยากจะข้ามพ้นความขัดแย้งเหลือง-แดง ที่ถูกรุ่นตลอดเวลาที่ผ่านมานี้ให้ได้

หากเราอยากจะมองหาภาพสังคมที่อยากจะให้เป็นในอนาคต ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาให้แจ่มชัดก่อน เพื่อที่จะมองได้ว่าจากฐานความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นเรามีทางที่จะสร้างภาพอนาคตได้อย่างไร

ผู้เขียนขอทบทวนความเปลี่ยนแปลงหลายมิติในสังคมไทย เพื่อที่จะเป็นฐานในการคิดและมองหาทางออกให้แก่สังคมไทยในอนาคต แม้ว่าความที่จะเขียนต่อไปนี้นี้จะเคยถูกเขียนไว้ในคอลัมน์นี้ตลอดสี่ห้าปีที่ผ่านมา แต่ก็ขอสรุปรวมไว้เพื่อง่ายต่อการมองภาพรวม

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ที่ก่อให้เกิดสถานการณ์เปลี่ยนผ่านของสังคมช่วงนี้ ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงรูปรัฐ ความขัดแย้งของชนชั้นนำ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์กับอำนาจวัฒนธรรมในสังคมไทย

ความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้น การขยายตัวของการผลิตเกษตรเพื่อขายในช่วงสามสี่สิบปีที่ผ่านมา ได้ทำชาวนาเป็นหนี้เป็นสินมากมาย และจำเป็นต้องย้ายตนเองเข้าสู่การผลิตสมัยใหม่ นอกภาคการเกษตรมากขึ้น แต่ก็ยังใช้เงินที่ได้จากนอกภาคเกษตรกรรมนั้น ทำการผลิตในภาคเกษตรกรรมต่อไป คนจากชนบทจำนวนมากทยอยมหาศาล จึงดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจอยู่ที่การผลิตนอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งส่งผลให้ “สังคมชาวนา” ในความหมายเดิมไม่เหลืออยู่แล้ว

กลุ่มคนที่เข้ามาสู่การผลิตสมัยใหม่ไม่ได้ละเลยพื้นที่ชนบทไปเสียทีเดียว หากแต่เปลี่ยนตัวเองเข้าสู่ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการที่สัมพันธ์อยู่กับพื้นที่เดิม เช่น เป็นผู้รับเหมารายย่อยก็ยังต้องใช้แรงงานของคนในพื้นที่ หรือค้าขายย่อยตามตลาดนัด (ที่ขยายตัวมากขึ้นมาก) ก็ยังต้องรักษาความสัมพันธ์เดิมกับเครือข่ายพ่อค้าขายในชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่นี้ก็ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป เพราะไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงระนาบแบบวัฒนธรรมชุมชน หากแต่แปรไปด้วยความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์มากขึ้นด้วย ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ละทิ้งความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ หากแต่ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมลักษณะใหม่

ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตมาสู่ภาคการผลิตไม่เป็นทางการ ก็ได้ส่งผลต่อการดำรงชีวิตทางสังคมบริโกลไปด้วย ความแตกต่างระหว่าง "บ้าน-เมือง" นั้น ลดลงอย่างชัดเจน เมื่อคนกลุ่มนี้เข้ามาทำงานในเมืองสลายเส้นแบ่งทางกายภาพของการผลิตเกษตรกับการผลิตสมัยใหม่ และได้บริโภคในสินค้าประเภทเดียวกันกับคนในเมือง

การขยายตัวของภาคการผลิตไม่เป็นทางการนี้ ได้ทำให้โอกาสการเลื่อนชนชั้น หรือ "ลิ้มตา-อัปปาก" ของคนจนในชนบทเพิ่มมากขึ้น แต่ขณะเดียวกัน ชีวิตของพวกเขาที่ประสบกับ "ความเสี่ยง" มากกว่าเดิมสมัยที่ยังอยู่ร่วมกันในชุมชน เพราะไม่ว่าเจ็บไข้ได้ป่วยก็พึ่งพิงเครือญาติในชุมชนได้น้อยลง

หน้าตาของโอกาสที่เปิดขึ้นแต่ก็ได้สร้าง "ความเสี่ยง" ในชีวิตประจำวันให้เพิ่มมากขึ้น ทำให้คนกลุ่มนี้ตกอยู่ในสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก จึงต้องขอมทนอยู่กับ "ความเสี่ยง" เพื่ออนาคตที่ดีกว่า กล่าวได้ว่า การตกอยู่ในสภาวะเช่นนี้ ก่อให้เกิดความตึงเครียดขึ้นอย่างมากทีเดียว

สภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกนี้ กลับถูกแก้ไขไปได้การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของรัฐ

การเปลี่ยนแปลงรัฐ (Transformation of State) หน้าทีและบทบาทของรัฐโดยทั่วไป ได้แก่ บริการและควบคุม ในกรณีรัฐไทยที่ผ่านมา หน้าทีและบทบาททางด้านการบริการนั้นมีไม่มากนัก จึงทำให้การดำรงชีวิตของพลเมืองพื้นฐานทั่วไปนั้น ไม่ได้ได้รับการดูแลจากรัฐมากนัก ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา หรือการรักษาพยาบาล ซึ่งก็ยิ่งทำให้กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาทำงานภาคการผลิตไม่เป็นทางการตกอยู่ในวังวนของ "ความเสี่ยง" มากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงรัฐเกิดขึ้นภายหลังจากที่ปัญญาชนฝ่ายซ้าย ที่เคยทำงานร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้เข้ามาร่วมผลักดันนโยบายของพรรคไทยรักไทย ผ่านอดีตนายก ทักษิณ ชินวัตร ให้ขยายบทบาทและหน้าที่ของรัฐทางด้านการบริการ ปรากฏอย่างเด่นชัด ในกรณีการผลักดันนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค การเปิดให้ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากรในโครงการกองทุนหมู่บ้าน หรือบางนโยบายที่เสนอถูกฝ่ายการเมืองบิดผัน เช่น นโยบายปลดหนี้เกษตรกรบิดมาเป็นพักชำระหนี้สามปี เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงรัฐได้ทำให้กลุ่มคนข้างต้นที่กำลังอยู่ในสภาวะอยู่ระหว่างเขาคาย โดยที่มีความหวังแต่ต้องเผชิญหน้ากับ "ความเสี่ยง" ในชีวิตประจำวันก็รู้สึกผ่อนคลายมากขึ้น ประกอบกับนโยบายการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนกลุ่มนี้เข้าถึงทรัพยากรของรัฐได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงรัฐได้ทำให้เกิด "การเมืองเรื่องความหวัง" ผังอยู่ในสำนึกของคนกลุ่มใหม่ที่กล่าวไว้ข้างต้น และเมื่อเกิดการต่อต้านรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร และตามมาด้วยเหตุการณ์นองเลือด และการรัฐประหารอีกครั้งเมื่อ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ และ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ จึงทำให้คนกลุ่มนี้ตกอยู่ในสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกต่อไป เพราะดูเหมือนกับความหวังในการเลื่อนสถานะของพวกเขาทั้งหมดกำลังจะสูญสลายไป

ไม่ว่าเราจะฝันให้สังคมไทยเราเดินหน้าไปสู่สังคมในอุดมคติรูปลักษณะใดก็ตาม สิ่งแรกที่จะต้องทำก่อน ก็คือ การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลง ที่ดำเนินมาจนถึงวันนี้ หากเรามองความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ไม่ชัดเจน เราก็ไม่มีทางที่จะสร้างฝันของเราได้อย่างแน่นอน

ผมเคยพูดในการชุมนุมห้าหกวันหลังรัฐประหาร ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ ว่า ความขัดแย้งของชนชั้นนำได้ลากให้สังคมไทยทั้งหมดก้าวเข้าสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรง และได้เตือนผู้ฟังในวันนั้นไว้ว่าหากเราไม่คิดกันให้ดี เรา : ประชาชนพลเมืองก็จะติดกันเอง^{๓๐} และวันนั้นก็มาถึง

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำมีสองส่วนด้วยกัน ส่วนแรก ได้แก่ การแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ที่ส่งผลทำลายฐานของทุนเก่า เพราะการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจ พ.ศ. ๒๕๔๐ มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดโอกาสของความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ การล่มสลายในคราวนั้น ไม่ใช่ส่งผลร้ายต่อระบบเศรษฐกิจอย่างที่เข้าใจกัน หากแต่การล่มสลายในครั้งนั้น ถือได้ว่าเป็นผลดีต่อระบบเศรษฐกิจโดยรวมได้ เพราะเท่ากับเป็นการเปิดเสรี (Liberalization) ของระบบเศรษฐกิจด้วย

กล่าวได้ว่า การล่มสลายของระบบเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ได้ทำลายเครือข่ายของกลุ่มทุนเดิมที่ผูกขาดกัน在不กี่ตระกูลลงไป ที่สำคัญ ได้ทำให้กลุ่มทุนการเงินเก่าต้องลดบทบาทตนเองอย่างฮวบฮาบ และทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มทุนการเงินใหม่ที่ไม่ใช่ธนาคารขึ้นมา (Non Bank sector) ซึ่งนอกจากประชาชนคนธรรมดาสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้สะดวกมากขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มทุนการเงินใหม่ขึ้นมา ไม่น่าแปลกใจที่ บริษัทในเครือชินวัตรได้เปิดบริษัทเครดิตที่ไม่ใช่ธนาคารขึ้นมา (Capital OK) รวมทั้งบริษัทอสังหาริมทรัพย์ก็เปิดธนาคารขึ้นมาได้

นอกจากการเปิดเสรีทางการเงินแล้ว การขยายปีกออกไปสู่ธุรกิจการบินก็เกิดขึ้น และที่สำคัญกลุ่มทุนใหม่ได้กำลังขยายเข้าไปสู่อุตสาหกรรมปูนซีเมนต์และอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นฐานหลักของกลุ่มทุนเก่า (สังเกตดูนะครับ ช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 กลุ่มทุนเดิมพยายามรักษาอุตสาหกรรมปูนและที่เกี่ยวข้องไว้ มากกว่าที่จะทุ่มลงไปรักษาทุนธนาคารของตน)

วิกฤติทางเศรษฐกิจจึงเป็นเพียงวิกฤติของกลุ่มทุนเดิม แต่เป็นโอกาสของทุนใหม่และที่สำคัญ การพังทลายทางเศรษฐกิจในปี ๒๕๔๐ กลับกลายเป็นหน้าต่างโอกาสให้แก่ประชาชนคนธรรมดา ที่จะเข้าถึงแหล่งทรัพยากรได้ง่ายขึ้น (ผมคิดว่าเราต้องให้ความหมายแก่วิกฤติทางเศรษฐกิจกันใหม่นะครับ เพื่อที่จะเข้าใจรอยต่อของยุคสมัยได้ดียิ่งขึ้น)

^{๓๐} เป็นการจัดเสวนาโดย "เครือข่ายนักศึกษาเพื่อประชาธิปไตย เชียงใหม่" ในหัวข้อ "เราจะทำความเข้าใจกับการเมืองไทยได้อย่างไร" บริเวณลานสนามหญ้า หน้าคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บันทึกการเสวนาโดยประชาไท ในหัวเรื่อง รายงานพิเศษ : ด้วยแรงแห่ง "ความกดดัน" ตำรวจเกาะติดเสวนา "กลางแจ้ง" เกิน 5 คนที่ มช.<http://www.prachatai.com/journal/2006/09/9878>

ความขัดแย้งของชนชั้นนำจึงเกิดขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เมื่อพบว่าการขยายตัวของการเปิดเสรีทางด้านการเงินได้ทำให้กลุ่มทุนเก่ามีส่วนแบ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจลดลง ขณะเดียวกัน กลุ่มทุนใหม่ก็ไม่ได้หยุดการขยายตัวมีหน้าซำยังรุกเข้าไปกินพื้นที่เดิมของตนอีก ขณะเดียวกัน กลุ่มทุนใหม่ก็กำลังสำรวจเรืงร่ำกับโอกาสใหม่ที่เปิดกว้างอย่างไม่สนใจอะไรอีกต่อไป ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางอำนาจกับอำนาจทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์กับอำนาจวัฒนธรรมในสังคมไทยเป็นเรื่องที่กล่าวได้ว่าอยู่บนสุดของความขัดแย้งหมายความว่า เป็นส่วนที่สะท้อนมาจากความขัดแย้งทั้งหลายบรรดามีพุ่งขึ้นมาจากกลายเป็นประเด็นยอดสุดของภูเขาความขัดแย้ง

ผมคิดว่าคนจำนวนไม่น้อยเชื่อว่า พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร ต้องการทำให้เข้มแข็งและมีเป้าหมายอะไรที่ลึกซึ้งในเรื่องนี้ แต่ผมอยากจะให้ลองคิดให้ดูว่าที่เราเชื่อนั้นเกิดขึ้นเพราะอะไร เพื่อที่จะทำให้เราเข้าใจความเชื่อของเรามากขึ้น

เราถูกทำให้เชื่อเรื่องนี้เพราะโครงสร้างทางอำนาจกำหนดให้เรายอมรับในความเหนือกว่าสูงส่งกว่าของอำนาจวัฒนธรรม แต่เราถูกทำให้สำนึกว่าจะต้องไม่มีอะไรมาทัดเทียมอำนาจวัฒนธรรมได้ อำนาจของอำนาจวัฒนธรรมนั้นไม่มีระบุ หรือกำหนดอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับลายลักษณ์ใดๆ อำนาจวัฒนธรรมนั้นถูกฝังอยู่ในระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของสังคม ซึ่งจะต้องเป็นความรู้สึกร่วมกันของสังคมโดยรวมด้วย

อำนาจของอำนาจวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับความรู้สึกร่วมของสังคม จึงทำให้คนในสังคมเองจะอ่อนไหวง่ายมากต่อความผันแปรของความรู้สึกร่วมของสังคม ผมคิดว่าพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ไม่ฉลาดพอที่จะรู้เท่าทันกับความอ่อนไหวนี้ จึงทำให้เกิดการจู่จนวนในเรื่องที่อ่อนไหวเช่นนี้ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์กับอำนาจวัฒนธรรมในสังคมไทย จึงกลายเป็นประเด็นที่นำความขัดแย้งทั้งหมดขึ้นสู่จุดสูงสุดที่ไม่มีทางที่ใครจะยอมใครง่ายๆ

ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดสี่ประการนี้ มีผลก่อให้เกิดสถานการณ์ที่ล่อแหลมมากขึ้น ซึ่งยากมากที่เราจะเดินข้ามหรือเดินผ่านไปได้ง่ายๆ แต่คนยอมไม่สิ้นหวัง คนยอมไม่สูญเสียความฝัน เราจะต้องฝันถึงวันพรุ่งนี้ให้ได้ เราจะต้องร่วมกันสร้างภาพสังคมในอุดมคติให้ได้ เพื่อที่จะแสวงหาทางเดินไปสู่เป้าหมายของเรา อาจจะพลาด อาจจะผิด แต่ก็ยังดีกว่าจมปลักอยู่กับความขัดแย้งเช่นนี้

ชีวิตสาธารณะกับอัตลักษณ์ท้องถิ่น

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

อะไรคือปัญหาทางสังคมที่กระทบกระเทือนใจคนไทยมากที่สุด สิ่งที่พบเห็นได้อย่างเด่นชัด ก็คือ ปัญหาอะไรก็ตามที่เกิดขึ้นคำตาผู้คนจำนวนมากแต่ผู้คนจำนวนมากนั้นไม่ได้ใช้ความช่วยเหลือเหลือมีส่วนในการแก้ไขแต่ประการ การละเมิดต่อทรัพย์สินส่วนรวมหรือส่วนตัวที่เกิดขึ้นแก่สายตาคน แต่กลับไม่มีใครแม้แต่คนเดียวกล้าลุกขึ้นยื่นประกาศห้ามการกระทำนั้นๆ

การที่สังคมไทยไม่มีคนกล้าลุกขึ้นมาทำอะไรเพื่อแก้ไขสิ่งที่ขัดหูขัดตาตามเพราะมัน “ไม่ถูกต้อง” ไม่ใช่เพราะคนไทยขี้ขลาดหรือคนชาติอื่นกล้าหาญกว่าหรือครับ หากแต่เป็นเพราะสังคมไทยไม่มีหรือถูกทำให้ไม่มี “ชีวิตสาธารณะ” นั่นเอง

ชีวิตสาธารณะคือความสำนึกว่าเราในฐานะคนๆหนึ่งนั้นมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งอยู่กับชุมชนหรือพื้นที่ส่วนรวมหนึ่งๆ จนถึงระดับที่ไม่สามารถทนอยู่ได้หากมีสิ่งที่ไม่เหมาะสมเกิดแก่ชุมชน สมาชิกในชุมชน หรือ พื้นที่ส่วนรวมหนึ่งๆ

ความสำนึกสาธารณะเช่นนี้ไม่ได้เกิดในสุญญากาศ หากแต่เกิดขึ้นในเงื่อนไขความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจเสมอ ในสมัยก่อนที่จะเกิดการขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย คนที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนหนึ่งๆ ได้ร่วมกันถกสานความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมาเพื่อดูชีวิตของผู้อื่นและสมบัติร่วมกันของชุมชนโดยผ่านทางพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมการเกิด การตาม จนถึงพิธีกรรมของการดูแลสมบัติสาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นป่า น้ำ ดิน หรือเชิงตะกอน (ป่าช้า)

การดูแลซึ่งกันและกันและการร่วมกันดูแลสมบัติร่วมของชุมชนต่างๆ อาจจะไม่มีการห้ามที่ตายตัว แต่หากเพียงกล่าวว่าการกระทำบางอย่างไม่ควรกระทำเพราะชาวบ้านเขาไม่ทำกันก็มีพลังเพียงพอต่อการยับยั้งการแหกคอกที่พึงควรจะห้ามปรามเอาไว้ มีพักต้องพูดถึงการละเมิดพิธีกรรมที่ทำกันมานาน ยิ่งเกิดขึ้นได้ยากลำบากมากทีเดียว การเป็นคนขี้เหนียวที่ไม่ยอมแบ่งสรรส่วนเกินให้แก่ชุมชนในยามที่มีพิธีกรรมในภาคเหนือตอนบน ก็จะประสบกับคำนิทานว่าร้านจนอาจจะถึงการกล่าวหาว่าเป็น “ผีกะ” ที่ทำให้ไม่สามารถอยู่ได้ในชุมชนอีกต่อไป

ชีวิตสาธารณะจึงเป็นสิ่งที่เดียวกันกับความสำนึกในความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั่นเอง เพราะหากปราศจากความสำนึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแล้วก็ไม่มีความสำนึกว่าชีวิตและความหมายของการดำรงชีวิตของตนนั้นผูกอยู่กับชุมชน และจะต้องร่วมกันสร้างชีวิตทางสังคมของชุมชนขึ้นมา

ประเด็นที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดเจนก่อนก็คือความเลื่อมและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับท้องถิ่น อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวไว้ในหลายแห่งท่านองว่า ลักษณะร่วมและลักษณะแตกต่างของชุมชนและท้องถิ่นนั้นเป็นสิ่งที่ต้องใคร่ครวญคิดกันให้ดี เพราะแต่ละชุมชนในท้องถิ่นสังคมไทยนั้นไม่ได้ดำรงตัวอยู่อย่างเป็นเอกเทศทุกส่วน หากแต่ได้สร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนใกล้เคียงกันและอยู่ในระบบนิเวศวัฒนธรรมเดียวกันให้กลายมาเป็นลักษณะร่วมของท้องถิ่นที่เหนือจาก

ลักษณะเฉพาะของชุมชน^{๑๒} การสร้างความสำนึกในจิตสาธารณะที่สัมพันธ์อยู่กับสำนึกในความเป็นท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ท้องถิ่น จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่างๆที่ถักสานกันขึ้นมาเป็นความหมายของชีวิตทางสังคมร่วมกันของท้องถิ่นหนึ่งๆ

สิ่งสำคัญต้องระวังการใช้กรอบความคิดกว้างๆของคำว่าท้องถิ่นก็คือ การพัฒนาสังคมไทยที่ผ่านมาได้ทำลายลักษณะร่วมและความแตกต่างของชุมชนและท้องถิ่นไปจนเกือบจะหมดสิ้นแล้ว เครือข่ายการแลกเปลี่ยนหรือเครือข่ายตลาดในระหว่างชุมชนและท้องถิ่นได้ถูกทำให้ขึ้นตรงต่อตลาดกลางในกรุงเทพฯไปจนเกือบสิ้นพลังแล้ว เครือข่ายของ “เกลอเล-เกลอเขา” ได้ถูกทำลายไปมากแล้ว ทำให้ทั้งพี่น้องประมงพื้นบ้านและพี่น้องชาวนาในเขตปลูกข้าวที่ครั้งหนึ่งเคยสร้างสัมพันธ์ความเป็นเกลอและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมร่วมกันจนเกิดเป็นพื้นที่สาธารณะกว้างขวางกินมิติที่หลากหลายของชีวิต กลับต้องส่งสินค้าที่ตนหาได้ให้ท้องถิ่นเข้าสู่ตลาดโดยตรงโดยไม่อาจจะสานสายสัมพันธ์อย่างเดิมต่อเนื่องไปได้

การ “ผูกเส้นว” ของพี่น้องอีสานก็ได้ถูกการเพาะปลูกพืชเงินสดได้ทำให้การไหว่วานกันในงานท้องทุ่งหรือในงานพิธีกรรมต้องใช้เงินตราเป็นแกนกลางไปหมดสิ้น ชาวนาในภาคอีสานจำนวนมากจึงไม่ใช่ชาวนาในความหมายเดิมที่ชาวนาทั้งหลายล้วนมีชีวิตสาธารณะร่วมกันในการดูแลชุมชนและท้องถิ่นตนเองให้ร่วมกันมีชีวิตอยู่รอดปลอดภัยและร่วมกันสร้างสีสันความสนุกสนานให้แก่ชีวิตโดยรวม ชาวนาในภาคอีสานหรือภาคเหนือตกอยู่ในฐานะของ “ผู้จัดการนา” ที่ใช้เงินเป็นกุญแจหลักในการว่าจ้างคนมาทำนาเท่านั้น

ในเขตเมืองนั้นก็ไม่ได้แตกต่างกัน เพราะประสบการณ์ความเป็นเมืองเป็นประสบการณ์ใหม่ของสังคมไทย การพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยการขยายตัวของภาคการผลิตสมัยใหม่ไปทุกพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของการไหลเวียนของสินค้า ได้ทำให้ทุกพื้นที่ในเขตเมืองไม่ได้เหลือความสัมพันธ์ทางสังคมใดๆทั้งสิ้นนอกจากความสัมพันธ์ทางพาณิชย์ กิจกรรมร่วมกันของเมืองที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นบนจุดประสงค์ของการทำให้เป็นสินค้าทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่นที่ถูกหยิบยกมาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมของเขตเมือง หรือจังหวัด จึงไม่น่าแปลกใจที่พิธีกรรมสำคัญของชุมชนท้องถิ่น เช่น ลอยกระทง สงกรานต์ ถูกหน่วยราชการและกลุ่มธุรกิจจัดมาจัดแบบรวมศูนย์เพื่อความยิ่งใหญ่ในเขตจังหวัดของตนและโฆษณาเพื่อขายแก่ตลาดนักท่องเที่ยว

จนท้ายที่สุดแล้ว ลอยกระทงก็กลายเป็นงานลอยกระทงและโคมลอยส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับชุมชนและท้องถิ่นและเริ่มกลายเป็นงานสงกรานต์ประพาศและดอกไม้ไฟ สงกรานต์ก็เป็นเพียงการทำสงครامنน้ำกันเพื่อความสะอาดส่วนตัวเท่านั้น มิพักต้องพูดถึงงานผีตาโขน งานดอกฝ้ายบาน ฯลฯ

ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าสังคมไทยควรจะทอดทิ้งได้แล้ว เพราะทุกอย่างก็พังพินาศไปแล้วหมดสิ้น เพราะไม่ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนทำลายสำนึกความเป็นชุมชนท้องถิ่นแบบเดิมและสลายชีวิตสาธารณะไปจนเกือบหมดสิ้นพลัง แต่สังคมทุกสังคมก็ย่อมต้องการพลังของจิตสาธารณะและอัตลักษณ์ท้องถิ่นอยู่ ไม่มีสังคมใดที่กลายเป็นสังคมที่มีแต่หน่วยปัจเจกชน

^{๑๒} ศรัศักร วัลลิโภดม “ลักษณะร่วมและความแตกต่างของชุมชนท้องถิ่น” เอกสารประกอบการสอนวิชาสังคมและวัฒนธรรมไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (สามารถดูได้จากเว็บไซต์ของคณะมนุษยศาสตร์ หน้ากระบวนวิชาพื้นฐานทั่วไปออนไลน์)

ดำรงอยู่โดยปราศจากสายสัมพันธ์ทางสังคม^{๓๓} เพียงแต่มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจในการปรับเปลี่ยนความหมายของชีวิตสาธารณะ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นให้ชัดเจน เพื่อที่เราจะได้ร่วมกันสร้างสรรค์และถักทอสายสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นมาใหม่อันจะทำให้เราทั้งหลายมีชีวิตอยู่อย่างมีความหมายในโลกปัจจุบันและสามารถที่จะใช้พลังที่เกิดขึ้นนี้ในการแก้ปัญหาของสังคมที่รุนแรงมากขึ้นทุกขณะ

การเลือกใช้ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” เป็นสายใยร้อยรัดผู้คนให้มีโอกาสหวนกลับมาคำนึงถึงอดีตที่ผ่านมาของตนและโครงร่างของตนเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นความทรงจำร่วมกันและเป็นเสมือน “คลังทางปัญญา” ของชุมชนและท้องถิ่นนั้น ได้ถูกกดทับและเบียดขับออกไปจากความทรงจำของผู้คนในชุมชนและท้องถิ่นตามกาลเวลาของการขยายตัวของรัฐทางการศึกษา

ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่เคยเป็นความทรงจำร่วมกันของผู้คนที่เคยถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม ผ่านการละเล่น ผ่านเรื่องเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนถูกทำให้เป็นเรื่องราวไร้สาระ เมื่อเด็กในชุมชนท้องถิ่นได้เข้าสู่การศึกษาในระบบ ประวัติศาสตร์ที่ถูกถ่ายทอดและถูกทำให้เป็นอดีตเพียงหนึ่งเดียวที่คนไทยทุกคนควรมีคือประวัติศาสตร์ของรัฐส่วนกลาง ประวัติศาสตร์รูปแบบอื่นๆ หรือความทรงจำอื่นถูกทำให้ไม่เป็นประวัติศาสตร์และไม่ใช่ว่าสิ่งที่ควรเรียนรู้กัน

น่าแปลกใจมากกว่าการเบียดขับความทรงจำร่วมของชุมชนท้องถิ่นแล้ว ประวัติศาสตร์ที่ถูกสอนกันในสถานศึกษาระดับต่างๆ กลับถูกทำให้ไม่เป็น “ประวัติศาสตร์” อีกโสดหนึ่งด้วย เพราะความรู้ประวัติศาสตร์ที่เป็นศาสตร์ที่เน้นอยู่ที่การพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตอย่างพลวัตรเพราะทุกสรรพสิ่งในโลกล้วนแล้วแต่ต้องเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ หากแต่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมเศรษฐกิจที่แวดล้อมปรากฏการณ์นั้นๆ กลับไม่ได้ถูกสอนกันในสถานศึกษาเลย กลับเน้นที่ความไม่เปลี่ยนแปลงของความเป็นไทยที่เป็นสิ่งยิ่งใหญ่ทะลุเวลาจึงเป็นเสมือนการเหยียบย่ำประวัติศาสตร์ให้จมหายไปในความเบื่อหน่ายของผู้เรียน

พร้อมกันนั่นเอง การศึกษาที่ขยายตัวไปสู่ท้องถิ่นขยายไปพร้อมกับอำนาจของความรู้ส่วนกลางที่ไม่เคยมีที่ว่างให้แก่ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น อำนาจความรู้ของส่วนกลางกำหนดสิ่งที่จะต้องรู้ไว้จนหมดสิ้น เรื่องราวของชุมชนท้องถิ่นที่เคยสืบทอดมาเป็นเวลานานก็เริ่มต้นสูญสลายไป

ท่ามกลางการพังทลายของชุมชนท้องถิ่นทางเศรษฐกิจและการสูญสลายของความทรงจำร่วมกันของชุมชนท้องถิ่น ก็ยิ่งเป็นการซ้ำเติมให้ชุมชนท้องถิ่นประสบกับปัญหาที่ลึกซึ้งมากขึ้นและคนในชุมชนท้องถิ่นก็ไม่สามารถที่จะหยิบประสบการณ์จากอดีตมาใช้ในการแก้ปัญหาใดๆ ได้อีก

การคืนความหมายให้แก่ชุมชนท้องถิ่นจึงต้องเริ่มกันที่ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น แต่ต้องไม่ใช่ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่ระบบการศึกษาพยายามจะสร้างขึ้นมาก็ือทำให้การศึกษาท้องถิ่นไม่เป็นประวัติศาสตร์สืบเนื่องต่อไป

^{๓๓}โปรดดูข้อวิพากษ์วิจารณ์การเสื่อมสลายของชุมชนในอเมริกาได้ใน Robert D. Putnam Bowling Alone : The Collapse and Revival of American Community. Simon&Schuster: New york 2000.

การรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคืน “เวลา” และ “พื้นที่” .ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น เวลาหรือความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องเป็นเวลาของความเปลี่ยนแปลงภายในความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นเองเพื่อที่คนในชุมชนท้องถิ่นจะได้มองเห็นบรรพบุรุษของตนที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นนั้นเป็นผู้กำหนดหรือมีส่วนร่วมในความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างแท้จริง พร้อมกันนั้นเอง “เวลา”หรือความเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นเองก็จะคืน “พื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจ”ที่ถูกเปลี่ยนแปลงมาด้วยน้ำมือของโครงข่ายเหล้ากอของตนเอง

หากไม่ตระหนักถึงการคืน “เวลา” และ “พื้นที่” ของประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นแล้ว เราก็อาจจะตกในบ่วงของกระแสการ “ฉีก” เอาส่วนเล็ขของความเป็นท้องถิ่นมาประดับประดาเพื่อขายแก่นกท่องเที่ยวที่ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรต่อคนในชุมชนท้องถิ่นเลยแม้แต่น้อย

การคืน “เวลา”และ “พื้นที่” ให้แก่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ก็คือการรื้อฟื้นและสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น การสร้างความทรงจำร่วมขึ้นมาเพื่อบอกแก่คนทุกคนในชุมชนท้องถิ่นว่าทุกคนได้มีอดีตร่วมกันมาจนถึงปัจจุบัน และด้วยพลังของคนทุกคนเท่านั้นที่จะสร้างอนาคตร่วมกันขึ้นมาได้ กระบวนการนี้จะทำให้พิธีกรรมต่างๆที่เคยถูกทำให้ลืมกลับฟื้นขึ้นมาเด่นเร้าอยู่ในทุกสาขาของชุมชนและพิธีกรรมต่างๆเหล่านี้ก็คืนความหมายของตัวตนของเขาที่ผูกพันอยู่กับท้องถิ่นและชุมชน

การสร้างประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นเช่นนี้ก็คือการคืนพลังของ “ชีวิตสาธารณะ”ให้แก่คนในชุมชนท้องถิ่น เพราะย่อมไม่มีใครที่ไม่กล้าแสดงตนออกมาปฏิเสธสิ่งเลวร้ายที่จะเกิดแก่บ้านของตน และกระบวนการสร้างความซับซ้อนของชีวิตสาธารณะก็จะดำเนินต่อไปได้

ที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ใช่การเร้าอารมณ์ให้คนได้เข้าร่วมในการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่หากทุกท่านลองคิดถึง ความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นของท่านอย่าง ที่โครงข่ายเหล้ากอของท่านได้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ขึ้นมา การเริ่มคิดและค้นหาเช่นนี้ก็จะทำให้ท่านทั้งหลายได้ค้นพบ “ชีวิตสาธารณะ” และ “อัตลักษณ์ท้องถิ่น”ที่จะทำให้ท่านทั้งหลายมีความหมายมากขึ้นในโลกปัจจุบันหรือท่านทั้งหลายจะยอมมีชีวิตอยู่อย่างไรความหมายก็เป็นเรื่องของท่าน